

ISSN 2466-3905

ГОДИШЊАК

ПЕДАГОШКОГ ФАКУЛТЕТА У ВРАЊУ

2/2019

ГОДИШЊАК
ПЕДАГОШКОГ ФАКУЛТЕТА У ВРАЊУ

За издавача

Проф. др Зоран Момчиловић, декан

Претходни уредници

Проф. др Сунчица Денић (2010–2016)

Проф. др Данијела Здравковић (2016–2018)

Главни и одговорни уредник

Доц. др Ивана Тасић Митић

Заменик главног и одговорног уредника

Доц. др Биљана Новковић Цветковић

Редакција

Проф. др Драган Павловић (Канада), проф. др Љубиша Митровић,
проф. др Ала Белоусова (Русија), Драгослав Михаиловић, академик,
проф. др Марјан Блажич (Словенија), проф. др Зоран Момчиловић,
проф. др Дејан Стојковић (САД), проф. др Синиша Опиић (Хрватска),
проф. др Далибор Стевић (Р. Српска), доц. др Далибор Петковић,
доц. др Биљана Новковић Цветковић, доц. др Александар Стојадиновић

Секретар редакције

Мс Ненад Дејковић

Лектор

Мс Милица Алексић

У име рецензентске комисије:

Проф. др Наталија Јовановић
Филозофски факултет – Ниш

Проф. др Валентина Гулевска
Педагошки факултет – Битољ

Проф. др Христо Бонцолов
Универзитет у Великом Трнову

Проф. др Данимир Мандић
Учитељски факултет – Београд

Сви радови у *Годишњаку* су рецензирани.

Издавање часописа финансијским средствима помаже
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ISSN 2466-3905

ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ У ВРАЊУ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

Г О Д И Ш Њ А К

ПЕДАГОШКОГ ФАКУЛТЕТА У ВРАЊУ

КЊИГА X, 2/2019.

Врање, 2019.

САДРЖАЈ

Милица Михајловић <i>Објекатска редупликација у народном песништву југоисточне Србије....</i>	7
Слободан Марковић <i>Научна реторика.....</i>	17
Вања Јонових <i>Политичка и социјална сатира у делима Радоја Домановића</i>	31
Александар Миљковић <i>Рад друштва „Светог Саве“ на помагању српских цркава и манастира ван граница Краљевине Србије од 1886. до 1903. године.</i>	49
Ана Спасић Стошић <i>Начин реализације еколошких садржаја у настави о природи и друштву</i>	61
Катарина Микић <i>Полисемија као лексикографски и преводилачки проблем у настави руског језика</i>	75
Марија Милосављевић <i>Разумевање одабраних придева просторних односа у српском језику ..</i>	85
Милена Декић <i>Сказ у сеоским приповеткама Радоја Домановића</i>	99
Катарина Микић <i>Полисемија и хомонимија у руском и српском језику</i>	111
<i>Упутство ауторима</i>	121

Милица МИХАЈЛОВИЋ
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

УДК 821.163.41.-1:398(=163.41)
- прегледни научни рад -

ОБЈЕКАТСКА РЕДУПЛИКАЦИЈА У НАРОДНОМ ПЕСНИШТВУ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Сажетак: У раду се разматра један од Шалерових примарних балканизма – удвајање објекта. Будући да се призренско-тимочка дијалекатска област сматра облашћу са највишим степеном балканизације на српском говорном подручју, претпоставља се да је ова балканистичка црта заступљена у анализираној грађи и да ће се кроз народно песништво југоисточне Србије потврдити присуство објекатске редупликације у говорима овог подручја. Истраживање је спроведено у оквиру корпуса састављеног од народних епских и лирских песама југоисточне Србије. Анализом је утврђено да преовлађују примери удвајања директног објекта. Уочено је да се у призренско-јужноморавском дијалекту објекат најчешће дуплира испред глагола, нешто ређе после глагола, а има и примера у којима се глагол налази између објекатских чланова. Удвајање заменичког објекта свакако је заступљеније, али се не смеју занемарити ни потврде удвајања именичког објекта. Поред објекатске редупликације, анализом су потврђени и други балканизми: исказивање посесивности личног заменицом у дативу и аналитичка деklinација, чиме се високобалканизованост призренско-јужноморавских говора потврђује и кроз усмено народно стваралаштво.

Кључне речи: балканизми, удвајање објекта, призренско-тимочка дијалекатска област, народне епске песме, народне лирске песме.

Увод

Познато је да се призренско-тимочки говори сматрају високобалканизованим српским народним говорима. Географски положај ове области и састав становништва, који је кроз историју био веома нестабилан, допринели су бројним утицајима суседних говора и несловенских језика. У *Дијалектима источне и јужне Србије* А. Белић (1905: LXVII–LXVIII) наводи да у овим говорима има особина којих „нема ни у једном другом српском говору; оне су им туђе, стране, као што су морале бити првобитно и свима овим говорима“, те да су унесене „са стране“, будући да су познате суседним словенским и несловенским језицима. Посебно су истакнуте следеће особине:

* milica.m.mmihajlovic@gmail.com

свођење именске флексије на један или два падежа, употреба предлога за функције осталих падежа, употреба удвојене личне заменице, конструкције са везником *da* у будућем времену и другим синтаксичким конструкцијама, постпозитивни члан и губљење квантитета.

Увод у балканску филологију представља књига Х. В. Шалера *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie* (1975), у којој су издвојени балкански језици првог и другог степена. Шалерова диференцијација балканизма сматра се најсвеобухватнијом. Осим што заједничке језичке црте разликује у оквиру неколико језичких сфера (гласовна, морфолошко-синтаксичка, синтаксичка (лексичка сфера је за њега ирелевантна језичка црта)), он балканизме дели на примарне и секундарне. У примарне сврстава: 1) корелацију вокалских система: *a, e, u, o, y*; 2) обличко подударане генитива и датива; 3) постпозитивни члан; 4) аналитичке облике поређења придева и ликвидацију суплетивних облика; 5) творбу бројева 11–19; 6) нестанак инфинитива (румунски, српски и јужноалбански); 7) образовање футура помоћу глагола *xтети*; 8) удвајање објекта; 9) употребу кратког заменичког облика у присвојној функцији. Као секундарне балканизме наводи: 1) подударност вокалских система „бугарског типа“; 2) елиминацију албанског и румунског члана ако је уз именицу предлог *те/си*; 3) демонстративну партикулу везану заменичким енклитикама у јужнословенским језицима и новогрчком језику (Попов, 1984: 26–27).

У раду се разматра један од Шалерових примарних балканизма – удвајање објекта. Будући да се призренско-тимочка дијалекатска област сматра облашћу са највишим степеном балканизације на српском говорном подручју, претпоставља се да ће ова балканистичка црта бити заступљена у анализираном корпусу и да ће се кроз народно песништво југоисточне Србије потврдити присуство објекатске редупликације у говорима овог подручја. Истраживање се спроводи у оквиру дијалекатског корпуса састављеног од народних епских и лирских песама југоисточне Србије.

О удвајању објекта

Редупликација објекта први пут је означена као општебалканска језичка особина од стране Ф. Миклошича. На ову појаву указали су затим и А. М. Селишчев и К. Сандфелд (Асенова, 2015: 104).

М. Павловић (1957/1958: 223) удвајање објекта види као дубоко укорењену црту главне зоне балканске језичке симбиозе, док С. Милорадовић (2015: 275) комбиновану употребу пуног и енклитичког облика личне заменице сматра најзначајнијим синтаксичким балканизмом.

Ова појава доследно је и данас присутна у румунском, арумунском, македонском, албанском језику и западним бугарским говорима (Томић, 2012: 253).

М. Савић и П. Мутавцић (1998: 24–25) наводе да је понављање кратких облика личних заменица веома раширена појава која обухвата све језике на Балкану, укључујући и српске дијалекте (косовско-ресавски и призренско-тимочки).

Удвајање објекта није често у призренско-тимочкој области, али је распрострањено у свим њеним говорима (Милорадовић, 2009: 288). Анализа Д. Томић (2012: 253) показала је да је удвајање заменичких облика врло стабилно у свим призренско-јужноморавским говорима, да се ређе чује у заплањским и лужничким говорима, као и у урбаном нишком говору. Ово потврђује и Т. Трајковић (2016б: 76–82), која анализирајући монографије о говорима призренско-тимочке дијалекатске области бележи прономиналну редупликацију са предлозима у говору Лесковца, Горње Пчиње, Куманова и Прешева. Истраживање С. Милорадовић (2007: 367) дало је податке да је удвајање објекта спорадично у косовско-ресавским и смедеревско-вршачким говорима, а да је познато и шумадијско-војвођанским говорима Срема. Под утицајем суседних несловенских балканских језика, албанског и румунског, ова појава јавила се и у појединим зетско-сјеничким говорима и говорима југоисточног Баната.

Удвајање објекта, као и удвајање логичког субјекта, спроводи се по приципу: „енклитика личне заменице + дужи облик личне заменице/именица“ (Милорадовић, 2007: 367), при чему „краћи личнозаменички облик представља репризу прономиналне или супстантивне лексеме/синтагме“ (Милорадовић, 2015: 288). Објекатска редупликација кроз енклитичке облике личних заменица могла би се посматрати као појава која компензује распадање деклинације. Према запажањима С. Милорадовић (2007: 367), приликом удвајања објекта, датив у прономиналној репризи доминантно се редуплицира у односу на акузатив, док је знатно мање примера редупликације у генитивном односу. М. Савић и П. Мутавцић (1998: 24–25) употребу поновљеног објекта путем кратких облика личних заменица у дативу и акузативу објашњавају путем актуелног груписања реченичних делова.

Н. Маља-Имами (2012: 63) преноси тврдње Ј. Лопашова о општим карактеристикама механизма удвајања објекта у свим балканским језицима:

- 1) најчешће се дуплира објекат који има одређени члан;
- 2) чешће се дуплира објекат испред глагола, у односу на објекат после глагола;
- 3) редупликација је најкарактеристичнија када се објекат изражава личном заменицом;
- 4) удвајање индиректног објекта преовлађује над удвајањем директног објекта;
- 5) објекти који нису одређени не удвајају се.

У литератури постоји уврежено мишљење да удвојени објекат служи да би се у реченици указало на неко посебно, истакнуто значење и смиао који носи тежину поруке (Савић, Мутавцић, 1998: 25; Томић, 2012: 253). С. Милорадовић (2009: 291) сматра да објекатску редупликацију у српским народним говорима не условљава потреба за експресивношћу, али да се копирањем заменичког и именичког објекта у одређеним случајевима може изразити емфатичност. Заменичка енклитика „независно од тога да ли је заменички или именички објекат, користи се као својеврсни сигнал, експликатор директивности на нивоу исказа“.

О удвајању објекта у српском језику писали су И. Поповић (1955), С. Менесланд (1977), М. Стевановић (1979), А. Белић (1999), Н. Маља-Имами (2013), С. Милорадовић (2009) и Т. Трајковић (2016б).

О корпусу

Анализа објекатске редупликације у овом раду вршиће се на примерима ексцерпираним из *Епских народних песама југоисточне Србије* (1987) и *Лирских народних песама југоисточне Србије* (1999).

О посебности народног стваралаштва најбоље сведоче речи С. Смиљковић (2016: 189): „Усмено стваралаштво на дијалекту као израз народног преобликовања прошлости и стварности која о њој просуђује, комбинован специфичном језичком конструкцијом са доживљајима лирских и епских јунака, доприноси специфичности унутрашње структуре и у оквиру ње, организацији текста или подтекста“.

У уводном делу издања *Епских народних песама југоисточне Србије* М. Златановић (1987: 7) примат даје лирским народним песмама, које су за њега „највећи и најлепши део усменог народног песништва југоисточне Србије“. На овом подручју забележено је много обредних, обичајних, посленичких, љубавних, породичних и других лирских песама. Ниш, Лесковац и Врање „представљају лирско-музичка средишта у којима је стварана изразито љубавна лирика“ (Златановић, Цветановић, 1999: 9). Нигде у Србији није записано толико лазаричких песама, а прешевски крај познат је и по комитским песмама. Сачуване су и лирске песме и баладе о османлијској владавини, хајдучима и Првом српском устанку.

Приређивачи *Лирских народних песама југоисточне Србије* (Златановић, Цветановић, 1999: 10) преносе мишљење Владана Недића, који каже да су лирске песме из врањског и лесковачког краја по уметничкој вредности „равне најбољим песмама Гетеа и Пушкина“.

На просторима југоисточне Србије негована је и епика у којој се најчешће певао сукобима са османлијском војском.

Анализа корпуса¹

Анализом је обухваћена сто једна лирска и тридесет седам епских песама. Упркос обиму корпуса, потврда удвајања објекта свега је двадесетак, што још једном сведочи о томе да је реч о свакако присутној, али реткој појави у народном песништву југоисточне Србије.

На основу порекла песама које чине наш корпус, може се рећи да је удвајање објекта забележено у песмама са подручја призренско-јужноморавског дијалекта.

С обзиром на наведене податке, консултовали смо постојеће радове о лесковачком, врањском, бујановачком и прешевском говору. Д. Барјактаревић (1966: 200–201) у прешевско-бујановачкој говорној зони бележи истовремену употребу ненаглашене форме личне заменице са дужом фор-

¹ Корпус *Епских народних песама југоисточне Србије* и *Лирских народних песама југоисточне Србије* у библиографским парентезама биће означен почетним словима њихових назива: *Е* и *Л*.

мом, исто налази и Ј. Михајловић (1977: 36) у лесковачком говору, А. Белић (1905: 277–285), Ј. Маринковић (1987: 54), Д. Станковић (2018: 112–116)² у врањском говору, као и Т. Трајковић (2016а: 538–543) у говору Прешева.

Грађа је показала примере удвајања неправог објекта у виду пуног облика датива личне заменице првог лица једнине и заменичке енклитике у истом падежу. Наставак *-е* у дативу једнине именица мушког и женског рода на *-а*, као и у заменичко-придевској деклинацији, морфолошко је обележје призренско-тимочких³ и косовско-ресавских говора, онде где је овај падеж очуван⁴ (Богдановић, Марковић, 2000: 151–152, 170).

Наводимо регистроване примере:

Зашто, ујко, *мене* без кривицу / на превару живот да *ми* узнеш!
(Е37)⁵;

Мене ми је дан недеља (Ј21).

Ширење употребе предлога и обогаћивање њихових функција у тесној је вези са сужавањем деклинације. П. Асенова (2015: 97) сматра да у свим језицима, сем у онима којима је познат развој аналитизма, предлози теже да постану обележја свих видова односа које је изражавала именска флексија. Овај балканизам најважнији је на морфолошкој, тј. на морфосинтаксичкој равни, а познато је да присуство аналитизма у деклинационом систему представља „развој својствен двојезичним срединама“ (Милорадовић, 2015: 273).

Тако је у нашој грађи, у функцији неправог објекта, уместо беспредлошког датива са значењем намене употребљена *на*-конструкција са дужим обликом личне заменице, а поновљени објекат исказан је дативом енклитичког облика личне заменице првог лица једнине:

т'г *на мене* платно да *ми* даде (Е47).

Корпус је у нешто већем броју примера показао и удвајање директног објекта:

мене да *ме* земиш (Ј39)⁶;

но *мене ме* Турци прегазише (Е30)⁷;

² У социолингвистичком истраживању Д. Станковић (2018: 219) ова синтаксичка особина показала је најнижи индекс фреквенције (ИФ 2,68), што значи да се у процесу корекције најлакше мења.

³ Т. Трајковић (2016а: 429) у говору Прешева бележи да се дативно *мене* најчешће може препознати у оквирима удвојеног објекта, што потврђује и наш корпус.

⁴ Финално *е* у дативу и локативу једнине заменица потиче од некадашњег гласа *јат* (Богдановић, Марковић, 2000: 104).

⁵ Казивач песме *Марко Краљевић и дете Дукатинче* био је био Јован Лукић из Ослара код Бујановца (Златановић, 1987: 96).

⁶ Песма *Ако се жениш, мене да земаш* забележена је у заједничком издању романа *Газда Младен и Певци* (1970) Борисава Станковића.

⁷ Песма *Марко Краљевић ослобађа робље* записана је 1956. године у Ратају код Врања, од неписмене осамдесетогодишње Санде Стаменковић (Златановић, 1987: 95).

мене ће *ме* ђога брго нађе (E58)⁸;
оће да *ме* и *мене* убије (E58);
пуштите *ме мене* у животу (E76)⁹.

У наведеним примерима објекатска редупликација огледа се у присуству пуног и енклитичког облика личне заменице првог лица једнине у акузативу.

Код личне заменице другог лица једнине дошло је до удвајања неправог објекта. Међу ексцерпираним примерима налази се један у којем је дошло до удвајања пуног заменичког облика у дативу (са наставком *-e*) и енклитичког облика:

А што брате *тебе* да *ти* кажем (E46).

У другом примеру неправи објекат удваја се путем *на*-конструкције са пуним заменичким обликом у општем падежу, уз присуство датива енклитичког облика личне заменице другог лица једнине:

т'г *на тебе* коња да *ти* кове (E48).

Регистрован је и један пример удвајања директног објекта. Редуплицирани објекат састоји се од акузатива пуног и енклитичког облика личне заменице:

прво *те тебе*, аго, писаше (J157).

До удвајања личне заменице трећег лица једнине мушког рода долази у примерима са пуним и енклитичким обликом датива у служби неправог објекта:

да *му* пијем *њему* црни крви (E42);

Па *му* мајка *њему* говорила (E57).

Дативна енклитика *му* у првом примеру има присвојно значење. М. Савић и П. Мутавцић (1998: 26) наводе да је за све балканске језике, осим албанског и грчког, карактеристична појава исказивања посесивности личном заменицом у дативу. К. Сандфелд (према: Станковић, Станковић, 2013: 106–107) употребу дативних енклитика личних заменица уместо присвојних заменица у арумунском, румунском, бугарском и српскохрватском језику несумњиво убраја у балканизме. Са друге стране, аутори наводе и мишљење А. Галиса (1974), који истиче да се овај синтаксички облик не може безрезервно сврстати у балканизме, јер сматра да би „у случају еволуције српскога адноминалног датива вероватно било тешко да се докаже директан утицај других балканских језика“, те питање могућности деловања некога супстратног језика на Балкану остаје отворено. Једини супстрат, према његовом мишљењу, могао би бити латински језик (Станковић, Станковић, 2013: 107).

⁸ Песму *Ајдук Јерemiја* забележио је Светислав Вуловић од гуслара Јове из пољаничког среза (Златановић, 1987: 96).

⁹ Песма *Сестра Милица* врло је распрострањена, али на основу збирке песама у којој се налази (*Стојанке, бела Врањанке, Народне песме које се певају у врањској области*), претпостављамо да потиче из врањског краја (Златановић, 1987: 97).

Осим примера са синтетичком деклинацијом у којима је облик дати-ва очуван, има и примера удвајања неправог објекта чије је падежно значење пуне форме личне заменице исказано помоћу предлога *на*¹⁰. Уз то, у исказу је присутна и дативна енклитика личне заменице трећег лица једнине мушког рода:

и *на њега* Никола *му* име (Е56).

Забележен је и један пример удвајања неправог именичког објекта:

А *на дете* криво *му* паднало (Е42).

Директни објекат исказан личном заменицом трећег лица једнине у народним песмама југоисточне Србије удвојио се у примерима:

Дође време *њега* да *га* дава (Ј44);

па *га* мајка *њега* прашувала (Е31);

таг *га њега* мајка разабрала (Е57).

Редуплицирани објекат састоји се од акузатива пуне и енклитичке заменичке форме.

Код личне заменице првог лица множине, у прикупљеном материјалу забележене су једино потврде удвајања директног објекта. У ексцерпираним примерима поред пуне заменичке форме присутан је и дијалекатски лик енклитичког облика ове заменице у акузативу (*не*¹¹):

Грдно *не* је он *нас* причекаја (Е31);

нас не чекав тријес арамбахе (Е71).

Народно песништво југоисточне Србије понудило је и пример удвајања директног објекта у којем је један од њих исказан заменичком енклитиком трећег лица множине женског рода у акузативу, а други обликом акузатива броја *обе*:

и тури *ги обе* у зобницу (Е64).

С. Милорадовић (2007: 368) као балканизам посебно издваја специфичне конструкције које садрже демонстративну речцу *ево, ето, ено*, облик номинатива номиналне и облик акузатива прономиналне лексеме:

те *га* иде *Поповић Стојане* (Е72);

те *ги* идев *све сејмени* (Е82).

Када се сагледају сви анализирани примери, може се закључити да се тек у једном примеру глагол налази између објекатских чланова. Знатно је већи број потврда удвајања објекта испред глагола (18), а тек у два случаја објекат се удваја после глагола.

¹⁰ Предлозима *на* и *од* изражава се посесивност и у бугарском и македонском језику (Станковић, 2018: 123).

¹¹ Ова енклитика карактеристична је за призренско-јужноморавски дијалекат (Белић, 1905: 403; Богдановић, Марковић, 2000: 159).

Закључак

Истраживање спроведено на грађи народног епског и лирског стваралаштва југоисточне Србије указало је на присуство објекатске редупликације. Када се сагледају сви примери, може се рећи да преовлађује удвајање директног објекта. Односно, објекат се чешће редуплицира у акузативу, што одступа од констатације Ј. Лопашова (према: Маља-Имами, 2012: 63). Иако је број директних објеката превагнуо, однос дативних и акузативних облика прилично је уједначен¹².

Уочено је и да се у анализираној грађи објекат најчешће дуплира испред глагола, чиме је тврдња Ј. Лопашова (према: Маља-Имами, 2012: 63) потврђена. У нешто мањем броју дијалекатских примера удвајање је после глагола (*пуштите ме мене* у животу (Е76)), а један је пример у којем се глагол налази између објекатских чланова (да *му пијем њему* црни крви (Е42)).

Удвајање заменичког објекта свакако је заступљеније, али не смеју се занемарити ни потврде удвајања именичког објекта, што никако није сагласно са тврдњом С. Менесланда (1977: 289), који сматра да говори који познају удвајање објекта „имају једино удвајање заменичких, а не и именичких објеката, као у језицима из којих је та појава преузета“.

Поред удвајања објекта, анализом су потврђени и други балканизми: исказивање посесивности личног заменицом у дативу и аналитичка деклинација, чиме се високобалканизованост призренско-јужноморавских говора потврђује и кроз усмено народно стваралаштво.

Из ексцерпираних примера може се закључити да објекат служи да би се у реченици указало на неко посебно, истакнуто значење и смисао који носи тежину поруке, као и да се копирањем заменичког објекта у одређеним случајевима изражава емпатичност.

Извори

1. Златановић, М. (1987). *Епске народне песме југоисточне Србије*. Посебна издања, књ. 11. Врање: Народни музеј.
2. Златановић, М., Цветановић, В. (1999). *Лирске народне песме југоисточне Србије*. Врање: Учитељски факултет.

Литература

1. Асенова, П. (2015). *Балканско езикознание: основни проблеми на балканския езиков съюз*. Велико Трново: Фабер.
2. Барјактаревевић, Д. (1966). Прешевско-бујановачка говорна зона. *Врањски гласник*, књ. 1, 173–218.

¹² Интересантно је да до истог закључка долази и Д. Станковић (2018: 211) у свом социолингвистичком истраживању врањског говора: статистички подаци показују готово уједначен проценат удвајања заменичких облика у дативу (ИФ 2,58) и акузативу (ИФ 2,82).

3. Белић, А. (1905). *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
4. Богдановић, Н., Марковић, Ј. (2000). *Практикум из дијалектологије*. Ниш: Свен.
5. Малја-Имами, Н. (2012). *Konvergencija i divergencija padežnih sistema u balkanskom jezičkom arealu*. Doktorska disertacija. Preuzeto 19. 6. 2019: <https://www.scribd.com/document/344538183/Konvergencija-i-Divergencija-Pade%C5%BEnih-Sistema-u-Balkanskom-Jezi%C4%8Dkom-Arealu>
6. Маринковић, Ј. (1987). Основна обележја говора Врања и околине. *Зборник радова*, V, 53–55.
7. Менесланд, С. (1977). Удвајање личних заменица у српскохрватском језику: Прилог тумачењу ширења једног балканизма. *Научни састанак слависта у Вукове дане 1* (Реферати и саопштења). Београд: МСЦ, 101–111.
8. Милорадовић, С. (2007). Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима. У: Живанчевић, М. (ур.): *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 26. Нови Сад: Матица српска, 357–375.
9. Милорадовић, С. (2009). Статус објекатске редупликације у српским народним говорима. У: Стојановић, М. (ур.): *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. 14, бр. 7. Ниш: Филозофски факултет, 287–295.
10. Милорадовић, С. (2015). Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси, *GwaryDziś*, 7, Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 71–82.
11. Михајловић, Ј. (1977). *Лесковачки говор*. Лесковац: Библиотека народног музеја.
12. Павловић, М. (1957/1958). Перспективе и зоне балканистичких језичких процеса. *Јужнословенски филолог*, XXII/1–4, 207–239.
13. Попов, Б. (1984). Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу. *Јужнословенски филолог*, XL. Београд: Српска државна штампарија, 21–43.
14. Савић, М., Мутавцић, П. (1998). Балкански језички савез. У: Деретић, Ј. (ур.): *Свет речи*, бр. 1. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 22–27.
15. Смиљковић, С. (2016). Дијалекатско језичко наслеђе у народној песми јужне Србије. У: Жугић, Р. (ур.): *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 189–196.
16. Станковић, Д. (2018). *Говор врањске деце предшколског и школског узраста – социолингвистички приступ*. Докторска дисертација. Преузето 16. 6. 2018: <https://uvidok.rcub.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/2568/Dokorat.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
17. Станковић, С., Станковић, С. (2013). Посесивни датив у *Нечистој крви* Б. Станковића и његови француски еквиваленти. *Језици и културе у времену и простору*: тематски зборник. Нови Сад: Филозофски факултет, 105–116.
18. Томић, Д. (2012). Балканизми у призренско-тимочкој говорној зони. Преузето 17. 9. 2019: https://lib.uniplovdiv.net/bitstream/handle/123456789/493/NTF_2012_50_1_B_245_258.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 245–258.

19. Трајковић, Т. (2016а). Говор Прешева. У: Реметић С. (ур.): *Српски дијалектолошки зборник*. бр. 63, књ. 1. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 277–578.
20. Трајковић, Т. (2016б). Clitic Doubling of Personal Pronouns with the Use of Prepositions in the Dialects of the Prizren-Timok Area. *Facta Universitatis*. Vol. 14, No 1. Niš: University of Niš, 73–84.

Milica Mihajlović

OBJECT REDUPLICATION IN NATIONAL POETRY OF SOUTHEASTERN SERBIA

Summary: *The paper discusses one of Schaller's primary Balkanisms – the duplication of object. Starting from the fact that the Prizren-Timok dialect area is considered to be the area with the highest degree of Balkanization in the Serbian speaking area, it is assumed that this Balkan feature is represented in the analyzed material and that through the national poetry of southeastern Serbia the presence of object reduplication in the speeches of this area will be confirmed. The research was conducted within the corps composed of national epic and lyric poems of southeastern Serbia. The analysis found that the cases of direct object duplication prevail. It has been observed that in the Prizren-South Moravian dialect the object is usually duplicated in front of the verb, slightly less frequently after the verb, and there are also cases where the verb is between members of the object. Pronoun object duplication is certainly more prevalent, but acknowledgments of direct object duplication shouldn't also be ignored. In addition to object reduplication, the analysis also confirmed other Balkanisms: expressing possessiveness of the personal pronoun in the dative and analytical declension, thus confirming the high degree of Balkanization of Prizren-South Moravian speeches and through national poetry.*

Key words: *balkanisms, object duplication, Prizren-Timok dialect area, national epic poems, national lyric poems.*

Примљено: 22. 10. 2019. године.
Одобрено за штампу: 18. 02. 2020. године.

Слободан МАРКОВИЋ
Педагошки факултет у Врању
Универзитет у Нишу

УДК 81'26
- оригинални научни рад -

НАУЧНА РЕТОРИКА

Сажетак: Овај рад је покушај разраде односа научне реторике и убеђивања. Овде је реч о разлозима, којима се научници служе, покушавајући да убеди своје колеге како треба да прихвате или одбаце, нову научну теорију, односно другачију научну аргументацију, која се користи, не би ли се преокренуло мишљење научне заједнице, као да нова теорија представља најбоље теоријско решење одређеног научног проблема. Ова је проблематика, разуме се, најуже повезана са процесом смењивања научних теорија, и у неку руку чини његову завршну фазу.

Методологија разраде централног проблема у тексту, изгледаће овако. Прво ћемо сагледати једино целовито гледиште, од тога шта је научна реторика, преко њене кратке историје, до проблема који су данас актуелни у вези нашег предмета; а затим ћемо, информативно проћи кроз још неке елементе реторичког сцијентизма, који се могу наћи у литератури. У тексту се све време развија став, да је питање научне реторике и убеђивања у науци, део вредносног суда у научном истраживању. На крају ће се показати, зашто би могао да постоји отпор, према новим научним теоријама, а биће размотрена и веза, између револуционарних промена у науци и самог убеђивања.

Кључне речи: убеђивање, наука, преобраћање, реторика, револуција.

1. Увод

Многи филозофи двадестог века, имали су интелектуалну потребу, да прикажу своје виђење смењивања научних теорија. Брзо је схваћено, да ако се о овом проблем жели озбиљно писати, то једноставно није могуће, без посебних студија, како историје и филозофије науке, тако и без систематског логичко-методолошко сагледавања.

Да подсетимо, нормална наука у научној заједници се одвија, по контурама и формама извесне парадигме, која је прихваћена од наведене научне заједнице. Ове контуре се могу звати и општа теорија у одређеној научној области. Промена општих теорија, представља научну револуцију,

* solevac@gmail.com

а одлуку неприхватању опште научне теорије, која је до тад била прихватана, значи да је, од стране научне заједнице одлучено, да се прихвати друга идеја и поглед на свет, јер овако сваћена теорија има и онтолошки карактер. Управо око одбацивања старе опште идеје, и прихватања нове, чини се да се мора прибећи техникалијама масовног убеђивања, а као што знамо, увек када имамо неко убеђивање, то је део реторике, а пошто је ово убеђивање у науци, овај феномен, ћемо назвати *научна реторика*.

Погледајмо прво шта научна реторика значи, и каква је укратко њена историја, а затим ћемо се вратити код плуралиста, како бисмо боље схватили, шта заправо значи њихов плурализам, тј како је њихов дискурс о плурализму, на сасвим другачијој значењској равни, него јединство и монизам.

2. Шта је то научна реторика?

Када се каже реторика, обично се мисли на најразличитија убеђивачка средства. Често се среће да је реторика део културе. Већ код професора Момчиловића З. налазимо да се „у појму *култура*, између осталог обухватају две људске делатности, њихово неговање и организација... Обе делатности поседују своје вредности којима човек придаје значај, цени их и прихвата“ (Момчиловић, З., Момчиловић, В. 2013, стр. 3). Наведена култура, и разне врсте реторике које су саставни део културе, а којим смо се најчешће сусретали, су углавном биле оне које описују и разјашњавају реторичке елементе у традиционалним облицима, као на пример, онако како се јављају у адвокатури, практичној политици, филозофији, теологији, тј. у свеопштој западноевропској култури. Појам реторике у нашем језику, је реч је красноречје. Ова реч се врло ретко среће, мада се погдекад може срести као придев красноречив. (Момчиловић, 1996)

Међутим постоји један однос, који ни код класичних, а ни код модерних филозофа, није много обрађиван, а то однос *реторике и науке*. То је нада-све веома интересантно поље, које на први поглед делује парадоксално, јер се наука одувек сматрала узором објективности, ригорозности, егзактности, непогрешивости, непристрасности, те се држало да у њој нема места уверавању и неформалном расуђивању. Међутим, пажња филозофа који промишљају науку, све више је сконцентрисана на историјске и социолошке аспекте науке, који су ненадано почели да нарушавају традиционалну слику науке, која и данас преовлађује у здраворазумском поимању.

Онда када наука није била више само вера у класичне позитивистичке, опсервационе и индуктивистичке концепте, зачео се нови поглед у сагледавању односа између науке и филозофије, митологије, поезије, лингвистике, уметности, политике и других области људског стваралаштва. На тај начин је створена нова позиција, за посматрање науке, и то позиција која је раније или неправедно запостављана, или недовољно истражена. На тај начин су случајно, уочене извесне сродности научних вредности, које нису биле уочаване у класичним временима 18. и 19. века. (Maneli, 1994, стр. 17-22)

Наведене прилике су изградиле повољну климу, у којој се науци појављују реторички моменти од најдубљих појмовних значења, која су сачињавала суштину научним теорија, до маниристичких момената, која су научно готово безначајна. Наука, више није носила обележје 18. и 19. века, где је важила за потпуно веродостојано објективно описно средство. Услед ових најдубљих тектонских покрета у науци, научна заједница је почела да осећа и схвата, да је много научне литературе написано реторички, настало због уверења да је нова парадигма боља и ваљанија од предходне! (Лупе, 1995, str. 245-269)

Научно уверавање, постаје полигон за стварање све убедљивијих реторичких средстава. Убеђивачка средства, такође постају предмет изучавања разних дисциплина, прво логике и теорије аргументације, а затим методологије и философије науке, до социолошких и психолошких, лингвистичких и организационих истраживања науке (Toulmin, 1995, str. 3-13). Реторика се полако и готово неприметно изборила да буде доведена у везу са комплексним вредностима које сачињавају бит научног знања, као што су сврсисходност, универзалност, консеквентност, објективност, поузданост, рационалност, итд. За разлику од вредности које сачињавају традиционалну реторику, реторички успех, у овом случају није само инструменталне природе, као што смо обично навикли да препознајемо. На пример, снага реторике, у математичким моделима у теоријској физици, заснива се на метафоричком односу које чине мишљење у физици о недовољно јасним појавама, где велику улогу игра, позивање на интелигибилност и сугестивност аналогја, без обзира, што се иста теорија не поклапа и не потврђује емпијском евиденцијом (Hughes R. , 1990, str. 3-13). Научни описи, постају реторичка најрафинирана средства. То личи, али не значи смањивање њиховог научне вредности, јер реторика је ипак заснована на логици, дакле, и она не уводи, као што би неки филозофи хтели, у анархију и ирационализам.

Реторика у науци, и њен утицај на образовање чланова научне заједнице уопште, је незаобилазна при научном одлучивању у вези прихватање ново-долазеће парадигме. Као функције реторике у науци издвајају се: одабир стила истраживања, интерпретација старе пардигме, одабир конкретних ситуација на које ће се примењивати и стара и нова парадигма, као и њихово упоређивање. Део реторичког инструментаријума, може бити и смештање у шири контекст или систем релација кључних елемента, који се мењају са пардигмом, што је важно за оне делове науке који нису делови сцијентистичких вредности, већ етичких и естетичких. (Pera, 1987 , str. 177-203). У научним текстовима ренесансе се чак препознаје реторичка драматургија, на пример код Галилеја. (Galilei, 2008, str. 190-267)¹.

¹ Може се слободно рећи да је Галилејо Галилеј, један од првих великих научника, који је схватио чари популаризације науке, те се више обраћао широј публици, него ужој научној заједници. Занимљиво је, да се код Галилеја и на дубинском нивоу може препознати или реконструисати слична структура! (Finocchiaro, Galileo and the art of reasoning, 1980). Анафоре, метафорички механизми, су само наведени

Формирање језика у научних текстова, такође представља једно од легитимног подручја научне реторике. Сам простор научног језика је шири од проучавања вербалних средстава. Поред тога, језик науке је производ историје, у коме је настао, те као такав он показује и социјалне промене у уверењима и мисаоним стиливима. (Agassi, 1981)

Овакав реторички приступ науци, открива разноврсне прераде правих научних појмова и њихово прилагођавање публици. Велико је питање да ли се с тим може ићи дотле, да се не угрожавају најопштије сазнајне вредности науке. Са друге стране реторичка средства поједностављивања у науци, помажу успостављању интердисциплинарне комуникације, не само између блиских, него и између удаљених струка. (Gross, *Communicating Science*, 2002). Битно је, да научни искази могу имати најразличитије форме, а нови додатни и неопходни задатак великог научника, је не да само сцијентистички и доказано презентује нову парадигму, већ и да је на реторички, занимљив и привлачан начин, научној заједници учини јаснијом научне, и то преко научних процеса и ентитете, који нису постојали у старим теоријама. (Fahnestock, 1999) Наука на тај начин постаје, социјална и културална категорија. Језик науке, све више садржи бројне појмове и релације, развијене током њене културне и социјалне историје. (Vinck, 2007). Или како тврди професор Момчиловић, „Наука је начин – и то пресудан - на који нам се представља све што постоји“ (Момчиловић, Z., Момчиловић, V. 2011).

Сам реторички процес у науци почиње са унутарашњим дијалогом, аутора са самим собом, преко неформалне комуникације и саопштења на научним скуповима, све до завршног облика научног текста, при чему се презентација не само резултата, него и њихових концептуалних импликација се калибрише, тако да се најбоље прилагођава научној публици. (Brooks, 2014)

Ако се погледа методологија класичних научних времена, види се да утицај препознавања утицаја реторике у науци. Реторички обрти у науци, подразумевају и могуће приговоре или другачија решења, чиме се показује утемељеност ставова до којих је научник дошао, као и ауторов осећај за целину проблематике којом се бави и способност владања материјом. Вештина научне реторике, треба да показује ауторово познавање свих момената теоријског контекста, предвиђање могућних тешкоћа и недоумица, указивање на перспективе њиховог превазилажења. Коришћење занимљивих аналогија, сликовитих представа и духовитих поређења, нема за циљ само да емоционално придобије потенцијалне присталице, него и да механизам одређеног процеса или ентитета приближи позивањем на познатије структуре. (Bazerman, 1998)

малобројни реторички инструменти, преко којих Галилеј повезује аргумента, у јединствену теоријску целину, али и упућивања на ривалске позиције, с којима аутор ступа у фиктивни дијалог (Finocchiaro, *Galileo and the art of reasoning*, 1980, str. 273-293). Код Галилеја, уживо видимо, како за форме аргументације није довољан логичко-епистемолошки инструментаријум, него је потребна и њихово усвајање у научној заједници, којој се обраћа Галилејо Галилеј.

3. Да ли је научна реторика и убеђивање, свуда у науци потребно?

Наука има више својих видова егзистирања. Два њена вида су реалистички и инструменталистички. (Hughes S. , 1963), (Massimi, 2011) За разлику од реалистичког става, у коме убеђивачка аргументација, задобија потпуне и потребне контуре, у инструменталистичком гледишту једноставно се не осећа потреба бављења проблематиком убеђивања.

Када неко схвата науку инструменталистички, он нема потребу за тражењем и разрадом разних критеријума, који могу послужити као основа у процесу убеђивања. Са становишта инструменталиста, ситуација је далеко једноставнија, него код реалиста. Познато је, да инструменталисти, никад нису давали претераног значаја на истинитост и потврду научних хипотеза. Инструменталисти сматрају, да хипотеза да би била добра, мора само да се уклопи у шири теоријски контекст, јер задатак хипотезе је да добро инструментално функционише, те да је на концу, практично употребљена. Свака теорија, која није бесмислена и неупотребљива, подједнако је добра, што значи да инструментализам дозвољава упоредно постојање великог броја хипотетичких објашњења, међу којима се не успоставља никакав однос првенства.

Инструментални научници ће користити ону хипотезу или теорију која се неком појединцу или заједници научника у одређеној прилици учини као најпогоднија. Према инструментализму, ништа не омета ни постојања различитих и паралелних теорија, чији је највиши критеријум вредновања, једноставност употребе. Процес убеђивања и прихватања научних теорија је сасвим другачији, при оваквој замисли науке него што је при реалистичкој.

У историји науке се дешавало и ово, неке хипотезе које никако нису биле прихватане од стране реалистичких научника, ипак су се развиле у научну теорију, јер су их испрва прихватили инструменталисти! Тек касније би почео прави процес убеђивања и прихватања тих истих теорија, као истинитих са реалистичког становишта. Такав је случај био са атомистичком теоријом. Овој теорији требало је дуго да би се развила од непроверљиве метафизичке теорије у научну теорију, подложну теоријској критици и емпиријском проверавању. Случајева како се постепено прелазило од инструменталистичког на реалистичко прихватање различитих наука, у историји је много. Такве примере имао кроз читаву историју науке. Коперник, стварајући своју хипотезу, стајао је на реалистичкој позицији, док је његова теорија, дуго била прихватана само са инструменталистичког становишта. (Losee, 2001, str. 230-234)

Питање које се поставља, какву улогу би реторика у науци могла да има код инструменталиста?

4. Реторика у науци, разни видови и становишта

Реторички елементи у науци су данас популарна тема, која је вишедимензионалног карактера. Као и за сваку област науке постоје најразличитији приступи овом проблему. Класична примена реторике у

науци је по природи сагледавана ирационално, међутим релативистички усмерни филозофи науке, као што су Кун и Фајерабенд, у први план стављају интеракцију унутрашњости научне заједнице и вансазнајне интересе самих научника, међу којима је реторика (Simons, 2005). Прави реторичари, попут Хаим Перелмана, одувек су наглашавали неопходност реторике у научној аргументацији (Gross, 2003). Поред тога што набраја бројне реторичке аргументе, који су се одувек користили у науци, Перелман се бави и питањима избора и реторичке интерпретације самих научних чињеница. Мора се признати да је наука ипак сачињена и од елемената, који су се одувек убрајали у ненаучно мишљење. Сврха реторичких елемената је да циљаној групи научника, разјасни идеје о којима се у научном открићу приказује. Када нова идеја ступа на сцену, не постоји проверени рационални и научни начин да се новост приказује. Излагање и приказивање научних теорија, се зато мора приклонити реторичком инструментаријуму, јер се једино уверавањем, може придобити поверење, са којим би се нова идеја и прихватила.

Са друге стране, никад од кад се појавио, није био толико критикован и напуштан, као картезијански идеал поузданог и универзалног научног метода, као данас. Декарт, наиме сматра да наука не сме да има комуникацију са ненаучним феноменима. Први који је приметио да Декартова метода има озбиљних недостатака је, Ђан-Батиста Вико. Декартово схватање метода се и из најразличитијих разлога, показало као преуско, јер се није имао осећај за бројне филозофске, когнитивне, социјалне и реторичке категорије. Нажалост, иако је Вико, опскурни ренесансни мислилац све популарнији, излагање Викоовог виђења Декартове методе и метафизике, би далеко надмашивало обим овог рада.

За разлику од Декартовог времена, данас се признају многи готово алогички моменти научног метода, а неопходност, готово слободне интерпретације у конкретним научним проблемима, добија све више на значају. Зато концепцију савршеног, непромењивог, поузданог и коначно утемељеног метода ваља напустити у корист флексибилније концепције научне рационалности, што не значи да наука треба бити ирационала, плуралистички несамерљива. Ово је један од основних разлога, зашто је средином прошлог века, унавелико био популаран плуралистички аспект науке. Благодворну корист, ненаучних елемената у науци, уочио је и филозоф науке Томас Кун. Он је приметио да нова парадигма, на свом дугом путу до прихватања од стране научне заједнице, мора прећи дуг пут, и на том путу се мора обратити и неким ненаучним средствима. По Куну, свака нова парадигма, једино може да помири сукоб између традиције и новог, на тај начин, што с једне стране, покушава да усиса традицију и њена највиша достигнућа, тј. да себе представи као настављача најуспешнијих оријентација у претходном развоју, док са друге стране, сопствена достигнућа презентује као револуционарна, приказивајући их, како она чине кључне помаке у односу на затечену теоријску ситуацију. То наука, може учинити, само уз помоћ реторике. (Gross, 2005)

Када наступи нова идеја или теорија, она наступа с новим језиком, за који треба да придобије научну заједницу, па притом мора користити и повезаност с традицијом као један од реторичких трикова. Како и научне појмове карактерише сугестивност, задаци највећих методолога су како од старог појмовног оквира, ишта сачувати и преформулисати за циљеве наступајуће парадигме, тј. да ли је то могуће без реторике. (Khalidi, 2001)

Како савремена сцијентистичка рационалност реагује на ненадани спој науке и реторике? Чини се да је потреба све већа, за разноликим истраживачким пројектима и различитијом литературом, коју читају научници; литература, која ће створити један нови увид у ширину домена реторичких средстава у науци.

Реторичке вредности, попут оних које науку посматрају као субјективану, личну, не би требало уклањати, јер су оне настале и обликоване су заједно са културалним, симболичким и уметничким компонентама. Свакако да ово не значи да је наука плурална или ирационална или да у њој нема рационалних аспеката, чак се управо ови исти феномени могу тумачити и из угла методолошких и других правила, пошто се субјективност и рационалност не искључују нужно, јер управо то обогаћује разумевање науке као један својеврсни интелектуални подухват. Комплексно поимање науке би требало обухватати све ове наизглед несамерљиве и привремено супротстављене идеје, које као појединост и целина граде науку, која је због овога сада, раме уз раме са уметношћу или филозофијом.

5. Природа и снага убеђивачких разлога у реторици у науци

Вратимо се нашој теми истраживања. Заступници супарничких парадигми, увек имају, у извесној мери и другачије циљеве. Ниједна страна, неће признати оној другој, све неемпиријске претпоставке, које су јој потребне да би одбранила своју тезу. Мада се свака од њих може надати, да ће реторички преобрати другу страну, на свој начин гледања на науку и њене проблеме, ниједна се не може надати да докаже како је у праву.

Ако уопште прихватимо идеју о промени парадигми, прелазак с једне водеће идеје на другу, се никад не одвија постепено, уз помоћ логике и неутралног искуства, већ се мора догодити, после дужег или краћег сукобљавања разлога, одједном у целини, или се неће уопште десити. Према се промена парадигме не може оправдати чврстим доказима, то, разуме се, не значи да никаква аргументација није релевантна, нити да научници не могу бити *убеђени* од стране својих колега да промене мишљење, иако тај процес може да потраје и дуже, и може да буде скопчан са многим тешкоћама. Ово је главни моменат, ако су заступници нове парадигме у стању да реше оне проблеме који су стару парадигму довели у кризу, онда је то сигуран знак да је време старе парадигме прошло. Ефикасност нове парадигме је утолико већа, уколико су неприлике старе парадигме дуже испитиване, а покушаји да се отклоне непрекидно остајали узалудни. Квантитативна веће прецизност нове парадигме, је такође битан параметер у природним и техничким наукама.

Разлози, који би требало да се употребљавају за придобијање научника за нову парадигму су и разлози естетског, етичког или реторичког карактера, када се за неку теорију тврди да је елегантнија, економичнија, јаснија, погоднија, једноставнија од старе.

Међутим, кључни моменат, без којег убеђивачки разлози, па ни реторика у науци не би постојала, јесте постојање кризе у науци, тј. чињеница да се стара парадигма сукобила са тешкоћама, односно, да број тих тешкоћа све више, неконтролисано расте.

Једно важно питање је, да ли би постојала било каква потреба за реториком и убеђивачким инструментаријумима, када научне теорије не би западале у кризе, и када уопште не би долазило до такве ситуације, у којој ваља одлучивати о напуштању неке старе и прихватању неке нове теорије?

Научници који бране стару парадигму, не пропусају прилику да скрену пажњу на све оне ствари, које нова парадигма није решила, а који у старом гледишту, по њиховом мишљењу, нису стварали никакве тешкоће. Кад се бира парадигма, реч је о избору такве парадигме која ће руководити нашим будућим научним истраживањима, оних проблема за које ниједна супарница још не тврди да их је у потпуности решила. Овде наступа један битан реторички елемент у науци, који утиче на нашу одлуку да прихватимо нову парадигму, а он гласи овако: наше одлуке не зависе од постигнућа у прошлости, колико на обећањима за будућност, која, наравно, нису и не могу никад да буду превише сигурна, тако да та одлука добрим делом мора да почива на вери, то јест на разлозима ирационалне и реторичке природе. (Farrell, 2003). Са друге стране, стара и нова парадигма морају да се садржински преклапају, често се догађа да неки делови садржаја старе парадигме остају необухваћени, што онда објашњава могућност да браниоци старе теорије буду у стању да укажу на такве проблеме које нова супарница није решила, а који староме гледишту не стварају никакве тешкоће. Тако постаје разумљива и она често неочекивана упорност која се јавља код појединих бранилаца старе парадигме.

6. Револуција и убеђивање

Неки филозофи, када кажу убеђивање, истовремено мисле на несамерљивост старе и нове парадигме, те да је потребно одређивање припадности некој од парадигми. То се посебно дешава научницима-почетницима. Кун се овим позабавио у свом *Постскриптум*, који је део његовог најпознатијег дела *Структура научних револуција*. Он то овако започиње: "... Под *увјерити* подразумејем увјерити некога да је нечије туђе гледиште супериорно и да, према томе, треба истиснути његово властито. То се понекад постиже без примјене нечега што је слично пријеводу. У одсуству пријевода, многа објашњења и излагања проблема, која су одобрили чланови неке знанствене скупине, бит ће несхватљива за другу скупину. Међутим, свака језичка заједница може обично од почетка доћи до неколико конкретних истраживачких резултата који, иако се могу

описати реченицама које се на исти начин схваћају у обе скупине, не могу ипак од стране друге заједнице бити објашњени њезиним властитим терминима. Уколико ново гледиште опстане неко вријеме и настави бити плодно, истраживачки резултати, који на тај начин могу бити језично изражени имају изгледа да се бројчано повећају. За неке људе такви резултати бит ће одлучујући. Они могу рећи: не знам како су заступници овог гледишта успјели, али морам то сазнати, јер што год да су радили, очито је права ствар. Таква реакција долази посебно лако од људи који тек што су ушли у одређену струку, будући да они још нису стекли оне посебне рјечнике и обвезе било које скупине.” (Kuhn, 2002, str. 210-211)

Примећује се, да се Куновом схватању научне револуције, односно његовом схватању процеса убеђивања и процеса преобраћања, које значи прихватање нових научних теорија, има неусклађености.

Указивања на несавршености старе парадигме, које могу трајати дуго и дубоко, условљава настајање стања кризе, што се завршава израстањем новог кандидата за парадигму и битком око њеног прихватања која следи. Довде је све у реду; али, сада долазимо до самога преласка са парадигме у кризи на нову парадигму, то јест на саму научну револуцију, до онога места које је изазвало велики број веома различитих критичких коментара. Тај прелазак је, како по Куну, кратак, и не иде динамиком корак по корак, пошто се не обавља аргументацијом логике и неутралног искуства, већ је под утицајем разлога, убеђивањем, настаје као плод преобраћања, то јест, мора да се одигра *изненада и одједном*, то не значи у једном временском тренутку.

Полазећи од давно познате тезе у филозофији науке по којој се расправе међу научницима око опредељивања за одређену теорију, не могу ставити у такав облик који би у потпуности одговарао логичком или математичком доказу, долази да се прибегава убеђивању као уводу у могућност доказивања.

Познат је пример, два човека која виде исту ситуацију различито, из две различита контекста, из две различите парадигме. Они у описивању онога што виде, користе исте појмове, али начин на који их користе је различит. Како се могу чак и надати да ће један другог разумети, а камоли да буду убедљиви? Централна идеја револуције у науци је, да се неки од тих односа сличности појмова, као и њихова значења мењају. Предмети који су раније били груписани у исти скуп, касније се групишу у различите скупове. Замислимо гравитацију, убрзање, силу пре и после Њутна; слободан пад, кретање клатна и планетарно кретање пре и после Галилеја. То значи, да не би чудило то, што би два човека чије је мишљење раније било такво да се они без проблема разумеју, могло постати потпуно неразумљивим. Такви проблеми, сматра Кун, иако најпре постају видљиви у комуникацији, нису чисто језички и не могу се разрешити просто утврђивањем дефиниције неугодних термина (Kuhn, 2002, str. 157). Ипак мора се признати, да колико год неки научник има различито схватање појмова, он има неко заједничко језгро значења, са другим научницима, без обзира, да ли они припадали

некој другој парадигм. На концу, исти наш нервни систем је код свих нас исти, разлике су у финесама, чак и између генија и ментално неразвијене личности. Када погледамо, сви ми имамо и заједничку историју, изузев приватног животаа. Стога је ипак наш свакодневни, као и већи део научног света и језика, јединствени и заједнички.

Да се подсетимо, убеђивање, значи уверавање некога, да је нечије туђе гледиште супериорно, и да треба да истисне његово сопствено. Толико се каткад може постићи и без прибегавања преводу, мада разлози из заједничког језика, обично нису одлучујући, или то нису до веома позног ступња у развоју супротних гледишта. За разлику од људи који су тек ушли у одређену професију, на оне који имају дужи стаж, теже је деловати, без прибегавања много ширим упоређивањима која допушта превод, између две парадигме.

7. Убеђивање или преобраћање

Овде ћемо обратити пажњу на разлику између убеђивања и преобраћања. Превести неку стару парадигму, на језик нове парадигме, не значи учинити их власништвом нове парадигме. Да би се то постигло, човек се мора сродити, открити да мисли и ради унутар парадигме. Тај прелазак, међутим, није такав да неки појединац може да га учини, или да се уздржи да га не учини, по сопственој вољи и избору, ма колико добри били његови разлози што жели тако да поступи. Напротив, на једној тачки тога процеса учења, научник налази, да се тај прелазак догодио, да је склизнуо у нови језик, иако о томе није био донео никакву одлуку. Да би прихватање неке нове теорије било ефикасно, неопходно је *преобаћање*. Чин преобраћања је суштина револуције у науци. У том смислу убеђивање, добри разлози за прихватање нове хипотезе или теорије, пружају само мотиве за преобраћање, стварају климу у којој је вероватније да ће се такво преобраћање одиграти, односно да ће се обавити научна револуција. (Cohen, 1985)

Како се дубље залази у проблем, чини се да није све тако једноставно, као што је на почетку ентузијастички изгледало, тј да се промена, не одвија све по једноставном моделу: развијање парадигме (нормална наука) - криза - тренутна револуционарна промена парадигме. Поред већ раније уочене чињенице, да сама криза старе парадигме, може да потраје и дуже, сада се чини да и процес убеђивања, који претходи преобраћању, односно револуционарном преокрету, настаје тек пошто се у главама појединаца појавила нова теорија, која је у стању да једног дана постане нова парадигма, која може трајати, и да по правилу траје доста дуго. Тиме се, међутим, пориче ранија теза о немогућности напоредног постојања двеју парадигми. (Tsou, 2015, str. 52-65)

8. Закључак

Из приложеног је све јасније, да је појам научне револуције нејасан и неодређен, тј. такође постоје различита становишта, да ли је употреба реторике у науци потребна или не. Питање које такође остаје неразрешено

је, да ли се о револуционарном преокрету у науци треба говорити већ у тренутку првог настанка новог гледишта, или када је оно показало такву плодност да је стекло прве (реторичке) преобраћенике, или тек онда, односно у оном тренутку када је већина одређене научне заједнице преобраћена, а ново гледиште постало владајућа парадигма? Чини се да треба претпоставити умерену интерпретацију, по којој би научна револуција била заправо читав тај процес који траје од настанка новог гледишта, преко појединачних преобраћања научника, до тренутка када то гледиште постане надмоћна парадигма, која истискује у позадину старо гледиште, дотад владајућу парадигму. Тада, међутим, нема много смисла везивати научну револуцију за неки тренутни преокрет, и питање је да ли је тад уопште потребно да се говори о научној револуцији, или можда само о реторичком начину исказивања научног предмета, на један или неки други начин.

Литература

1. Agassi, J. (1981). *Science and society*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
2. Agassi, J. (2014). *Popper and His Popular Critics*. Heidelberg: Springer.
3. Bazerman, C. (1998). Emerging perspectives on the many dimensions of scientific discourse. In J. a. Veel, *Reading Science*. London: Routledge.
4. Broks, P. (2014). Science Communication: A History and Review. In M. Burguete, *All About Science*. London: World Scientific.
5. Ceccarelli, L. (2005). Science and Civil Debate. In R. A. Harris, *Rhetoric and Incommensurability*. Indiana: Parlor Press.
6. Cohen, B. (1985). *Revolution in science*. Cambridge: Harvard University Press.
7. Fahnestock, J. (1999). *Rhetorical Figures in Science*. Oxford: Oxford University Press.
8. Farrell, R. (2003). *Feyerabend And Scientific Values*. Dordrecht: Springer-Science.
9. Finocchiaro, M. (1980). *Galileo and the art of reasoning*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
10. Finocchiaro, M. (2010). *Defending Copernicus And Galileo*. Heidelberg: Springer.
11. Galilei, G. (2008). *The Essential Galileo*. Cambridge: Hackett Publishing Company.
12. Gilder, J. (2004). *Heavenly Intrigue*. New York: Doubleday.
13. Gross, A. (2002). *Communicating Science*. Oxford: Oxford University Press.
14. Gross, A. (2003). *Chaim Perelman*. New York: State University of New York.
15. Gross, A. (2005). Kuhn's Incommensurability. In R. A. Harris, *Rhetoric and Incommensurability*. Indiana: Parlor Press.
16. Hughes, R. (1990). Philosophical Perspectives on Newtonian Science. In P. Bricker, *Philosophical Perspectives On Newtonian Science*. Cambridge: The Johns Hopkins University.

17. Hughes, S. (1963). *Philosophy And Scientific Realism*. London: Routledge & Kegan Paul.
18. Khalidi, M. A. (2001). Incommensurability. In W. Newton-Smith, *A companion to the philosophy of science*. Massachusetts : Blackwell Publishers.
19. Kuhn, T. (2002). *Struktura znanstvenih revolucija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
20. Losee, J. (2001). *A Historical Introduction to the Philosophy of Science*. Oxford: Oxford University Press .
21. Lyne, J. (1995). Rhetoric in the Context of Scientific Rationality. In H. Krips, *Science, Reason, and Rhetoric*. Pittsburgh: University of Pittsburgh.
22. Machamer, P. (2000). *Scientific Controversies*. Oxford: Oxford University Press.
23. Maneli, M. (1994). *Perelan's new rhetoric as philosophy and methodology for the next century*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
24. Marcum, J. (2005). *Thomas Kuhn's Revolution*. London: Continuum.
25. Massimi, M. (2011). Structural Realism: A Neo-Kantian Perspective. In P. Bokulich, *Scientific Structuralism*. Heidelberg: Springer Science.
26. Momčilović, Z. (1996). Stručno slovo o vrednostima i potrebama u fizičkoj kulturi. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta*.
27. Nickles, T. (2008). Disruptive Scientific Change. In L. Soler, *Rethinking Scientific Chang And Theory Comparison*. Dordrecht: Springer.
28. Pera, M. (1987). The Rationality of Discovery. In J. Pitt, *Rational Changes In Science*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
29. Simons, H. (2005). The Rhetoric of Philosophical Incommensurability. In R. A. Harris, *Rhetoric and Incommensurability*. Indiana: Parlor Press.
30. Toulmin, S. (1995). Science and the Many Faces of Rhetoric. In H. Krips, *Science, Reason, and Rhetoric*. Pittsburgh: University of Pittsburgh.
31. Tsou, J. Y. (2015). Reconsidering the Carnap-Kuhn Connection. In *Kuhn's Structure of Scientific Revolutions—50 Years On*. Heidelberg: Springer .
32. Vinck, D. (2007). *The Sociology of Scientific Work*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing .
33. Zoran Momčilović, Vladimir Momčilović. (2013). Nauka i fizička kultura. *Zbornik radova naučnog skupa „Nauka i savremeni univerzitet 2*.
34. Zoran Momčilović, Vladimir Momčilović. (2011). Konstitutivni principi fizičke kulture kao naučne delatnosti. *Tematski zbornik „Učitelj u balkanskim kulturama“*, 214-221.

RHETORIC OF SCIENCE

Summary: *This paper represents an attempt to elaborate on the relationship between the rhetoric of science and persuasion. It deals with the reasons given by the scientists when convincing their colleagues that they ought to accept or reject a new scientific theory, i.e. a different scientific argument used with the aim of changing the opinion of the scientific community, as if a new theory represented the optimal theoretical solution to a certain scientific problem. It is implied that these issues are closely related to the process of the shifting of scientific theories, and, in a way, it represents the final stage of it.*

The methodology of the contemplation of the key issue in the paper is as follows. Firstly, a single wholesome point of view would be elaborated on, starting with the answer to what the rhetoric of science is, moving on to its short historical review, next, to the ongoing issues related to it, and ending with a brief mention of some other elements of the rhetoric of science found in literature. The paper promotes the thesis that the issue of the rhetoric of science and persuasion in science are parts of the value judgement in the scientific research. Finally, it demonstrates the reason why new scientific theories may be faces with rejection, as well as the contemplation of the link between the revolutionary changes in science and persuasion.

Key words: *persuasion, science, conversion, rhetoric, revolution.*

Вања ЈОНОВИЋ
ОШ „Хајдук Вељко“, Зајечар

УДК 821.163.41.09-32 Домановић Р.
- стручни рад -

ПОЛИТИЧКА И СОЦИЈАЛНА САТИРА У ДЕЛИМА РАДОЈА ДОМАНОВИЋА

Сажетак: *Тумачење дела Радоја Домановића подразумева сагледавање више аспеката битних за уметничку визију књижевног дела: личност и дело аутора, политички и културолошки миље Србије за време Обреновића, актуелност тематике властољубља, тираније, корупције и малограђанства, као и оштрину визије сатиричног сагледавања и уобличавања стварности. Овај рад представља анализу релевантних карактеристика Домановићевог хумора, а затим и синтезу у уметничку визију Домановићеве Србије. Највиши идејни слој рада је упућивање читаоца на свевременост и актуелност порока који харају како високим тако и нижим слојевима Србије у сваком, па и данашњем времену. Идеја рада је да у читаочевој свести освежи аутократски режим који је харао Србијом с краја деветнаестог века, али и да утиче на схватање читаоца о личној одговорности за неговање свевременских интелектуалних, социолошких и културолошких вредности.*

Водећа тема Домановићевих дела јесте однос човека и власти. Овај проблем писац посматра са два аспекта: са аспекта односа власти према народу и са аспекта односа народа према владајућем режиму. Домановић оштром сатиром инсистира на националном освећивању својих сународника. Овај мотив постаје битан елемент пишчеве критике друштва. У средишту уметничке визије су „мали“ људи и њихове ситне паланачке страсти. На удару је поражавајући став грађанства према интелектуалном животу и добровољна духовна предаја. У сатирама Радоја Домановића намеће се мотив безусловне оданости владару. Насупрот таквом суморном доживљају садашњице у Домановићевим делима наметала се слика прошлости прожета узвишеним идеалима националне слободе.

Кључне речи: *сатира, критика друштва, династија Обреновић.*

Грађа и методе истраживања

При избору грађе овог рада, жанровски аспект био је примарни критеријум, узимајући у обзир да корпус изворне грађе чине прозни сатирично-алегоријски облици. Корпус грађе представљају књижевна дела почев од

* vanja.jonovic@gmail.com

приповедака *Страдија*, *Мртво море* и *Данга*, закључно са *Вођом*. У грађу улазе и стручни радови еминентних српских критичара и теоретичара књижевности двадесетог и двадесет првог века. Применом нараторолошке анализе којом се описује уметничка слика малограђанског простора, показује се да хронотоп неразвијене варошице заузима значајно место у реалистичкој прози Радоја Домановића. На тај начин се уметничка слика града осветљава преко појединих мотива, тема, топоса, на основу којих се синтетички уметничка слика хронотопа неразвијене и учмале средине града у прози реализма овог свевременог сатиричара. Компаративном анализом приповедака добијају се потпунији увид и садржајнија уметничка слика социјалних, политичких, друштвених и културних прилика које срећемо у фантастично-алегоријској приповеци Радоја Домановића.

У оквиру истраживачке методологије доминира метод интерпретационе анализе уз ослањање на друштвено-историјске прилике у којима су књижевна дела стварана, али није занемарен ни биографски аспект писца у настанку дела. При тумачењу изворног корпуса кључни критеријум био је тематско-мотивски, спектар који осветљава феномен варошког и паланачког живота. Један од доминантних топоса преко кога се испољава уметничка слика малограђанског живота јесте јавно мњење. Наиме, град је представљан као место које својим нездравим навикама, чије је упориште углавном у доколици или у чаршијском оговарању, не пружа здраво тло за развој индивидуе и интелектуализма, те да се аномалије градског живота пре или касније одражавају и на породични дом. Паланка се, углавном, представља као место учмалог живота и помодарских навика које уништавају патријархалне вредности, као место лажног морала и неговања предрасуда, људске зависти и покиданих међуљудских односа.

По речима проф. др Јасмине В. Јовић, чаршија је имала битну улогу у животу становника, те као топос има битно место у карактеризацији средине. Чаршијско виђење догађаја и људи било је пресудно у формирању општег става или суда о нечему. Чаршија је била место где су се преплитале и шириле информације о минулим дешавањима, али и предвиђања доконог интелектуално и морално закржљалог света. „Топос чаршије заузео је значајно место у градском, односно, варошком животу, а уобличаван је као место најразличитијег манифестовања живота и као место где се градски живот могао упознати најреалније и углавном из аспеката могобројних посетилаца. Као сведок свих збивања, кафана се наметала као место где се о свему могло све сазнати и где је најпре стизала свака вест, где су се информације умножавале, а затим шириле даље по чаршијама“ (Јовић: 2018).

Мотивом различитих професија државног апарата алегоријски је представљена политичка слика и прилике не само по малограђанским срединама, већ и последице таквог стања по живот усамљених и одбачених интелектуалаца. Доминантно место у топосу професија заузимају чиновници. Радоје Домановић и сам је био у ситуацији да се упозна са чиновничком службом, те је, инспирисан својим горким искуством и диктаторским стањем у земљи, стварао поражавајућу слику не само по варошима и паланка-

ма, већ и у читавој земљи. „Чиновничка анархија и самовоља скопчана са њиховим ограниченим интелектом и никаквим образовањем, била је најчешћа појава у чиновничком свету. Посебно питање било је напредак у чиновничкој каријери које се никада није заснивало на образовању и раду, већ на нераду и способношћу манипулације, а неретко и на уценама. Слика чиновништва је најреалистичније осликавала начин функционисања диктаторске власти, која је своју моћ заснивала на уценама и полтронству. Диктаторски режим јесте посебни топос који је највећи простор добио у књижевном стваралаштву Радоја Домановића и који је поступком ироније прелазеће у сатиру, извргао осуди аномалије власти и друштвеног стања у земљи. Топос власти доминантно место заузео је у делима Радоја Домановића, који је углавном иронијом и сарказмом разобличавао тиранију владајућег режима” (Јовић: 2018).

Мотив “лажних” научника посебно је дошао до изражаја у прози Радоја Домановића. С обзиром на то да су такви људи највећу заштиту имали у владајућем режиму, мотивом квазинаучника осликано је не само стање у образовању, већ и диктаторски режим који је угрожавао и онемогућавао сваки напредак. Лоши министри, још гори чиновници, корумпирани полицајци и многи други чланови државног уређења комплетирају уметничку слику корумпиране и диктаторске атмосфере како у паланкама, тако и у целој Србији. Они представљају свакодневицу живота, те тако постају и битан део реалистичке прозе Радоја Домановића.

Изворна грађа из света књижевног дела Домановића тумачи се појединачно, аналитички, те се на крају, дедуктивним путем, формира општа слика варошко-паланачког живота; уметничка визија социјалних, политичких, друштвених, културних прилика Србије с краја деветнаестог века.

Васкрснуће Домановићеве сатирично-алегоријске прозе - ново читање у 21. веку -

Данас, више од века након настанка приповедака *Данга*, *Страдија*, *Вођа* и *Мртво море* намеће се питање новог читања и тумачења поменутих дела. Пред читаоцем су странице бритке и храбре критике мита, корупције, лажних идола и обезвређене људске масе. Звучи ли познато? Појава карактеристична за 19. или 21. век?

Домановић у српску прозу улази као ватрени критичар диктатуре Обреновића, али се уздиже до стрмоглавих висина универзалних вредности које надмашују оквире реалног времена, па чак и димензије простора.

„Вредност Домановићевих алегоријско-сатиричних приповедака и после времена у којему су настале несумњиво је у томе што је он у њима третирао неке особине карактеристичне за човеково понашање далеко шире од времена и историјског тренутка којему је својим животом и својим књижевним делом припадао” (Вученов, 2009: 37–46).

Страдија, метафорички оквир за српску прошлост и страдање обесправљеног српског народа, постаје много више: савремени читалац у интеракцији са светом књижевног дела, али и околностима у којима егзистира, у

свести гради нову димензију: Страдија израста у страстиште читавог човечанства у борби за опстанак, вођена сулудим идејама појединаца жељних моћи и апсолутистичког поимања света. Мотив „усамљеног гласа разума“ који се провлачи кроз све Домановићеве приповетке у “новом читању” постаје космополита који се отима и противи савременом светском поретку у коме обезглављена руља (попут народа из приповетке *Данга*) постаје оружје хладног економског рата и механизам манипулисања водећих планетарних сила.

Можда и најбезнадежније своје дело, *Вођа*, у коме доминира мотив деструкције и потпуног уништења једног народа, Домановић започиње описом масе, „тупа, мутна, готово исцрпљена погледа“ (Домановић: 1967), која је окупљена да би донела коначну одлуку о напуштању архиепископине у потрази за земљом која је „боља и плоднија”. Још једном, мотив деветнаестог или двадесет првог века?!

Читалац пред собом сагледава непрегледне колоне избеглица планетарног нивоа који обезглављено корачају невидљивим стазама наше планете без конкретне идеје, а очајнички тражећи “боље сутра”. Има ли и савремена Србија своје место у социополитичком миљеу ове трагичне приче?! Да ли је Домановић свешћу пророка сагледао колоне младих српских интелектуалаца у метежу граница и граничних прелаза који остављају све мило и познато и хрле у обећану земљу и откривање свог новог идентитета и интегритета?!

Приповетке Радоја Домановића остају и постају најватреније оружје у рукама младог интелектуалца који се бори да сачува свест о сопственој вредности у мртвом мору квазиинтелектуалаца и обесвешћеној руљи. Све ово чини Домановића изузетним, чак надреалним писцем чијим се речима данас и увек појединци боре против тоталитарних владајућих режима новог светског поретка.

Тумарајући беспућима сатире Радоја Домановића на читаоцу остаје да одлучи да ли пред собом има имагинарни свет књижевног дела или застрашујућу слику своје стварности која опомиње на рушење апсолутистичких стега и непресушну борбу за своје “данас и сутра”!

Радоје Домановић - вечита инспирација српске књижевности и критике

Радоје Домановић слови за радикалног сатиричара српске књижевности с краја деветнаестог и почетка двадесетог века, али га комплексност његове алегоријске приче уздиже до универзалних књижевних, моралних и политичко-социјалних сфера вредности и бивствовања. Често коментариран, истовремено и глорификован и оспораван, на тренутке и заборављан у свету српске књижевне критике и историје, Радоје Домановић заузима своје место и зборником радова *Лако перо Радоја Домановића*.

Овај зборник је штампан поводом стогодишњице смрти знаменитог сатиричара. Приређивач ове надасве специфичне антологије радова о Радоју Домановићу јесте професор доктор Малиша Станојевић, а издавач „Кораци“ из Крагујевца.

Ово дело представља хомогену целину сачињену од појединачних студија 23 аутора које указују на паралелизме тема и идеја Домановићевог стваралаштва и других писаца, као и на новија дела српске књижевности настала на трагу домановићевског духа – са посебним акцентом на сатире и афоризме.

Поменути радови отварају многа питања о савремености и свевремености сатиричног приповедања и о утицају надогађања у реалном времену. Наглашавају се вредности које су остале неизмењене до данас – политичке, социолошке и културолошке појаве у српском друштву – што, наравно, наводи на поновно читање *Данге, Вође, Страдије...*

Зборник садржи више делова: у првом делу штампани су текстови које су о Домановићу писали Богдан Поповић 1902, Јован Скерлић 1908, Димитрије Вученов 1959, Војислав Ђурић 1966. и Милован Витезовић 1973. године. Ти радови чине хронику књижевнотеоријских студија које су пратиле и вредновале Домановићев књижевни рад.

Богдан Поповић у свом тексту, као и некролог Јована Скерлића доносе био-библиографску слику живота и дела Радоја Домановића. Димитрије Вученов у својој докторској дисертацији најобимније сведочи о животу поменутог писца, и доноси генезу Домановићевог дела. Текст Војислава Ђурића о делу овог завичајног писца представља заправо приступну беседу аутора приликом пријема у чланство САНУ.

У Зборнику је своје место нашао и следећи културолошки податак: поводом стогодишњице рођења Радоја Домановића (1973), на Калемегдану је подигнут споменик Домановићу, који је извајао Небојша Митрић, а Милован Витезовић написао је надахнути текст о чудесном духу Радоја Домановића.

У *Лаком перу Радоја Домановића* своје место нашло је и неколико цртежа Југослава Влаховића на тему „Страдија данас“, са мотивима које је Домановић осликао у својим сатирично-алегоријским приповеткама и учинио их универзалним. Поменута ликовна дела раздвајају Зборник на текстове написане раније и оне написане 2008. године. Уз текст Слободана Лазаревића дата је фотографија познате слике “Оратор” Владимира Величковића.

Бавећи се *Страдијом*, Малиша Станојевић каже да је профил сатирично-хумористичког листа у домановићевском духу остао до данас на изузетном месту у историји српске штампе. „У овом књижевном листу Домановић је поновио духовиту сатиру политичког живота, са извесним помаком ка већој употреби гротескног него што је то чинио у ранијем стваралаштву” (Станојевић: 2008).

Радови у овом избору текстова о Домановићу најбоље потврђују његову вредност и значај јер се овде отварају многа питања о савремености сатиричног приповедања и о рефлексiji на савремена догађања, како нам сугерише Малиша Станојевић у зборнику *Лако перо Радоја Домановића*.

Објекти Домановићевог сатиричног виђења

У свакој књижевности постоје две врсте твораца смеха: хумористи и сатиричари. Али док су хумористи увек омиљени, сатиричара се плаше и они који га обожавају. По речима Горана Максимовића (2000: 91), чак и читаоци који уживају у оштрој речи критичара, „завиде му на неустрашивости или бар дрскости која недостаје њима самима“. Они који су пронашли свој лик у обрисима литерарних јунака, писца мрзе и увек када то могу сурово га кажњавају. Између истине и обмане, правде и неправде, сатиричар се увек опредељује за истину и правду.

„Сатира без одјека бесмислена је; она је потпун промашај, пуцањ у празно. Она врши једну нарочиту врсту ревалоризације постојећих односа, начина мишљења, тражи преоцењивање постојећих, промовисаних, "озаконених" вредности или испитивање односа између прокламованих вредности и њихових реализација, између речи и дела. Она то чини на посебан, изузетан, само њој својствен начин, и то тако што невредном тобоже признаје вредност, што неморалном тобоже признаје да је морално, а баналном да је узвишено, док у ствари сеје сумњу, изражава скепсу, неверовање или порицање” (Вученов, 2009: 37–46).

Радоје Домановић је у српску књижевност ушао пишући истовремено и реалистичке и сатиричне приповетке. Своје је место у литератури задобио хумористичко-сатиричарским причама. Неисцрпан извор за своја дела налазио је у избличеној политичкој стварности Србије с краја XIX века. Било је то време потпуног срзавања демократије, успостављања неприкосновене власти двора и гушења основних људских слобода.

„Домановићево дело је израсло из актуелне проблематике његовог доба. Зато ће се везати за друштвену проблематику, а подстицаје ће добити из реалистичке књижевности његовог доба, која ће бити заокупљена критиком савременог друштва. Та његова критичка ангажованост друштвених реалија резултирала је алегоричко-сатиричним изразом који до њега ми нисмо имали у српској књижевности, осим у рудиментним облицима” (Јашовић, 2012).

Релевантна одлика тадашњег политичког живота била је брза смена влада и постављање нових кабинета. Идејно језгро Домановићевих сатира постаје оштра критика стварности за време династије Обреновић. Аутор у делима насталим у то немило доба открива све негативне стране аутократског режима. У први план избијају корумпираност, безакоње и морално обешчашћење људи. Приповетке доносе осуду власти и народа који је савио плећа, предавши се апатији.

„Домановићева сатира разара власт династије Обреновића, илуструје у карикатури ту власт, жигосе је, персифлира, пародира, предаје је исмејану, лишену маске и сјаја, суду народа. Због тога што је, откривајући право лице терора, уочила право лице терора, Домановићева сатира чак и превазилази своју епоху...” (Глигорић, 1954).

Насупрот таквом суморном доживљају садашњице, у Домановићевим делима наметала се слика прошлости прожета узвишеним идеалима националне слободе.

„Старо царство и стари јунаци представљали су значајну компоненту у националној и националистичкој идеологији и онда када су људи из редова владајућег слоја у Србији стварно напустили идеју о ослободилачкој мисији Србије због династичких и класних интереса конзервативних кругова у том тренутку и због објективних историјских услова” (Вученов, 1983).

Радоје Домановић брзо постаје један од најзначајнијих сатиричара из редова демократске оријентације. По тумачењу критичара, све његове приче се базирају на настојању људи да се супротставе диктатури власти. Писац се борио пером против политичког ропства и апсурда друштвених односа.

„Природа Домановићеве сатире и њена генеза опсежно су истражени политички мотиви. Домановић је био партијски организован и ангажован писац и литература му је морала служити и као средство политичке борбе, а исто тако припадао је одређеним круговима српске бојне која је неговала народну патријархалну културу, зато је фолклор имао толико удела у литерарним остварењима деведесетих година и почетком XX века” (Вучковић, 2014).

Данас, више од века након своје смрти, Домановић слови за писца чија су се дела узнела до универзалних вредности. Изненађујућа је и сличност тема и догађаја са нашим садашњим тренутком. Намеће се утисак да је писац приказао догађаје и појаве у српском друштву с краја двадесетог и почетка двадесет првог века, а не сто година раније. Алудирајући на савремену Србију, Ратко Марковић Риђанин у тексту о Домановићу објављеном у зборнику радова *Лако перо Радоја Домановића* каже: „Савремена Страдија има велику иницијативу, решена је да пострада за Страдију. Зато у свакој партији расте партија. У реду ред. У праву право на право. У народу народи. У језику језици. У држави државе, мада су границе одавно без граница... Страдија се не би звала Страдија да истина из ње није избегла. А ми?” – пита се на крају Марковић.

Функционисање власти посматрано кроз сатиричну призму

У условима деспотске владавине династије Обреновић, Радоје Домановић стаје у ред ватрених поборника људских права и слобода. Из масе обесхрабrenих људи уздигла се група интелектуалаца, сједињених мишљу да уклоне лажни сјај монархије. У доба полицијског режима, многи писци своје перо преиначавају у убојито оружје. Уметничка дела својим ироничним приказом власти, постају оштра упозорења моћницима.

Домановић је у сатирама насталим у то немило доба откривао све негативне стране аутократског режима. Једна за другом нижу се приповетке *Укидање страсти, Данга и Страдија*.

Страдија представља најоштрију политичку сатиру тог доба. У њој је мотив свирепости власти над народом рашчлањен на низ мањих мотива. Критика је усмерена ка свим државним институцијама и њиховом деловању.

„Домановић је своје виђење друштвеног стања и животне атмосфере у којој је глупост моћнија од разума, непоштење од поштења, полтронство од карактерности, лакејство од независности, дао – служећи се принципом ироније као важном компонентом у сложеном стваралачком поступку с двојном хоризонталношћу теме – с убедљивом лежерношћу у причању и с привидном неангажованосту” (Вученов, 2009: 37–46).

По речима Велибора Глигорића, „Страдија је већ у наслову сликала Србију потлачену под режимом самовоље диктаторске власти. Србија страда под влашћу која се сва отуђила од народа, која је на своје владајуће позиције сабрала све што је шарлатанско, без скрупула, без кичме, што је у сржи бирократско и каријеристичко, лакејског духа, морала и карактера” (Глигорић, 1954).

Приказ целовитог друштвеног система свог времена Домановић даје у виду путникових посета министарствима фиктивне земље Страдије. Ликови високих функционера карикирани су хиперболисањем мана и порока којима су подлегли. Нижу се слике министра полиције обузетог филологијом, министра привреде заокупљеног историјским питањима... Ликови свих моћника стапају се у један колективни лик, творећи тип „изузетног“ политичара. Из више наврата писац кристалише мотив нестручности челника монархије. „Свугде на власти коју Домановић слика у Страдији налазе се незналице, глупаци, бирократски аутомати и страшљивци” (Глигорић, 1954).

На претходно речено указује и сам Домановић монологом министра иностраних послова: „Ја други језик не волим и нисам хтио ни један учити. Особито на оваквом положају то ми није потребно, а ако би искрсла таква прилика, лако је поручити стручњака са стране“ (Домановић, 1967: 83).

Домановић је критиковао власт и због њеног поражавајућег става према интелектуалцима. Овим мотивом прожета су готово сва његова дела. У *Мртвом мору* овај мотив је изграђен сликањем судбина амбициозних људи којима је држава окренула леђа. Разлог њиховом изгнанству био је покушај да се отргну друштвеној апатији и интелектуалном незнању. У поменутој приповеци напредни, талентовани појединци не само да нису подржани, већ бивају спутани, па чак и отпуштани из државне службе. Социјална средина се уједињује у егоцентричном циљу уништења индивидуе значајније од њих самих!

Изопаченост друштва у коме се више не негују интелект и умеће, Домановић сликовито приказује у *Страдији*: „... Овде у нашој земљи, не трпе се школовани људи. Ја сам доктор права, али то кријем и не смем ником рећи: јер кад би министар дознао, не бих добио службу“ (Домановић, 1967: 84).

Са проблемом сузбијања интелекта тесно је повезана пишчева критика школства. Овај мотив у више приповедака осликан је са различитих аспеката. У *Страдији* је дат увид у функционисање министарства просвете, које се бавило „кључним“ језичким питањима, уместо да усавршава школство. Сликаом научника који проучавају већ откривене језичке истине укзано је на покушај скретања пажње са текућих проблема просвете. Дижући

пуно прашине око језика и стила, челници министарства прикривају сиромаштво до ког су доведени наставници. Чак и у тренутку када добија очајнички апел за помоћ, држава остаје глува за њихове потребе.

Приказавши нехајност просветних стручњака, Домановић истиче још једну одлику власти: протекцију. Интереси водећих државника бивају надређени стварним потребама народа: „Уџбеници се мењају сваког другог дана... На првом месту министар подмири своје присне пријатеље и рођаке. Таман се прими један уџбеник, а, тек, сутрадан донесе министру други уџбеник неки њему приснији, и разуме се треба и њему учинити“ (Домановић, 1967: 124).

Тенденција власти да школством створи кротке и за побуну неспособне грађане јасно је приказана у *Мртвом мору*. Грађани се препуштају колотечини провинције одбацујући личну одговорност за неговање интелектуалних и културолошких вредности.

Радоје Домановић, љути противник династије Обреновић, не забравља да укаже и на политичку нестабилност. Политичке кабинете на власти одржавају полицијски режим и страх грађана. Као битну одлику владе писац истиче стално укидање и поновно доношење устава и нелегитимних закона: „...Само за последњих десет година, донето је петнаест устава, од којих је сваки по три пута био у важности, одбациван и опет наново приман...“ (Домановић, 1967: 89–90).

Представљањем различитих призора из политичког живота Страдије и других фиктивних земаља, Домановић је приказао сву изопаченост владајуће династије. По мишљењу многих критичара, његови ликови представљају карикирани личности са политичке сцене Србије с краја деветнаестог века.

„Домановић је у својој сатири непошtedном критиком претресао разнолике секторе државне управе, државног и политичког живота Србије. Под бич сатири узео је спољне послове, полицију, војску, привреду, просвету, народну скупштину, зборове, бирократију“ (Глигорић, 1954).

Данга – симбол везе власти и народа

Водећа тема Домановићевих дела јесте однос човека и власти. Овај проблем писац посматра са два аспекта: однос власти према народу и однос народа према владајућем режиму.

„Домановићева сатира није само сатира на власт, на владајући део друштва, на државни апарат који је био извршни орган те власти него да је то сатира и на поданике, на оне над којима се влада и који се таквој владавини покоравају и трпе је“ (Вученов, 2009: 37–46).

Показујући начин рада друштвених институција, Домановић је посредним путем указао на ставове владе према грађанству. У сваком опису или приказу сцене крије се пишчева критика владара због обесправљености народа. У *Страдији* је осликана скупштина која се само по традицији зове „народна“, а заправо представља продужену руку власти. Руку која својим законима претећи опомиње на послушност. Ироничним приказом скупштине писац упућује на човека лишеног свих права. Губитком слободе грађани губе чак и могућност да самостално бирају своје представнике.

Положај прикривеног ропства грађана, Домановић, наизглед површно, разоткрива у *Страдији*, да би га затим поновио у *Мртвом мору*. Овога пута јавља се у виду члана фиктивног политичког програма: „Ни о чему се, напоследку, не сме мислити без нарочитог одобрења полицијског, јер мишљење нарушава срећу“ (Домановић, 1967: 151).

У више наврата је разоткривена окрутност полиције над народом. Посредним путем дочаран је режим у коме припадници закона физичком принудом одржавају постојећи систем. Приказ бруталности власти над грађанима кулминира у сатири *Данга*. Ропски положај људи представљен је сценом масовног жигосања становника непознате земље.

„У *Данги* су опет две срамоте: бити жигосан и бити јахан, узете као почаст и као витешка дела; и из те претпоставке извађен је велики део најјачих сатиричних места у причи“ (Поповић, 1901).

Поступком изокретања очигледних истина, жиг на челу грађана у овој приповеци не значи белег ропства, већ посебне милости владара.

„У приповеци *Данга* параболничном причом о многољудном граду Радоје Домановић је дао параболничну слику живота у српским градовима, варошима и паланкама у времену у коме је живео, сву апсурдност у којој су се на једној страни истицали ропска покорност и мизерија потчињених и на другој безобзирност и свирепост угњетача“ (Вученов, 1983).

Други проблем који Домановић истиче у оквиру везе власти и народа јесте однос самог народа према владајућем staleжу. Управо описујући овај однос, Радоје Домановић прелази из критичара режима у критичара друштва. На мети су сада грађани који су се брзо препустили тиранији моћника. У средишту уметничке визије су полтронство и лицемерје. Грађани добровољно пристају на чин јахања дајући свом бивствовању гротескне димензије. У служби гротеске значајно место заузима поступак ироније у грађењу фабуле и декарактерисаних ликова.

„Домановић не користи иронију само као делић, као један од већег броја стилских појединости него и као принцип за однос између алегориичног наративног текста и подтекста у целини. Он се у својим алегориично сатиричним приповеткама од почетка до краја односи тобоже афирмативно према појавама које представља у свој њиховој гротескности и које подтекстом, а и наративним текстом, стварно осуђује с огорчењем“ (Вученов, 2009: 37–46).

„Пандури као представници власти имали су апсолутну моћ над народом и вољом народа, чија је покорност ишла до свођења на ниво стоке, мењајући разум за мир и послушност. Мотив пандурстава који је уведен већ у уводном разговору странца са ме'анцијом, добија карикатуралне размере у сцени јахања“ (Јовић, 2018).

У *Страдији* је дочарано бескичмењаштво народних посланика, слепо оданих владару. Желећи да покаже колико је грађанима овладало малодушје, писац у *Мртвом мору* даје приказ умногоне специфичног, опозиционог скупа. Збору присуствују лојални грађани, који прихватају улоге противника режима само под принудом полиције: „Ако ви тако продужите и

даље, онда у мемо ми окренути други лист, па ће влада указом постављати опозиционаре. Час посла: за вођу крајње и оштре опозиције против данашњег режима поставља се тај и тај, са годишњом платом од петнаест хиљада динара“ (Домановић, 1967: 55).

У наведеном цитату препознаје се пишчева мисао да власт претвара људе у корумпирана, саможива бића. Основно мерило вредности више нису част и убеђења, већ искључиво лични интерес.

„У циљу придобијања симпатија и поверења грађана, двор је "шаком и капом" делио и одликовања. Мотивом ордења наглашен је апсурдан систем вредности у сценама изокретања логичних истина“ (Јовић, 2018).

Врхунац Домановићеве критике друштва остварен је у приповеци *Данга*. На одговорност су позвани грађани који се увек, па и при жигосању, покорно повинују жељи челника. Идеал сваког појединца постаје лични интерес и профит. Стављајући својим ликовима жиг на чело, писац их на гротескни начин изједначава са животињама. Људски карактери су обезличени, а једини народни циљ је покорвање владару.

Додворавање моћницима најсликовитије је описано сликом поданика којима је част да их јашу представници власти. Као највиша људска вредност истиче се чин јахања од стране представника закона. У својој понизности пред влашћу, народ не зна за границе; са поносом носе жиг као знак послушности, али и као знак да су нечија својина.

„У *Данги* се иронија састоји у томе што се нека непоштена и или апсурдна ствар претпостави као честита и мудра, па се онда о њој тако и говори, са свом озбиљношћу, дубоким убеђењем и хвалом која припада добрим стварима“ (Поповић, 1901).

Са редова ове приповетке чита се пишчев апел грађанима да узму сопствене судбине у своје руке. Кристално чисто Домановић истиче став да је сваки човек одговоран за очување свих аспеката своје слободе: интелектуалних, социолошких и културолошких. Као специфична идеја дела издваја се мисао „да је човеков живот његово сопствено дело и да су његови успеси и порази његова лична ствар“ (Максимовић, 1999). Домановић оштром сатиrom инсистира на националном освешћивању својих сународника.

Мотив малограђанства

Мотив малограђанства најкомплексније је представљен сатирама *Страдија*, *Мртво море* и *Данга*. Овај мотив постаје битан елемент пишчеве критике друштва. У средишту уметничке визије су „мали“ људи и њихове ситне паланачке страсти. На удару су и поражавајући став грађанства према интелектуалном животу и добровољна духовна предаја. Негујући мотив малограђанства и рашчлањујући га на много мањих, Домановић постаје најоштрији социјални сатиричар свог времена, а можда и целокупне српске књижевности, актуелан и свирепо тачан, како тада, тако и данас!

Предмет пишчевог интересовања су колективне заблуде и пороци за којима се непромишљено поводи маса. Да би показао менталитет средине, Домановић уводи лик своје покојне стрине. Њеним понашањем поједноста-

вљено је приказан страх од промена и другачијег начина живота. Сви становници својеврсне и фантастичне паланке препуштају се свакодневној доколици и интелектуалном дремежу бојећи се да узму сопствени живот у руке и учине га садржајнијим и бољим.

„Живот у паланкама и варошима карактерисала је устаљеност и једноличност, свакодневница у којој није било готово никаквих дешавања. Становници су сваки догађај, макар био и најмањи, доживљавали као велику промену која их је на кратко трзала из једноличности. С једне стране, услед необразованости, а са друге притиснути апсолутистичком влашћу, бежали су од сваке могуће промене, често негирајући све оно што доноси могућност избора, јер су на тај начин чували свакодневни мир који им је обезбеђивао сигурност” (Јовић, 2018).

Као саставни део малограђанства, до изражаја долази помодарство које је загосподарило свим слојевима друштва. Опис овог социјалног феномена налазимо у седамнаестом члану идеалног политичког програма: „Женске хаљине, огрлице, наравно и жипони сеју се и успевају на сваком земљишту у разним бојама и по најновијој француској моди“ (Домановић, 1967: 152).

Поменути програм заснован је на пасивности грађана, који су као такви неопходни држави да оствари своје амбиције. Исмејана је и оштро искритикована тежња људи да нико ништа не ради или мисли, већ да се препусти благодетима лагодног живота.

Страдија илуструје само делић моралне изопачености грађана. Пажња је усмерена на превртљивост људи којима је једино мерило вредности лични интерес. Доказе за то налазимо у сцени глорификовања нове власти: „У многим новинама у којима се хвалио сваки поступак прошле владе, сад видим чланке у којима се најоштрије осуђује прошла владавина, а у звезде кује нова“ (Домановић, 1967: 133).

Лицемерје и квазипатриотизам обелодањени су у *Страдији* сликом људи који окрећу леђа сународницима у време непријатељских напада. Основне карактеристике становника модерне Страдије јесу губитак чојства и издајство традиционалних вредности.

Најоштрију фазу критичког осврта на грађанство Домановић достиже у приповеци *Мртво море*. У њој је малограђанска филозофија живљења дочарана потребом „малог“ човека да обезвреди сваког ко покуша да се отргне од устајале средине. Овај мотив осликан је у причама које казују о односу духовно уназађеног друштва према песнику, сликару и научнику. Њихови животи се стапају у слику омаловаженог човека због тежње ка идеалима.

„Временом је Домановић, стварајући своје најубојитије сатире: *Данга*, *Вођа*, *Краљевић Марко по други пут међу Србима*, *Страдија*, *Мртво море*, ишао ка општој карактеристици малограђанског менталитета и подвргао га најоштријој сатири, преко слика: културне заосталости, апсолутне необразованости, ропске и следе потчињености, лажног родољубља, бирократског поретка, насиља представника власти, као и преко слика осталих многобројних аномалија деспотске владавине” (Јовић, 2018).

Дремљивост паланке приказане у *Мртвом мору* повремено усталаса креативност појединца, која бива угушена још у зачетку. Провинција се јавља као тамница са сопственим правилима понашања. Човеку преостаје да се повинује схватањима средине или да буде уништен. „...Бавио се један политиком... Па почеше људи да праве шале са њим где стигну... Тако данас, тако сутра. Он се бори, бори, па малакса... Сад је паметан, озбиљан човек, не заноси се као пре...“ (Домановић, 1967: 162).

По речима Димитрија Вученова, писац кристалише свој доживљај паланке као тамнице у којој нису тамничари властодршци, већ су то сами паланчани.

„Пред собом је, када се јавио својим сатирама (1898. године), имао друштвену атмосферу и јавни живот испуњен апатијом, неком безвољном помиреношћу са стањем и односима, па онда из тога проистеклу навикнутост на то да су деформисани људски односи, обамрлост моралних осећања и моралног суђења о недопустивим поступцима и збивањима нешто нормално, обично, и, на крају крајева, прихватљиво“ (Вученов, 1983).

Мотив вође и идолопоклонства

У свим сатирама Радоја Домановића намеће се мотив безусловне оданости владару. Он припада групи мотива који нису конкретно приказани, већ се формирају тек у читаочевој свести. Једина приповетка у којој се о њему говори директно јесте *Вођа*.

По речима Јасмине Јовић, техником измештања догађаја у неку далеку земљу, писац почиње алегорично-сатиричну причу *Вођа*. Мотивом збора већ у експозиционом делу приповетке, у уводном разговору учесника, приказан је карактер оваквих окупљања народа: „Докле ћемо се ми овако састајати и напрасно разговарати?“ (Домановић, 1967: 125), а након тога и карактер избора вође који у себи носи „знак лудила масе, лудила које не увиђа појединац када и сам учествује у њему“ (Грубовић, 1998: 245).

У основи приче заступљена је легенда о Мојсију и његовом племену, које покушава да се домогне обећане земље. Свака даља сличност са легендом престаје, јер Мојсије налази свету земљу, а јунаци Домановићеве приповетке бивају изгубљени у незнању.

Писац кроз алегорију говори о свом народу, који се у свему ослањао на владара, а никако на свој разум. Оштром иронијом исмејана је лаковерност грађана при избору предводника; човека коме ће припасти слепа оданост људи и вера у његове поступке. У свести грађана потези владара остају неприкосновени, ма колико се косили са логиком и разумом: „Море, срећни смо те наиђосмо на овака човека, а да смо без њега пошли, не дао Бог, зло и наопако, пропали бисмо!“ (Домановић, 1967: 58).

Користећи библијски мотив потраге за плоднијом земљом, писац ствара причу са специфичном поруком. Трагајући за бољим сутра, грађани се наивно препуштају стихији... Са страница ове приповетке уздиже се идеја о трагичним последицама које настају услед слепе преданости „вођама“.

Први наговештаји сумње у исправност вођиних поступака приказани су исказима деце и „оних из позадине“. Они преузимају улогу „гласа разума“, који би требало да припада њиховим очевима, онима на челу поворке. Када се колона људи са муком и јауцима почне пробијати кроз трњак, гласови из позадине јављају да постоји безболнији начин за пролаз. Наравно, нико их не жели чути! Домановић је, сликом поменуте колоне која срља у пропаст, указао на трагичну судбину свог народа.

Кулминативну тачку сатире чини сагледавања вође као слепца од рођења: „...Ми се теби поверисмо заједно са својим породицама и пођосмо за тобом, а ти нас горе упропасти... Погледај какви смо и ми што остадо смо... – Не могу да погледам! Слеп сам! – Јеси ли у путу вид изгубио? – Ја сам се и родио слеп“ (Домановић, 1967: 78).

Јача од многих порука којима писац прожима свој уметнички свет, кристалише се мисао да сваки појединац мора и треба руководити сопственим животом, свестан одговорности коју носи пред самим собом и себи најближима.

Приказом застрашујућег хука ветра који следи, писац дочарава безнађе и колективну обезглављеност. Дело у себи носи идеју о поражавајућем крају оних који се одричу сопствене памети и препуштају се стварању идола. У људској свести идоли постају налик божанству. Маса им се безусловно приклањају, окрећући леђа сопственом разуму. Читаоцу се неприметно намеће доживљај једине логичне последице која следи из заслепљујуће вере и оданости култу личности.

Закључно разматрање

Тумачење дела Радоја Домановића подразумева сагледавање више аспеката битних за уметничку визију књижевног дела: личност и дело аутора, политички и културолошки миље Србије за време Обреновића, свевременост, актуелност и идејну непролазност Домановићеве сатире, као и оштрину визије сатиричног сагледавања и уобличавања стварности.

Као једна од основних одлика стилског поступка Радоја Домановића издваја се декарактеризација ликова. У делима многих критичара истицано је да се у његовим сатирама, заправо, не јављају ликови, већ само гласови.

„Ретко у којој од Домановићевих сатиричних приповедака његови "јунаци" имају име. Па и кад није могао или хтео да избегне њихову безименост, чинио је то тако да нам имена, обично, ништа не значе и ништа не обележавају. У томе се испољава Домановићев сатиричарски став: он неће да своје "јунаке" индивидуализује, да их издвоји из масе“ (Вученов, 2009: 37–46).

И онда када се јавља дијалог, појединачни глас готово увек говори у име масе. По речима Димитрија Вученова (1983: 69), „на сцену су извучене поједине безимене људске фигуре, које је писац приближио карикатури“.

Овим поступком упечатљиво је приказана уништена људска индивидуалност. У свим приповеткама нижу се слике обезличене масе, сједињене у покорности и понизности власти.

„Дакле, можемо закључити да овај наш сатиричар одузимајући са слике својих "јунака" оне црте које би их индивидуалисале као ликове претварао их у симболе” (Вученов, 2009: 37–46).

Желећи да прикаже духовну клонулост народа, Домановић универзалном лику обесправљеног човека супротставља ретке појединце. Појединац добија симболично значење гласа разума. Нимало случајно, тај глас је увек приказан ликом човека немоћног да се супротстави гомили људи. У *Мртвом мору* је ретка разумност само узгред представљена мотивом човека који, макар на тренутак, пожели да изађе из учмалости паланке.

Мотив свести појединца искристалисан је у приповеткама *Вођа* и *Данга*. Самосвест и индивидуалност су у једном случају представљени ликовима нејаке деце, а у другом сликом немоћног старца. Кроз лик старца проговара писац, истичући јуначку прошлост свог народа. Поступак прожимања прошлости и карикираних садашњости још једна је битна карактеристика Домановићевог стила. Њоме се наглашавају губитак чојства и издајство традиционалних вредности савременог човека.

У релевантне одлике његовог стила убраја се и употреба мита, легенде и бајке. Њиховим коришћењем ефекти сатиричног деловања јачају у читалачкој свести. Елементи фантастике налазе место у свим Домановићевим сатиричним приповеткама. Митског има у ликовима, као и у описима фантастичних догађаја из чудесних, нестварних земаља.

Смештањем радње у непознату земљу остварена је привидна дистанца између реалности и света приказаног у делима. На тај начин, кроз алегорију, писац слободно говори о друштвено-политичким приликама тадашње Србије. Мит и реалност јављају се као супротности, али се кроз причу сливају у једну визију. Њоме се иронично и у завијеној форми откривају лоше стране друштвених појава и личности.

Водећа тема Домановићевих дела јесте однос човека и власти. Овој тематици писац приступа тумачећи је са два аспекта: однос власти према народу и однос народа према монархији Обреновић. Овај мотив постаје битан елемент пишчеве критике друштва. У средишту уметничке визије су обични, једноставни људи и њихове ситне паланачке страсти. На удару је поражавајући став грађанства према интелектуалном животу и добровољна духовна предаја. Домановић оштром сатиром инсистира на националном освешћивању својих сународника, као и на грађењу свести појединца о сопственој одговорности према животу и стварности која га окружује.

„Домановић је волео Србију, борио се да она буде слободна и срећна. Домановић је горки песник Мртвог мора, али никад и никога није хтео да убеди да је читава Србија "мртво море". Напротив, он се залагао да она то не постане” (Јовановић, 1938).

Приповетке Радоја Домановића остају и постају најватреније оружје у рукама младог интелектуалца који се бори да сачува свест о сопственој вредности у мртвом мору квазиинтелектуалаца и обесвешћеној руљи. Све ово чини Домановића изузетним, чак надреалним писцем чијим се речима данас и увек појединци боре против тоталитарних владајућих режима новог светског поретка.

„Новог Домановића још нема, мада би данас имао пуне руке посла. И зато док нам сатиричар Домановић прича тужна и срамна недела прошлости, истовремено говори и о неделима данашњице, јер оно против чега је Домановић устајао још није коначно ишчезло, још живи у новим облицима. Већ деценијама мртав, Домановић је често савременији од нас живих...“ (Јовановић, 1938).

Тумарајући беспућима сатире Радоја Домановића, на читаоцу остаје да одлучи да ли пред собом има имагинарни свет књижевног дела или застрашујућу слику своје стварности, која опомиње на рушење апсолутистичких стега и непресушну борбу за своје „данас и сутра“!

Литература

2. Бошковић, Д. (2008). Дискурс параболе и политички нихилизам једног радикала. У: *Лако перо Радоја Домановића*. Крагујевац: Кораџи.
3. Вученов, Д. (2009). Особености Домановићеве сатиричне прозе/ приповетке. Предавање одржано на Зимском семинару јануара 1970. У: *Прилози језичком и књижевном образовању – 50 година Зимског семинара*. Зборник 1. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 37–46.
4. Вученов, Д. (1983). *Домановићева сатира као приповетка*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
5. Вучковић, Р. (2014). *Модерна српска проза*. Београд: Просвета.
6. Глигорић, В. (1954). *Српски реалисти*. Београд: Просвета.
7. Грубовић, М. (1998). Символика пејзажа у Домановићевим сатирама. У: *Књижевно дело Радоја Домановића – ново читање*. Зборник реферата са истоименог научног скупа одржаног у Нишу 6. и 7. новембра 1998. године. Ниш: Просвета.
8. Домановић, Р. (1967). *Сатире*. Београд: Полит.
9. Јашовић, П. (2012). Сатирични израз као извор књижевне критике код Радоја Домановића. У: Вучковић, Г. (ур.): *Буктиња: часопис за књижевност, уметност и културу*. Бр. 31. Неготин: Крајински књижевни клуб, 44–59.
10. Јовановић, Ђ. (1938). *Радоје Домановић у своме добу и данашњици*. Београд: Просвета.
11. Јовић В, Ј. (2018). *Уметничка слика града у прози српског реализма*. Докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Нишу.
12. Максимовић, Г. (1999). Сеоске слике Радоја Домановића. У: *Књижевно дело Радоја Домановића – ново читање*. Зборник реферата. Ниш: Просвета – Центар за научна истраживања САНУ, 175–188.
13. Максимовић, Г. (2000). *Домановићев смијех*. Београд: Слободна књига.
14. Поповић, Б. (1901). *Алегорична сатирична прича*. Београд: Народна књига. (У саставу збирке *Изабрана дела Радоја Домановића*).
15. Станојевић, М. (2008). *Лако перо Радоја Домановића*. Крагујевац: Кораџи.

POLITICAL AND SOCIAL SATIRE IN THE WORK OF RADOJE DOMANOVIC

Summary: *Interpretation of the work of Radoje Domanovic involves consideration of many aspects relevant to the artistic vision of literary work: the author's personality and literary work, political and cultural background of Serbia during the rule of Obrenovic dynasty, as well as the sharp vision of satirical perception and shaping of reality. This work presents the analysis of relevant characteristics of the author's humour and also the synthesis into the artistic vision of Serbia at his time. The aim of the work is to refresh the reader's consciousness about the autocratic regime that has raged in Serbia at the end of the nineteenth century, but also to have impact on the reader's awareness of his own responsibility for nurturing everlasting intellectual, sociological and cultural values.*

The central idea of his satire is sharp criticism of reality during the rule of Obrenovic dynasty. This is the period of the complete debasement of democracy, establishment of unquestionable authority of the royal dynasty and deprivation of basic human rights. In his works the author reveals all the negative sides of the autocratic regime. He emphasizes corruption, lawlessness and moral desecration of people. His short stories criticize both the authority and the people who put up with it, living in apathy.

The main theme of his work is the relationship between a common man and authority. He analyses the problem from two different aspects: the attitude of authority towards the people and the attitude of people towards the authority. By his sharp satire he insists on national awareness of his compatriots. This motif becomes an important element of his social criticism. He places ordinary people and their petty parochial passions in the center of his artistic vision. He criticizes a devastating attitude of his compatriots towards intellectual life, their voluntary spiritual surrender and their unconditional loyalty to the monarch. Contrary to the grim experience of contemporary life, in his work he glorifies the past which was filled with lofty ideals of national freedom.

Key words: *satire, social criticism, Obrenovic dynasty.*

Александар МИЉКОВИЋ
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

УДК 271.2(222)(497.11)"1886/1903"
- оригинални научни рад -

РАД ДРУШТВА „СВЕТОГ САВЕ“ НА ПОМАГАЊУ СРПСКИХ ЦРКАВА И МАНАСТИРА ВАН ГРАНИЦА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ОД 1886. ДО 1903. ГОДИНЕ.

Сажетак: *Рад се бави делатношћу Друштва „Светог Саве“ у Београду на помагању српских цркава и манастира ван граница Краљевине Србије, првенствено на територији Османског царства у периоду од 1886. до 1903. године. Помоћ коју је Друштво слало била је у новцу, одежама, црквеним предметима, звонима, књигама. Рад је написан на основу необјављене и објављене архивске грађе, оновремене штампе и литературе.*

Кључне речи: *Друштво „Светог Саве“, Србија, Османско царство, цркве, манастири.*

Оснивање Друштва „Светог Саве“ било је повезано са отпочињањем акције Србије на пољу националног рада у Старој Србији и Македонији после Српско-бугарског рата 1885. године. Како загранични рад Србије у овим областима не би дошао под удар турских власти, преовладало је мишљење да се оснује национално – патриотско Друштво које би радило независно од српске владе (Микић, 1975: 66–67). Друштво које је требало основати након Берлинског конгреса требало је да понесе име првог српског архиепископа Саве Немањића – Светог Саве. Предлог за оснивање оваквог Друштва дао је Матија Бан у писму које је упутио Јовану Ристићу, председнику српске владе 23. марта 1879. године (Арсић, 2005: 64). Задатак Друштва требало је да буде штампање књига за српски народ у Османском царству, подизање школа и школовање српске омладине из Старе Србије и Македоније, као и слање учитеља у српске школе у Османском царству. Због сложене унутарполитичке ситуације у Србији, идеје Матије Бана остале мртво слово на папиру све до 1886. године.

После Српско-бугарског рата из 1885. године, поново је постала актуелна идеја око оснивања Друштва „Светог Саве“. Припреме за оснивање отпочеле су априла 1886. године, када су вођени први прелиминарни

* a.miljkovic1988@gmail.com

разговори у кући Светомира Николајевића.¹ После неколико састанака између Светомира Николајевића, Андре Николића, Милана Ђ. Милићевића, Панте Срећковића, Ђорђа Козарца, Љубомира Ковачевића, Стевана Владислава Каћанског, Стојана Новаковића и других, у лето 1886. године донета је одлука да се изабере Привремени одбор, који би израдио основна правила Друштва (Микић, 1975: 67). На челу Привременог одбора био је изабран Стеван Владислав Каћански (Споменица, 1936: 5). Привремени одбор саставиће прва правила Друштва „Светог Саве“ и доставиће их министру просвете и црквених дела Милану Кујунџићу на одобрење, августа 1886. године (Војводић, 1999: 17–18).

Након што је министар просвете и црквених дела одобрио правила Друштва, сазвана је оснивачка скупштина за 5. септембар² у сали Велике школе. Оснивачка скупштина била је веома добро посећена. На њој су усвојена основна правила Друштва и изабрана је прва управа (Српске новине, 4. септембар 1886: 812–813). За председника је изабран Светомир Николајевић – професор Велике школе, за потпредседника Стеван Владислав Каћански – професор гимназије, за благајника Тихомиљ Ј. Марковић Шапчанин – трговац, за секретаре (тајнике) Милован Р. Маринковић – професор Прве ниже гимназије у Београду и Никола Р. Поповић – учитељ у Београду, за књижничара Ђока Миловановић – учитељ цртања на Великој школи. Поред руководства, изабрани су и остали чланови Главног одбора, Милан Ђ. Милићевић – помоћник министра унутрашњих дела, Панта Срећковић – професор Велике школе, Љубомир Ковачевић – професор Учитељске школе, Ђорђе Козарац – директор Прве београдске гимназије, Милојко Веселиновић – писар Министарства војног, Коста А. Шуменковић – трговац, Срета Ј. Стојковић – професор београдске гимназије, протосинђел Фирмилијан – професор Богословије, Коста Петровић – учитељ из Београда и Пера Татић – адвокат из Београда (Српске новине, 4. септембар 1886: 812–813; Споменица, 1936: 10).

На скупштини је истакнут циљ Друштва, који је гласио: „да шири просвету и негује национално осећање и врлине у српском народу“ (Војводић, 1999: 17). Мото Друштва „Светог Саве“ био је: „Брат је мио које вере

¹ Родио се 27. септембра 1844. године у селу Радуши, између Уба и Ваљева, на имању његовог оца Крста. У Ваљеву је завршио основну школу и полугимназију. Након тога одлази за Београд, где похађа Прву београдску гимназију. После завршене средње школе уписује Филозофски факултет у Београду, да би студије наставио на најпрестижнијим европским универзитетима. У Србију се вратио 1871. године и тада почиње да ради на Великој школи. Године 1881. био је један од оснивача Народне радикалне странке и народни посланик, а 1887. био је председник Народне скупштине. Поред тога што је био оснивач и председник Друштва „Светог Саве“, 1890. године основао је Друштво „Краљ Дечански“, које је бринуло о глувоневој деци. Четири године након тога био је и неколико месеци председник владе. Оставку на место председника Друштва „Светог Саве“ дао је 1904. године. Преминуо је у Београду 1921. године после краће болести. (Више о њему у: Ђуровић, 2005: 23–36.; Васиљевић, 1923: 230–237.; Споменица, 1936: 10–14.; Софронјевић, 2004: 125–127.; Пешић, 2017: 289–294.)

² Датуми у раду дати су према новом календару.

био“ (Споменица, 1936: 5). Слободан Јовановић сматрао је да је Друштво основано по примеру грчког Силогоса и бугарског Друштва Св. Кирила и Методија (Јовановић, 1934: 149). Исто мишљење делио је и Ђорђе Поповић – генерални конзул Краљевине Србије у Скопљу, који је то саопштио у писму министру просвете и црквених дела Владану Ђорђевићу, новембра 1888. године (Грађа, 1987: 289).

Владимир Стојанчевић овако је описао циљ Друштва „Светог Саве“: *„Основни циљ Друштва Св. Саве био је јачање савремене националне идеје код македонских Срба, односно препород традиционалне народне свести, понајпре ширењем идеја модерне образованости по обрасцима, који су се практиковали у слободној Србији, затим пружање отпора политици денационализације и бугарске асимилације од стране Егзархије. Ово друго имало се постићи не само радом српских школа већ и покушајима да се отварају српске црквено-школске народне општине које би се старала о помесним школским потребама, избору учитеља, па чак и свештеника пошто су турске власти још увек признавале јурисдикцију патријаршијских митрополита и њихово право да постављају свештенике изван круга егзархијских (шизматичких) верника. Нова школска настава и црквено-школске народне (углавном сеоске) општине биле су две основне замисли у делатности Друштва Св. Саве на очувању српског народног имена. У ту сврху оно је настојало углавном преко домородаца Старо Србијанаца и Македонаца, да шири у народу идеје пробуђене српске народне свести, српског народног идентитета и припадности целини српског народа”* (Стојанчевић, 2000: 169).

Убрзо након формирања, управа Друштва кренула је са реализацијом постављених циљева. Главни одбор је већ почетком 1887. године основао Одсек за одјејања и црквене књиге. На челу тог одсека стајао је прото-синђел Фирмилијан Дражић.³ Задатак Одсека био је да сакупи црквене књиге, предмете, свештеничке одежде и шаље их српским црквама и манастирима ван граница Краљевине Србије (Споменица, 1936: 418). До тада је Одсек располагао са неколико одежди добијених из Русије и нешто поклоњених и откупљених по Београду. Након тога све више грађана доноси и поклања разне црквене ствари. До краја 1887. године Одсек је добио следеће ствари на поклон: један ваздух и један дарк од ученице Средње женске школе А. Церманке; један требник, један ваздух, једну заставу Светог Пантелејмона, један антиминос и два дарка од јеромонаха Саве Грбовића; једну посребрену петохлебницу од црквених кројача Максима Протића и Миленка

³Фирмилијан Дражић (1852–1903) рођен је у Шапцу, где је завршио Гимназију. Световно име му је било Димитрије до замонашења 1869. Завршио је Богословију у Београду, а студије теологије на Халки и у Атени. Студирао је и Филозофију у Прагу. Од 1876. до 1878. године био је администратор Врањске епархије. Након тога, 1880. изабран је за професора Богословије у Београду. Био је учитељ престолонаследника Александра Обреновића. Године 1891. Одлази у Чикаго и једно време је тамо био парох. Године 1897. био је изабран за администратора Скопске епархије 1897, а 1899. године за митрополита, чиме је постао први Србин митрополит од укидања Пећке патријаршије. На то место је рукоположен тек 1902. године и вршио је дужност до смрти наредне године.

Карановића; један путир, један дискос, једну звездицу, једно копље и једну кашичицу, све од сребра па позлаћено од црквених кројача Витомира Марковића и Павловића; два пара наруквица, два појаса, два епитрахиља, два застора за часну трпезу и један дарак за свету тајну од Народног позоришта у Београду; једно посребрено кандило од Шабачке „Уједињене омладине“ (Споменица, 1936: 419). Што се тиче поклањања црквених предмета Одсеку за одјејања, у Београду се у то време усталио један обичај. Наиме, када би неко од богатијих грађана преминуо, његови укућани су куповали одежде и црквене књиге и поклањали их Друштву „Светог Саве“. Те одежде су приликом спровода покојника стављана на сандук и ношена до гробља, а затим су при сахрани скидана са ковчега и предавана представницима Главног одбора да их Друштво пошаље црквама или манастирима у Старој Србији и Македонији (Споменица, 1936: 420).

У марту 1887. године на састанку Главног одбора донета је одлука да се помогне подизању српске школе и цркве у Требињу са 600 динара (Српске новине, 28. март 1887: 274). На следећем састанку Главног одбора одлучено је да се око прикупљања прилога ангажују протосинђел Фирмилијан Дражић и Ђока Миловановић. На истом састанку чланови Главног одбора одлучили су да помогну и српској православној цркви у Бовићу на Кордуну. Рок за прикупљање прилога за српску школу и цркву у Требињу и српску цркву у Бовићу био је до краја маја 1887. (Српске новине, 2. мај 1887: 382). Одлуке Главног одбора биле су прослеђене циркуларним писмом свим пододборима и повереницима Друштва „Светог Саве“. Пододбори и повереници добили су задатак да крену са прикупљањем прилога (АС, ДСС, 9). Друштво је за српску православну општину у Требињу до новембра исте године сакупило 4.740 динара, док је за српску цркву у Бовићу прикупљено 618 динара (АС, ДСС, 6). Српској цркви у Требињу послата је и помоћ која се састојала из: два ваздуха и четири дарка, једног празничног минеја, једног пара рукавица, једног епитрахиља, једног појаса, једног чаршава за часну трпезу, једног петохлебника и једног барјака Светог Пантелејмона. Српској цркви у Бовићу 29. марта 1888. године послато је следеће: један пар наруквица, један појас, један дарак, један епитрахиљ, један застор за часну трпезу, један путир, дискос и звездица (Споменица, 1936: 421).

Док је сакупљање прилога за Требиње и Бовић увелико трајало, министру просвете и црквених дела Милану Кујунџићу обратио се из Ниша архимандрит Сава, препоручујући учитеља Крсту Симића из Ђаковице, који је дошао у Београд да тражи помоћ од Министарства просвете и Друштва „Светог Саве“ за ђаковичку општину (Војводић, 1999: 46). Друштво се након молбе Крсте Симића одазвало и овоме послало 300 динара помоћи за цркву у Ђаковици (Војводић, 1999: 78). У октобру 1887. министру просвете и црквених дела Алимпију Васиљевићу обратио се за помоћ школи и цркви у Косовској Митровици тамошњи учитељ Никола Ђурђевић. Он се писмом сличне садржине обратио и председнику Друштва „Светог Саве“, Светомиру Николајевићу, наводећи да су школи потребне мапе, слике, упутства за познавање природе и рачунаљка. За цркву је тражио помоћ у

црквеним предметима и књигама (Војводић, 1999: 58–59). У фонду Друштва „Светог Саве“ у Архиву Србије не постоји документ да ли је Друштво изашло у сусрет овој молби. Међутим, на основу истраживања Ђорђа Микића, види се да је Ђурђевић добио помоћ, али није утврђено у чему се она састојала (Микић, 1975: 71).

Крајем 1887. Друштво се одазвало молби свештеника Симеона Наумовића из Тетова и послало му 200 динара у злату за њега и за опоравак школе у Тетову. Друштво је новац за Наумовића послало преко писара Министарства просвете и црквених дела Зарије Р. Поповића (Грађа, 1987: 36). У то време председник Друштва „Светог Саве“ Светомир Николајевић послао је српском митрополиту Теодосију и епископу нишком Николају писма у коме их моли да пораде код старешина манастира, протојереја и архијерејских намесника да из цркава и манастира одвоје изношене одежде, дарке и покрове за часне трпезе и пошаљу их Друштву. Друштво је свештеничке одежде достављало кројачима на преправку, а затим би их слало српским црквама и манастирима ван Краљевине Србије (Споменица, 1936: 418–419).

Половином јануара 1888. године, Зарија Поповић, који је тада постављен за начелника Министарства просвете и црквених дела, обратио се Милојку Веселиновићу – члану Главног одбора Друштва, да преко својих канала у Битољу посредује и обавести ђакона манастира Светог Ђорђа Зашљанског Константина Крстића да су звона за овај манастир готова и да јави на коју адресу да се пошаљу (Грађа, 1987: 45).

До краја 1888. године на адресу Друштва у Одсеку за одјејања и црквене књиге стигле су још две молбе. Прву су упутили македонски печалбари из Кичева који су радили у Београду, молећи Друштво да помогне свештенику цркве у селу Дупљану у близини Кичева у свештеничком оделу. На седници Главног одбора од 29. децембра донета је одлука да се не може изаћи у сусрет овој молби (АС, ДСС, 78). Главни одбор о овој одлуци није известио подносиоце молбе, па је у мају 1889. године стигла још једна молба по истом питању (Споменица, 1936: 417). Молбу је послао Најдан Јанковић, хлебар у Београду, родом из Кичева. Он је замолио Друштво да се за цркву Светог Алимпија у селу Дупљани код Кичева пошаље једна свештеничка одежда и прибор за чинодејствовање (Споменица, 1936: 417). Тек након послате друге молбе Друштво је поменутој цркви послало два пара половних свештеничких одежди (Споменица, 1936: 421). Другу молбу упутио је Новак Лазовић с циљем да Друштво помогне манастиру Ђурђеви ступови поред Берана. Помоћ је тражена у једном свештеничком оделу и четири требника. Лазовић је нагласио да се ствари пошаљу преко српског конзулата у Скопљу или лично преко њега (АС, ДСС, 80). Након тога, манастиру су послате тражене црквене ствари (Споменица, 1936: 421).

Јануара 1889. године на адресу Друштва стиже молба мештана села Јабланице у Дебарској нахији. Они моле Друштво „Светог Саве“ да их заштити од насртаја бугарских егзархијских учитеља и пошаље једног учитеља који би тамо отворио српску школу. На састанку Главног одбора одлучено је да им се изађе у сусрет и да се за учитеља пошаље Матеја Шумен-

ковић, питомац Светосавске вечерње школе (АС, ДСС, 139). Након одлуке Главног одбора, Друштво је послало молбу министру просвете Светозару Милосављевићу да постави Шуменковића за учитеља у селу Јабланица са платом од 60 динара и да се она исплаћује преко његовог рођака Косте Шуменковића (АС, ДСС, 139; АС, ДСС, 170). Шуменковић је после одобрења Министра отпутовао за Јабланицу. Приликом поласка на пут Шуменковић је од Друштва Светог Саве добио један архијерејски штап да га преда Митрополиту охридско – преспанском Антиму. Након доласка у Јабланицу Шуменковић је штап предао Митрополиту, који је био веома радостан и захвалан на оваквом поклону (Споменица, 1936: 419–420).

У току 1889. Друштво је наставило са слањем помоћи српским црквама и манастирима. У јуну те године Друштво излази у сусрет архимандриту манастира Светог Јована Бигорског, Харитону, и шаље му помоћ за манастир у износу од 50 динара (АС, ДСС, 205). Истог месеца за цркву у Новој Вароши преко Милана С. Милисавијевића послати су пар свештеничких одежди, србљак и требник (Споменица, 1936: 421). Током јула Друштву „Светог Саве“ стиже још једна молба за помоћ српским црквама и манастирима у Старој Србији и Македонији. Њу су послали печалбари Гавра и Јоксим Карацић, Исајло Јаковљевић, Киприан Пановић, Иван и Марко Маноиловић, Марко Петровић, Ђерасим Дамњановић и Ћира Петковић. Они су радили у Београду и тражили су од Друштва „Светог Саве“ да им пошаље за цркву у селу Леунову поред Тетова, једну свештеничку одежду, црквене књиге и друге потребне ствари ради одржавања божје службе (Споменица, 1936: 418). Нисмо наишли на податке да ли су тражене ствари послате за ову цркву. Исте године послато је Кости Белкићу један пар одежде, путир и покривач, али нисмо сазнали за коју цркву или манастир су послате наведене ствари (Споменица, 1936: 421).

Августа месеца, македонски печалбари у Београду а родом из села Маврова упутили су молбу Друштву да се помогне њиховој цркви у одређеним предметима (Грађа, 1987: 497). Друштво је црквене ствари, књиге и одежде ставило на располагање Министарству иностраних дела с намером да их оно пошаље оним црквама и манастирима којима је помоћ преко потребна. Пошто Министарство до новембра 1890. године није послало црквене ствари, Николајевић се обратио Министарству да их врати Друштву, како би оно могло да их пошаље тамо где затреба (Војводић, 1999: 235).

Одазивајући се на позив Српског митрополита Теодосија од 1888. године, у току 1889. године Друштву „Светог Саве“ стигла је помоћ у црквеним стварима од старешине манастира Раковице, јеромонаха Јулијана Николића. Он је послао следеће ствари: два свилена и један златни фелон и један фелон од српског платна, четири стихира, четири пара рукавица протканих свилом и златом, три дарака за службу, један појас, једну половну плаштаницу за служење, један полован чаршав за иконостас, један чаршав за проскомидију и два половна епитрахиља. Друштву су после Митрополитовог позива послали црквене ствари и свештеници храма Сошествија Светог Духа из Неготина, и то: три стара фелона од цица, три половна појаса,

три пара половних наруквица, један ђаконски стихир, два орара, један нови свилени дарак за путир, два стара епитрахиља, један чаршав од цица за налоу, два половна чаршава од српског платна (Споменица, 1936: 420).

Димитрије Боди, конзул Краљевине Србије у Битољу, обратио се јануара 1890. године ђенералу Сави Грујићу, председнику српске владе, с молбом да се помогне цркви у Зркљу у Кочевској нахији у црквеним књигама. Ђенерал Грујић је молбу проследио Друштву „Светог Саве“ са циљем да оно помогне овој цркви. Друштво се одазвало молби и цркви у Зркљу послао је следеће ствари: једну половну златоткану одежду, један нови памучни стихир, један половни златоткани појас, једне половне златоткане рукавице, два половна златоткана епитрахиља, један половни златоткани чаршав за часну трпезу, једно половно јеванђеље, један половни апостол, један нови требник, један нови србљак, један нови каноник, један нови празнични минеј, један нови следовни псалтир и један нови октоих у две књиге (Грађа, 1987: 56–57).

Током 1890. године Друштво „Светог Саве“ помогло је још неколико цркава у Старој Србији и Македонији у свештеничким одеждама, књигама и осталим црквеним стварима. Те године Друштво је послало: Лазару Секулићу за цркву Светог Петра у селу Тресанчу, србљак, требник, псалтир, каноник, пентикостар, октоих, триод, пастирско поучење и православни приповедник; Кости Гинићу за цркву Светог Пантелејмона у селу Нићифорову, једну нову свештеничку одежду, путир са кашичицом, петохлебницу и чашу за свету тајну; Дени Дебелковићу за цркву у Липљану једну нову одежду и један нови путир са пратећим прибором; Кости А. Шуменковићу за цркве у селима Стеблеву и Враништу поред Охрида, по један пар свештеничких одежди, Вељку Петровићу за цркву у селу Доленци у Кичевској нахији неке црквене ствари – нисмо сазнали које; Токи Стојићевићу за цркву у Кратову један пар одежди, један фелон, један стихир, појас и наруквице; Јовану Митрановићу – учитељу за цркве у селима Вуркивље и Поблаће код Пљеваља по један пар половних свештеничких одежди, два требника, два апостола и два јеванђеља; Попу Трајку Милошевићу четири пара одежди, једно кандило, један пентикостар, једну петохлебницу и два пара дарака за манастир Пречисте у селу Слишану поред Кичева и за цркву у Кичеву; Српској општини у Новој Вароши одежде и црквене књиге; и Ристи Аврамовићу један пар одежде, дискос, крст и огртач (Споменица, 1936: 421–422).

Наредне, 1891. године, Друштво је преко Министарства иностраних дела за цркву у Косовској Мировици послало целокупне одежде. Исте године Друштво је преко истог Министарства послало за Поречки манастир одређене црквене ствари. Међутим, ствари нису биле достављене манастиру из непознатих разлога, па их је Министарство вратило Друштву „Светог Саве“ (Споменица, 1936: 422).

Те године српски конзули у Турској задали су ударац Друштву „Светог Саве“ од којег се оно није могло у потпуности опоравити у наредном периоду. Они су на свом саветовању у Београду, одржаном у априлу

1891. године, затражили његово изузимање из културно-просветне акције Србије (Војводић, 1998: 42–34). Тада им је од стране председника владе Николе Пашића⁴ и министра иностраних дела Михајла Кр. Ђорђевића обећано да ће Друштво бити изузето из националног рада. Неколико месеци након тога, у августу 1891. године, министар Михајло Кр. Ђорђевић донео је одлуку о обустављању државне помоћи Друштву „Светог Саве“ и размештању његових питомаца по другим школама и интернатима у Београду и унутрашњости Србије (Војводић, 1999: 277–279). Након решења Министра, Друштво је било изузето из националног рада, а године које су долазиле биле су пуне искушења и неизвесности.

Све до 1899. године у изворима нисмо наишли на податке о помоћи Друштва црквама и манастирима ван граница Краљевине Србије. Те године за помоћ око зидања цркве у селу Боровцу поред Струге Друштву се обратио учитељ Матеја Шуменковић. Њему је послата помоћ у износу од 200 динара (АС, ДСС, 574). У следећем писму, које је послао свом стрицу Кости Шуменковићу септембра 1899. године, обавештава га да је са примљеним новцем ангажовао раднике и сељаке за зидање цркве, да је купио грађевински материјал, али да му је потребно још новца око градње (АС, ДСС, 586). На седници Главног одбора Друштва новембра исте године донета је одлука да се Шуменковићу пошаље још 200 динара помоћи (АС, ДСС, 587).

Наредне године на адресу Друштва стигла је молба општине Дубровник да јој се помогне у новцу за поправку Српске православне цркве у том граду. На седници Главног одбора септембра 1900. године одлучено је да се дубровачкој општини помогне са 100 динара у злату (АС, ДСС, 603). Крајем септембра због залагања код Друштва „Светог Саве“ да им се додели помоћ, Српско православно туторство у Дубровнику на челу са Николом Бабићем послало је писмо захвалности Милосаву Куртовићу – српском конзулу у Трсту. Из писма сазнајемо да је новац који је Друштво послало у Дубровник искоришћен за поправку плафона на православној цркви (АС, ДСС, 614).

До краја 1900. године Друштву „Светог Саве“ обратиће се још Димитрије Атанасијевић – свештеник манастира Светог Прохора Пчињског и повереник одбора за прикупљање помоћи за обнову овог манастира. Њега је на то место поставио новоизабрани српски митрополит у Скопљу Фирмилијан Дражић. Он се обратио Друштву молбом за помоћ у новчаном прилогу. Друштво се одазвало овој молби и послало Атанасијевићу 20 динара прилога за обнову манастира Светог Прохора Пчињског (АС, ДСС, 611).

Након ове молбе у изворима у Фонду Друштва „Светог Саве“ нисмо наишли на документа о помоћи српским црквама и манастирима ван граница Краљевине Србије све до 1904. године.

На основу поменутих истраживања можемо закључити да је највећи део српских цркава и манастира помогнут од стране Друштва „Светог Саве“ до 1891. године, када је оно искључено из званичног заграничног рада Краљевине Србије у Османском царству. У том периоду помогнута је свега јед-

⁴ Више о Пашићевим владама видети у: Пешић, 2017: 256–267.

на црква у Аустроугарској у Бовићу на Кордуну, три цркве у Црној Гори, а чак 21 црква и манастир у Османском царству. Након 1891. рад Друштва „Светог Саве“ на помагању српских цркава и манастира готово да и није постојао све до 1899. године. И ако је можда и било помагања у овом периоду, о томе нису сачувани историјски извори. Тек 1899. године Друштво наставља са радом на помагању српских цркава и манастира, али готово неприметно. Те и наредне 1900. године Друштво је помогло свега једну цркву и један манастир у Османском царству и једну цркву у Аустроугарској, тј. у Дубровнику. Након 1900. све до 1904. Друштво поново има застој у раду на помагању српских цркава и манастира. На крају можемо закључити да је златно доба Друштва „Светог Саве“ на помагању српских цркава и манастира било у периоду од 1887. до 1891. године.

Необјављени извори

Архив Србије, Друштво Светог Саве.

Објављени извори

1. Војводић, М. (1999). *Друштво Светог Саве – документи 1886–1891*. Београд: Архив Србије.
2. Војводић, М. (2003). *Стојан Новаковић и Владимир Карић*. Београд: Архив Србије.
3. Џамбазовски, К. (1985). *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том IV, књига 1 (1879–1885). Београд: Архив Србије.
4. Џамбазовски, К. (1986). *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том IV, књига 2 (1886–1887). Београд: Архив Србије.
5. Џамбазовски, К. (1987). *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том IV, књига 3 (1888–1889). Београд: Архив Србије.
6. Џамбазовски, К. (1988). *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том V, књига 1 (1890). Београд: Архив Србије.
7. Џамбазовски, К. (1991). *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том V, књига 2 (1891). Београд: Архив Србије.

Штампа

Српске новине
Велика Србија

Литература

1. Арсић, И. (2005). Матија Бан и покушај оснивања Друштва Светог Саве. *Братство XI*, 61–72.
2. Војводић, М. (1998). Рад „Друштва Светог Саве“ 1886–1891. *Братство II*, 33–44.
3. Војводић, М. (2011). Оснивање Друштва Светог Саве. *Братство XV*, 11–19.
4. Друштво Св. Саве (1890). У: *Отаџбина*, књ. 24, Београд.
5. Ђуровић, А. (2005). Светомир Николајевић – ректор Велике школе и председник Друштва „Свети Сава“. *Братство IX*, 23–37.
6. Јовановић М, Ј. (1990). *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*. Београд: Танеси.
7. Јовановић, С. (1934). *Влада Александра Обреновића*, књ.1. Београд.
8. Микић, Ђ. (1973–1974). Делатност Друштва Светог Саве на Косову (1886–1912). *Наша прошлост VIII–IX*, 61–87.
9. Миодраговић, Ј. (1906). Кратак преглед рада „Друштва Св. Саве“. *Братство XI*, 8–31.
10. Пешић Д, М. (2017). *Политичке странке и увођење парламентаризма у Србији од 1881. до 1903. године*. Ниш: Филозофски факултет.
11. Слијепчевић, Ђ. (1979). *Хиландарско питање у XIX и почетком XX века*. Келн.
12. Софронијевић, М. (2004). *Хуманитарна друштва у Србији*. Београд: Библиотека града Београда.
13. Стојанчевић, В. (2000). Са представљања књиге Михаилица Војводића „Друштво Светог Саве: документи 1886–1891“. *Братство III–IV*, 167–170.
14. Хаци-Васиљевић, Ј. (1923). Светомир Николајевић – председник Друштва Св. Саве (1886–1904), *Братство XVII*, 230–237.
15. Хаци-Васиљевић, Ј. (1925). Друштво Светог Саве. *Скопље и Јужна Србија*. Београд.
16. Хаци-Васиљевић, Ј. (1936). *Споменица Друштва Светог Саве (1886–1936)*. Београд: Друштво Светог Саве.

WORK OF THE SAINT SAVA SOCIETY TO SUPPORT
SERBIAN CHURCHES AND MONASTERY OUTSIDE THE BORDERS
OF SERBIA FROM 1886 TO 1903.

Summary: *Based on the aforementioned research, we can conclude that most of the Serbian churches and monasteries were assisted by the St. Sava Society until 1891 when it was excluded from the official overseas work of the Kingdom of Serbia in the Ottoman Empire. During this period, only one church was assisted in Austro-Hungary in Bovic, Kordun, three churches in Montenegro, and as many as 21 churches and a monastery in the Ottoman Empire. After 1891, the work of the St. Sava Society in assisting Serbian churches and monasteries hardly existed until 1899. And if there may have been aiding in this period, no historical sources have been preserved about it. It was not until 1899 that the Society continued its work in helping Serbian churches and monasteries, but almost imperceptibly. In the following 1900s, the Society assisted only one church and one monastery in the Ottoman Empire and one church in Austria-Hungary in Dubrovnik. After 1900, until 1904, the Society again had a standstill in helping Serbian churches and monasteries. Finally, we can conclude that the golden age of the St. Sava Society in helping Serbian churches and monasteries was from 1887 to 1891.*

Key words: *Society of Saint Sava, Serbia, Ottoman Empire, churches, monasteries.*

Ана СПАСИЋ СТОШИЋ
Педагошки факултет у Врању
Универзитет у Нишу

УДК 371.3::502/504
- стручни рад -

НАЧИН РЕАЛИЗАЦИЈЕ ЕКОЛОШКИХ САДРЖАЈА У НАСТАВИ О ПРИРОДИ И ДРУШТВУ

Сажетак: Програмска структура наставних предмета у оквиру разредне наставе показује да су еколошки садржаји најзаступљенији у наставним предметима Свет око нас / Природа и друштво. У раду се разматрају најадекватнији приступ, методе, поступци и модели рада приликом извођења ових садржаја у наставном процесу. Утврђено је да интегративни приступ и методе наставе које потенцирају активну улогу ученика у стицању еколошких знања, вредности, ставова и понашања дају добре резултате у остваривању циљева и задатака еколошког образовања и васпитања.

Кључне речи: еколошки садржаји, настава о природи и друштву, интегративни приступ, наставне методе, активна улога ученика.

Увод

Сматра се да су породица и школа два најважнија фактора који утичу на развој и формирање личности. Упркос бројним трансформацијама и променама које су их пратиле током њиховог развојног пута, они и данас, у савременом друштву имају незаменљиву васпитну и образовну улогу. Породица је јединствен, важан и утицајан чинилац деловања на личност индивидуе. Својим специфичним обележјима који се одликују сложеним, дуготрајним и разноврсним интеракцијским односима, интензивним, обимним, дубоким, интимним емоционалним везама и односима који се заснивају на поверењу, слободном исказивању и испољавању мисли, осећања и особина њених чланова (Рот, 1983), она има одлучујући утицај у обликовању карактера и васпитању личности. Најзначајнија улога школе огледа се у преношењу културних вредности средине и друштва у целини. У садашњем тренутку друштвеног развоја, од школе се очекује да се прилагоди брзим и континуираним променама и актуелним друштвеним циљевима. Школа се налази пред бројним изазовима, а један од најдоминантнијих је еколошки.

* anas@pfvr.ni.ac.rs

Како Србија деценијама уназад покушава да се прикључи Европској унији и прати развојне тенденције западног друштва, неопходно је да прихвати свеprisутни еколошки изазов у образовању.

О еколошким изазовима и актуелним еколошким проблемима са којима се човечанство суочава нећемо посебно говорити јер то није циљ овог рада. Напоменућемо само да од седамдесетих година прошлог века ОУН чини бројне напоре на глобалном нивоу у циљу савладавања еколошке кризе. Покушаји и напори усмерени су у правцу промене непримерених односа човека у искоришћавању необновљивих природних ресурса, повећању потрошње енергије, обезбеђивању довољне количине хране, увећавању броја становника на Земљи, угрожавању и загађивању животне средине. Два су основна подручја у оквиру којих се делује – практично, које се односи на економију, привреду, технологију и сл., и подручје које обухвата промену човековог односа према природи, при чему се акценат ставља на промену система вредности, образовање, културу живљења итд. (Cifrić, 1995). „Иако постоје велике разлике у степену угрожености природне средине међу земљама света, нужно је да човечанство предузме усклађене мере да се очување животне средине радикално унапреди“ (Mitić, 2014a: 571).

Сагледавајући наведене чињенице одавно је присутан захтев за увођење еколошког образовања у све нивое институционалног васпитања и образовања, од предшколског до универзитетског. Оно заузима једно од важних места у наставним плановима и програмима образовних система готово свих земаља света.

Еколошко васпитање и образовање и настава о природи и друштву

Еколошко васпитање и образовање има значајну улогу у развијању и формирању еколошке свести и културе ученика. Оно треба да омогући не само усвајање знања о основним еколошким питањима савременог друштва, већ и изграђивање критичког става према угрожавању животне средине (Шеховић, 2012), као и примену стечених знања и понашање у складу са еколошким захтевима. То је веома комплексан процес који „(...) задира у врло различите науке и области – биологију, хемију, физику, географију, социологију, а у млађим разредима основне школе, и у предмете Природа и друштво и Свет око нас“ (Митић, 2015: 143). Садржаје ових предмета чине основна научна сазнања природних и друштвених наука који су дидактичко-методички обликовани и прилагођени узрасним карактеристикама ученика. Толика разноврсност садржаја, информација и података у односу на друге предмете од I до IV разреда основне школе, присутна је једино у настави о природи и друштву. Интердисциплинарност и комплексност ове наставе мотивише ученике на учење и сазнавање, а учитељима омогућује примену различитих наставних метода, облика рада, модела наставе, техника, поступака и наставних средстава (Лазаревић и Банђур, 2001). Имајући у виду основне карактеристике, можемо рећи да „настава природе и друштва представља припрему ученика за будуће научно схватање света као и при-

прему за непосредни и свакодневни живот и хуманизовани однос према природи“ (Митић, 2008: 49). Како су у оквиру разредне наставе еколошки садржаји најзаступљенији у наставним предметима *Свет око нас / Природа и друштво* (Шеховић, 2012), садржаји наставе ових предмета пружају бројне могућности за остваривање циљева и задатака еколошког васпитања и образовања. „На ученика не може да делује ништа интензивније од проучавања живота и рада у породици, школи, месту и крају, од информација о биљном и животињском свету, радовима људи у разна годишња доба, да не говоримо о посматрању у природи, раду у школској башти или на календару природе“ (Митић, 2009: 389). То су само неке могућности које пружају садржаји наставе о природи и друштву, а исход се односи на упознавање природе како би ученик развио делатан, активан однос према њој у складу са хуманим и еколошким принципима (исто, 389).

С обзиром на природу и карактер основних извора програмских садржаја наставе о природи и друштву, приликом њихове реализације препоручује се примена интегративног тематског приступа (*Pravilnik o nastavnom planu za prvi, drugi, treći i četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja i nastavnom programu za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2005). То посебно важи за еколошке садржаје. Значај оваквог приступа је утолико већи јер „на овом узрасту ученици интегративни приступ учењу доживљавају као спонтан начин усвајања нових знања, јер они у овом периоду живота и свет око себе доживљавају на исти начин“ (Здравковић, 2017: 328). При оваквом учењу, предвиђени садржаји се проблематизују, проучавају и сагледавају као целина, што ученике активира у процесу стицања, знања, вештина и навика и доприноси динамичности наставног процеса. Стварањем целовите слике појава и процеса у природном и друштвеном окружењу, уважава се различитост у способностима, претходном знању, интересовањима и склоностима ученика за упознавање и заштиту животне средине и омогућује допуњавање, надограђивање и примена њихових знања и искустава.

Методe у реализацији еколошких садржаја у настави о природи и друштву

Наставне методе карактеристичне за савремену школу усмерене су ка ученику, ка ономе што чини у наставном процесу и подразумевају такву организацију наставног рада у којој је ученик активан. Највећи део активности „инициран је од стране наставника (учитељ-васпитач води, координира, контролише дечје активности), или неке од њих иницирају и сами ученици“ (Момчиловић и сар., 2007: 29). Имајући у виду да се основни циљ еколошког васпитања и образовања односи на развој еколошке свести која обједињује еколошка знања, ставове, вредности и понашања, сасвим је јасно да се не може остварити у традиционалној настави уз примену утврђене, стандардне артикулације часа у којој је доминантна једна метода или облик рада. Савремену наставу одликује креативност, наставни програми који су усклађени са дечјим потребама и интересовањима, употреба различитих наставних

метода које се међусобно допуњују и комбинују ради остваривања оптималних резултата и очекиваних исхода учења. С обзиром на то да постоје различите методе, сматра се да је „та разноврсност добра, у обиљу чињеница о наставним методама, могуће их је упоређивати и проучавати, како историјски тако и проблемски“ (Момчиловић, 2011: 171). Како наставне методе у реализацији еколошких садржаја представљају основно питање овог рада, у даљем тексту наводимо и објашњавамо класификацију наставних метода којима се могу успешно остварити циљеви и задаци еколошког васпитања и образовања. При томе, полазимо од класификације метода учења, односно наставе коју наводе Ивић и сарадници (2003). Оне се могу посматрати двојачко: из угла наставника, то су методе наставе, а из угла ученика – облици учења. Наведена класификација разликује се од уобичајених педагошких класификација наставних метода јер у њој појам метода обухвата не само утврђене, у стручној литератури општепознате методе, већ и облике рада. Аутори истичу да се у школској пракси ређе јављају у чистом облику, најчешће се појављују прелазни модалитети. У табели 1 приказане су методе наставе / учења које, по нашем мишљењу, могу дати добре резултате у извођењу еколошких садржаја у настави о природи и друштву.

Табела 1. Методе у реализацији еколошких садржаја (Ивић и сар. 2003: 20)

1. Смислено вербално рецептивно учење;
2. Практично смисаоно учење - учење целовитих делатности;
3. Учење путем открића; - решавање проблема;
4. Дивергентно учење;
5. Интерактивне методе учења - кооперативно учење наставник – ученик - кооперативно учење у групама ученика - тимска настава - учење по моделу;
6. Методе учења уз примену различитих средстава и помагала

Смислено вербално рецептивно учење чини основу наставног рада и актуелне школске праксе јер је најчешће примењивана метода наставе и учења. Њена суштина огледа се у смисленом усвајању вербално изложених информација и података, при чему ученици имају активну улогу у том процесу. Да би били у стању да примењују научено, учитељ им омогућује да разумеју градиво, припрема их, усмерава, мотивише, подстиче да постављају питања, излаже садржаје на њима примерен начин уважавајући њихове

узрастне карактеристике. Правилна примена ове методе подразумева да ученици разумеју значење и смисао изложених чињеница, повезују их и упоређују са претходним знањима и искуствима, изводе закључке, износе коментаре, сопствене примере, ставове и мишљења. Ова метода има значајну примену у настави о природи и друштву при реализацији еколошких садржаја. Путем смисленог вербалног учења ученици могу проширити постојећа и усвојити нова знања о основним својствима ваздуха, воде, земљишта, њиховом значају за живи свет, узроцима и последицама деградације животне средине, биљном и животињском свету животних заједница, потреби рециклирања отпада, рационалној потрошњи енергије и сл. Адекватна примена ове методе наставе / учења подстиче мисаону активност ученика, активира њихова искуства, усвојене чињенице богати новим везама и односима што доводи до примене и трансфера знања (Ђуровић, 2012).

Практично смисаоно учење је метода која има за циљ учење сложених практичних активности, поступака и вештина уз обавезно разумевање њиховог смисла. Овладавање одређеним процедурама, поступцима и радњама обавља се практиковањем и вежбањем, али тако да се зна и схвата суштина обављених механичких покрета. Учитель осмишљава и организује различите ситуације учења, изводи практичне активности и прати ток процеса учења. Ученици изводе и увежбавају практичне радње, усавршавају технику извођења и поимају смисао наученог. Приликом евалуације, оцењује се не само практично извођење одређених умења, већ и њихово разумевање. У настави о природи и друштву овако се најчешће учи техника посматрања и бележења опаженог у природи, процедуре и поступци за извођење лабораторијских огледа, а практично смисаоно учење погодно је и приликом уређивања школског врта, школског дворишта, припремања отпада за рециклажу итд.

Специфичан облик учења у коме се подједнако прожимају практично и вербално учење, интелектуални и манипулативни аспект стицања знања и умења који су међусобно повезани и интегрисани представља *учење целовитих делатности* (Ивић и сар., 2003). Ова метода карактеристична је за више нивое образовања, док је у основној школи највише заступљена у ликовном, музичком и физичком васпитању. Учење целовитих делатности као најкомплекснији вид практичног смисленог учења изводи се према утврђеном обрасцу. Процес учења подразумева практично извођење одређене делатности, увежбавање и усавршавање технике извођења, при чему је важно разумевање њеног значења, примена и повезивање са другим активностима. Ова метода има своју примену у области еколошког васпитања и образовања јер учењем целовитих делатности ученици могу постати, на изванредан начин, чувари животне средине. На пример, садржаји о загађености ваздуха или воде могу се усвојити тако што ће ученици проверавати степен њихове загађености и о томе извештавати (Ђуровић, 2012). Исто тако, овим обликом учења може се реализовати израђивање амбалаже за паковање одређених производа.

Уколико знања нису ученику дата у готовом облику, већ је потребно да их самостално открије, онда говоримо о *учењу путем открића*. Процес учења подразумева реконструкцију расположивих, постојећих чињеница и података, њихово повезивање у нове комбинације како би се дошло до тражених података, нових веза и односа који се усвајају, интегришу са претходним, примењују и користе у другим контекстима и ситуацијама учења. Ова метода веома је значајна за развијање самосталности ученика приликом решавања проблема, развијање истраживачких способности, примене знања у новим ситуацијама и сл. Пројекатска и истраживачка настава које се заснивају на учењу путем открића, на млађем школском узрасту најчешће се примењују у комбинацији са другим методама наставе. Еколошки садржаји пружају бројне могућности за реализацију како пројекатске, тако и истраживачке наставе. Примера има много: ученици могу истраживати узроке нестанка одређених биљних или животињских врста у свом крају и припремити пројекте за њихову заштиту и обезбеђивање опстанка. Занимљива су и истраживања у вези са изворима загађивања ваздуха током одређеног годишњег доба и осмишљавање програма мера заштите од загађења.

Решавање проблема је карактеристична метода наставе и облик учења у коме оно што треба сазнати није унапред дато, не постоји у коначном облику, већ подразумева решавање одређене проблемске ситуације. Ученици могу бити потпуно самостални приликом решавања проблема – када имају могућност избора задатка (проблема), материјала потребног за рад, када сами анализирају, уочавају податке који недостају и бирају методе, технике и поступке решавања, проверавања и презентовања резултата свога рада. Овакав облик учења више одговара ученицима старијих разреда основне школе, средњошколцима и студентима. Једноставнији облици проблемске наставе најчешће се примењују у оквиру разредне наставе. Учитељ неприметно води ученике током процеса решавања проблема, задатак је унапред одређен, припремљен материјал за његово решавање и ограничена је могућност избора методологије рада. Вредност ове методе огледа се у развијању вештина, поступака и техника решавања проблема, док је у другом плану стицање знања. Њоме се подстиче самосталност, одговорност и иницијативност у интелектуалним активностима и утиче на развијање активног односа при решавању проблемских ситуација. У реализацији еколошких садржаја решавање проблема је често заступљен облик учења. Заштита животињских станишта, брига о животињама у непосредном животном окружењу, решавање проблемских ситуација у вези са уређивањем места живљења и слични садржаји из области еколошке проблематике могу се успешно обрадити коришћењем ове методе наставе / учења.

Потребно је истаћи да иако су решавање проблема и учење путем открића компатибилни облици учења, основна разлика је у томе што учење путем открића у ужем смислу речи обухвата учениково самостално индуктивно откривање сазнања, а решавање проблема све остале начине решавања проблемских задатака. У настави о природи и друштву карактеристичан пример за овај облик учења је извођење огледа. На пример, самосталним

извођењем експеримената, ученици могу сазнати од чега зависи растворљивост чврстих супстанци у води, чиниоце од којих зависи кретање тела у простору и слично.

Основна карактеристика *дивергентног, креативног, стваралачког учења* је флексибилност мишљења, слободно изношење разноврсних, оригиналних идеја и проналажење алтернативних начина решавања једног проблема или задатка. Овај тип учења најчешће се јавља у уметничким делатностима, али је значајан и у одређеним фазама научног рада (Ивић и сар., 2003). У наставном раду стваралачко учење обухвата оне ситуације учења када ученици имају задатак да напишу састав на тему по слободном избору, да насликају оригиналну слику коришћењем одређене технике, да прикажу сопствену драматизацију књижевног дела, да осмисле ритам за неку бројалицу или компоњују мелодију на задати текст. Овај облик учења саставни је део метода наставе и учења које подразумевају самостално долажење до сазнања, као што су решавање проблема и учење путем открића. Активности учитеља односе се на мотивисање ученика на креативни, стваралачки рад, отворено показивање интересовања за њихове различите идеје, решења, одлуке, без критиковања и подржавања појединачних предлога. Сасвим је јасно да од оваквог става учитеља према стваралачком раду ученика зависи успешна примена методе дивергентног учења. Активности ученика подразумевају индивидуално или групно презентовање идеја за решавање одређеног проблемског задатка, оригинално представљање података, изношење хипотеза итд. Приликом евалуације, у првом реду вреднују се креативне способности ученика, потом и аутентичност идеја или решења. У области еколошког васпитања и образовања важно је развијати стваралачко мишљење ученика. Овим обликом учења ученици могу представити различита решења у вези са заштитом река у непосредној околини или ваздуха, осмислити начине у вези са бригом угрожених биљних и животињских врста, дати оригиналне предлоге који се односе на коришћење нових извора енергије, креирати беџеве за Дан заштите природе, написати сценарио за представу о значају заштите животне средине итд.

Активна улога учитеља и ученика главна је одлика *интерактивних метода учења*. У основи интерактивног, кооперативног учења налази се педагошка интеракција учитеља и ученика који има активну улогу у процесу конструкције знања користећи претходна искуства, сазнања и умења. У васпитно-образовном раду са ученицима најчешће се примењују *кооперативно учење учитељ-ученик, кооперативно учење у групама ученика, тимска настава и учење по моделу*.

Уколико ученици имају значајна претходна искуства и знања у процесу усвајања нових садржаја, онда таква интеракцији између учитеља и ученика има свој прави смисао и карактеристична је за *кооперативно учење учитељ-ученик*. Презентовањем информација, идеја или теорија које нису у складу са учениковим постојећим сазнањима, учитељ ствара конфликтну ситуацију која представља основу за поимање и усвајање новог знања. Овај облик учења, осим сазнајних конфликта, одликује се сарадњом учитеља и

ученика који су активни у заједничком откривању и долажењу до сазнања. У интегративним, усаглашеним и компатибилним активностима учитељ подстиче ученике на рад и учење, поставља проблемске задатке, организује и уређује односе у групи, сарађује у процесу решавања проблема и вредновања рада, док се ученици, овим обликом учења, оспособљавају за ефикасну комуникацију и сарадњу, решавање проблемских ситуација, коришћење школских и животних знања и искустава, као и изграђивање техника интелектуалног рада.

Кооперативно учење у групама ученика заснива се на разликама у степену знања, способности, вештина, умења, навика и искустава ученика које представљају услов за успешну интеракцију у процесу стицања знања. Социјално-когнитивни конфликт који постоји у оквиру овог типа учења карактерише сукоб различитих идеја, предлога, решења, схватања неке појаве или процеса који се проучава, као и сукоб личности. Поделом на групе које истражују различите аспекте одређеног феномена уз примену пројекатске, истраживачке, проблемске и других модела наставе, долази до дијалога, дискусије, размене идеја што доводи до стварања целине у процесу учења и стицања знања и развијања комуникативних и интелектуалних способности ученика.

Наведени облици кооперативног учења који укључују педагошку интеракцију између учитеља и ученика или у групама ученика спадају у *тимску наставу*. Суштина ове методе / облика учења огледа се у подели улога у оквиру групе при чему сваки члан усваја знања тако што решава део задатка. Овакав начин рада захтева ангажовање, усклађено деловање и сарадњу свих чланова тима током процеса учења како би се задатак сагледао и решио у целини. Промена улога је пожељна како би сви ученици овладали и научили све видове предвиђене активности.

Учење по моделу одвија се тако што се најпре посматра оно што се учи, а онда понавља, увежбава и усваја. Најједноставнији облик учења по моделу је имитација. У наставном раду најчешће се односи на учење одређених моторичких активности, као што су, на пример, коришћење геометриског прибора, начин писања слова или утврђени поступци приликом извођења експеримената. Идентификација обухвата такве психолошке процесе који омогућују овладавање одређеним формама понашања или карактеристикама личности. Може се десити да ученици заволе неки предмет само зато што им се допада наставник који тај предмет предаје. Учење по моделу подразумева усвајање како појединачних, тако и образаца понашања у целини. Током школовања, на пример, ученици могу прихватити и усвојити сликовитост у изражавању коју поседује наставник језика и књижевности, склоност према музици која је карактеристична за наставника музичког, љубав према спорту или склоност ка такмичењу коју испољава наставник физичког итд. Овим обликом учења могу се усвојити модели понашања који се јављају у неким наставним предметима – процедуре током извођења демонстрационих огледа, начин држања тела приликом свирања виолончела, техника вођења лопте у кошарци и слично. Учење по

моделу има све карактеристике интерактивног облика учења јер постоји интеракција између датих модела и субјекта учења. Ученик је активан у процесу учења, мотивисан је за усвајање одређеног модела понашања и разуме његов смисао. У настави о природи и друштву готово сви еколошки садржаји могу се реализовати овим обликом наставе / учења. Овде истичемо да учитељ као личност или његови обрасци понашања у вези са еколошким питањима могу бити модел који ће позитивно деловати на ученике. Уколико учитељ показује посебно интересовање за проблеме деградације животне средине, информисан је о њима, учествује у решавању локалних еколошких проблема, иницира, организује и изводи разноврсне активности у циљу заштите природе, подстиче ученике да учествују у еколошким акцијама, члан је неког покрета за заштиту животне средине, својим еколошким ставовима, уверењима и понашањем утиче на изграђивање вредносне оријентације ученика, може бити пример, модел за развијање еколошки пожељног понашања и еколошке свести ученика.

Савремена настава одликује се применом разноврсних наставних средстава, опреме и помагала. Када се говори о *настави која се ослања на коришћење помагала и опреме* различите врсте и степена, суштинско је питање колико су ученици активни у таквим облицима учења. У школској пракси, поред табле и креде, најчешће се користи уџбеник и други писани извори, аудиовизуелна наставна средства и компјутер уз кога се може учити техничка употреба рачунара, али може послужити и као средство за остваривање бројних образовних циљева и задатака (решавање задатака, писање текстова, осмишљавање образовних програма и сл.). Истичемо да у области еколошког васпитања и образовања учење које се ослања на употребу компјутера има своја ограничења, имајући у виду да се „крајњи домети које треба постићи у еколошком васпитању и образовању (...): знања, свест, навике и еколошки пожељно понашање ученика“ (Митић, 2011: 280) најпогодније могу остварити изван школе, у непосредној животной средини. Треба напоменути и то да се учење путем открића и учење целовитих делатности успешно могу реализовати путем лабораторијске и кабинетске наставе.

У контексту димензије наставе о којој говоримо, да би ученици били активни и самостални у процесу учења, од изузетне важности је да школа има добро опремљену библиотеку са медијатеком која, поред обавезне уџбеничке литературе и школске лектире, треба да поседује научна и енциклопедијска издања, књижевна дела, као и одговарајућу рачунарску опрему, аудиовизуелна наставна средства, филмове и друга дидактичка средства и помагала. У непосредном наставном раду са ученицима поједине наставне методе као што су проблемска настава, учење путем открића, смислено практично и вербално учење могу се једноставније остварити коришћењем средстава образовне технологије.

У реализацији еколошких садржаја примена поменутих метода наставе / учења може бити успешнија уколико учитељ у наставном процесу планира, осмишљава и користи локалне наставне ресурсе и остварује различите облике сарадње са институцијама и установама из непосредног

окружења. На пример, основна својства живе и неживе природе – воде, ваздуха, земљишта, биљног и животињског света ученици могу сазнати у непосредној стварности – природној средини. Податке о актуелним еколошким питањима ученици могу пронаћи како у школској, тако и у библиотеци места у коме се школа налази, као и путем рачунара претраживањем различитих база података. Знања о издвајању отпада и припреми за рециклажу ученици могу стећи и проширити у локалном центру или фабрици која се бави овом врстом делатности. Сарадња са спортским клубовима и удружењима може послужити за промовисање здравог стила живота, док упознавање неких од начина за заштиту животне средине, ученицима може бити презентовано у фабрикама које поседују уређаје за заштиту ваздуха, системе за прераду отпадних вода и сл.

Наведену класификацију метода наставе / учења, према нашем мишљењу, треба допунити *методом игре* јер она, по својој природи, подразумева активно учествовање ученика у процесу учења. Практиковање и вежбање улога у игри има за циљ припремање ученика за друштвене улоге, активности и обавезе које их у животу очекују. Овај облик учења одликују две основне активности: активности понављања и стваралаштва. За општи развој ученика оне морају бити усклађене како би дете, поштујући правила игре, деловало и поступало слободно и креативно. „Слобода је суштина игре“ (Момчиловић и Момчиловић, 2012: 298), па се она сматра стваралачком активношћу детета. Велике су васпитно-образовне могућности игре у наставном процесу. Играјући одређене улоге, ученик успоставља разноврсне односе са својим вршњацима и учитељем. Учење се одвија кроз међусобну интеракцију, при чему се не стичу само знања, већ се усвајају обрасци понашања, друштвене вредности, норме, поштују туђа мишљења и ставови, уважавају други што утиче на социјални и културни развој ученика. Поред тога, учење кроз игру омогућује учитељу да потпуније сагледа менталне, конативне, емоционалне, физичке и друге карактеристике сваког ученика како би, на прави начин, усмеравао и подстицао развој његове личности. У наставном раду методом игре могу се остварити различити циљеви. Осим задовољавања потребе за кретањем, овим обликом учења ученици усвајају нова знања, развијају способности, вештине, стичу навике и умења, примењују научено у свакодневном животу. Ови циљеви могу се успешно остварити „ (...) јер игра помаже детету да очува и развије духовну и телесну гипкост, спонтани развој, слободно расуђивање, независност и др., све до постизања унутрашње стабилности и хармоније“ (Момчиловић и Момчиловић, 2010: 98). Уважавајући узрасне карактеристике ученика, у I и II разреду основне школе путем игре могу се обрадити бројни наставни садржаји, тако и еколошки. Као пример наводимо игре које имају за циљ упознавање биљног и животињског света: игра „Погоди по укусу, по мирису“ – чулом укуса или мириса ученици уче да разликују плодове неких биљака (Каменов, 2004); игром „Погоди ко шта једе“ ученици могу усвојити сазнања да „на пример, неке животиње једу месо, друге животиње једу биљке, а неке животиње једу и једно и друго“ (Митић, 2014б: 77); игра „Слагалице“ – спајањем

делова слагалице ученици упознају изглед неких домаћих или дивљих животиња и повезују га са начином њиховог опстанка. То могу бити и игре за уочавање основних карактеристика екосистема: на пример, игра „Ко коме припада“ у којој ученици распоређују слике животиња према њиховој животној заједници - ливада, шума, река, бара и друге.

Закључак

Успешно извођење еколошких садржаја у настави о природи и друштву захтева примену метода наставе и учења које су усмерене ка ученику који има активну улогу у том процесу. То су методе, технике и поступци који подразумевају преношење и усвајање информација, чињеница и знања без којих је немогуће мотивисати и активирати ученике у правцу развијања одговорног односа како према природном, тако и према друштвеном окружењу. У том смислу, неопходно је применити интердисциплинарни, интегративни приступ који би омогућио такву организацију наставе која подразумева учествовање ученика, развијање интересовања за проучавање природе и спремности за активно деловање ради њене заштите, уважавање и усвајање различитих научних приступа, самостални, али и тимски рад, ефикасне методе и технике учења. При томе, нагласак је на методама наставе / облицима учења чије смо основне карактеристике презентовали у раду, као што су решавање проблема, учење путем открића, истраживачка и пројекатска настава, кооперативно учење, дивергентно учење, учење које се ослања на различита наставна средства и помагала, учење путем игре и друго.

Литература

1. Здравковић, В. (2017). Интегративни приступ почетној музичкој настави у основној школи. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*. Врање, књига VIII, 2/2017, стр. 325-341.
2. Ђуровић, Љ. (2012). *Еколошко васпитање и развој еколошке свести у основној школи*. Београд: Задужбина Андрејевић.
3. Ивић, И., Пешикан, А. и Антић, С. (2003). *Активно учење: приручник за примену метода активног учења / наставе*. Београд: Институт за психологију.
4. Каменов, Е. (2004). *Зелена планета: програм васпитања и образовања за заштиту животне средине деце предшколског и млађег школског узраста*. Нови Сад: Драгон.
5. Лазаревић, Ж. и Банђур, В. (2001). *Методика наставе природе и друштва*. Јагодина – Београд: Учитељски факултет у Јагодини, Учитељски факултет у Београду.
6. Митић, Љ. (2015). Значај наставе природе и друштва за еколошко васпитање и образовање ученика. *Годишњак Учитељског факултета у Врању*. Врање, књига VII, стр. 141-149.
7. Mitić, Lj. (2014a), Ekološke potrebe u funkciji zaštite životne sredine. *Pedagogija*. LXIX, 4, str. 570-581.

8. Митић, Љ. (20146). *Приручник са дидактичко-методичким упутствима за реализовање садржаја наставе природе и друштва*. Врање: Учитељски факултет.
9. Митић, Љ. (2011). Формирање еколошке свести у функцији заштите непосредне животне средине. *Годишњак Учитељског факултета у Врању*. Врање, књига II, стр. 279-286.
10. Митић, Љ. (2009). Методички приступ еколошком васпитању ученика. У: Радовановић, И. и Требјешанин, Б. (ур.): *Иновације у основношколском образовању – вредновање*. Зборник радова. Београд: Учитељски факултет, стр. 385-390.
11. Митић, Љ. (2008). *Методика еколошког васпитања*. Врање: Учитељски факултет.
12. Момчиловић, З. (2011). *Методика физичког васпитања*. 2. изд. Вранје: Aurora.
13. Момчиловић, З. и Момчиловић, В. (2012). Игре. *Годишњак Учитељског факултета у Врању*. Врање, књига III, стр. 291-303.
14. Момчиловић, З. и Момчиловић, В. (2010). *Физичко васпитање и спорт*. Вранје: Aurora.
15. Момчиловић, З. и сар. (2007). *Škola u prirodi: teorijsko-metodološke osnove*. Вранје: Учитељски факултет, Centar za naučno-istraživački rad.
16. *Pravilnik o nastavnom planu za prvi, drugi, treći i četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja i nastavnom programu za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*. Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik, br. 1/2005.
17. Рот, Н. (1983). *Психологија група*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
18. Cifrić, I. (1996). Ekološki izazovi obrazovnom kurikulumu. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*. Zagreb. God 5. Br. 1 (21), str. 59-74. Preuzeto 2. 9. 2019. sa <https://hrcak.srce.hr/file/51204>: PDF file
19. Šehović, S. (2012). Uloga ekološkog obrazovanja u zaštiti i unapređivanju životne sredine. *Danubius – časopis za regionalnu saradnju*. 1-20. Preuzeto 3. 4. 2016. sa <http://danube-cooperation.com/danubius/2012/06/18/uloga-ekoloskog-obrazovanja-u-zastiti-unapredjivanju-zivotne-sredine/>

METHODS OF TEACHING ENVIRONMENT-RELATED TOPICS IN NATURE AND SOCIETY LESSONS

Summary: *The curriculum structure of the teaching subjects found within the class teaching shows that the environment-related topics are primarily taught within the subjects World around us / Nature and Society. This paper analyses the most suitable approaches, methods, procedures and models for teaching these topics/contents. It has been found that the integrated teaching approach and methods that promote the active role of students in acquiring environment al knowledge, values, attitudes and behaviors provide favorable results with regard to achieving the learning goals and objectives of environment al education.*

Key words: *environment-related topics, nature and society teaching subject, integrated teaching approach, teaching methods, activerole of students.*

Катарина МИКИЋ
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

УДК 811.161.137
- стручни рад -

ПОЛИСЕМИЈА КАО ЛЕКСИКОГРАФСКИ И ПРЕВОДИЛАЧКИ ПРОБЛЕМ У НАСТАВИ РУСКОГ ЈЕЗИКА

Сажетак: У овом раду најпре ћемо представити теоријска лексиколошка становишта полисемичности. Испитује се полисемичност као лексикографска и преводилачка појава у руском и српском језику на примерима из приповедака „Белкинове приче“ А. С. Пушкина. У овом раду указује се на проблем приликом учења руског језика као страног језика код ученика основних школа од петог до осмог разреда, а са циљем да се истраже методе којима би се у настави ученицима помогло при учењу руског језика као страног језика и улажење у суштину језика ради разграничавања сличности и разлике између српског и руског језика на што лакши начин. Поред тога, овај рад има за циљ да многим професорима руског језика олакша и прикаже адекватан приступ полисемији у настави. Упоредиће се какав је карактер полисемичних лексема у руском и српском језику и на основу тог поређења изводе се одређени закључци. Упоредивањем је утврђено да полисемичне лексеме имају тенденцију ка проширивању и стварању нових значења, те да једнозначне речи временом могу, због ванјезичких фактора, добити нова значења, чиме се моносемична лексема преображава у полисемичну.

Кључне речи: полисемија, лексема, руски језик, српски језик, настава.

1. Увод

У овом раду указује се на значај правилног учења и разумевања полисемије приликом изучавања страног, односно руског језика у настави. Рад има за циљ да истражи могућности којима би ученик приликом учења руског језика као страног ушао у суштину језика и да на што лакши начин разграничи сличности и разлике између руског и српског језика. Поред тога, овај рад има за циљ да многим професорима руског језика олакша и прикаже адекватан приступ полисемији у настави. Полисемија је веома комплексан појам, поготово за ученике који изучавају страни језик. Грешке које се јављају најчешће код ученика основних школа у томе су што неадекватно усвајају полисемичне речи и то на крају доводи до њихове неадекватне употребе у говору.

* kayamikic@gmail.com

Полисемија није предмет истраживања само у области лингвистике, она се веома често појављује у настави страног и матерњег језика. Примећују се различите перцепције и приступи полисемији које ћемо касније истаћи у раду. Да бисмо појаснили појам полисемије, морамо да је објаснимо са лексиколошког становишта. У лексикологији, полисемијом се именује многозначност, својство неке речи да има више значења. Полисемија настаје због уочавања сличности, па се појам који се иначе означава неком другом речју доводи у везу са употребљеном речју, а значење полисемичне речи зависи од реченице у којој је употребљена, од контекста и конкретне говорне ситуације. Полисемичне речи имају велики значај у комуникацији и самим тим што имају више значења, такве речи обогаћују језик. Веома важно за комуникацију јесте познавање тих значења речи. Језик се обогаћује употребом тих различитих значења које полисемичне речи имају, а самим тим и обогаћивањем међујезичке комуникације. Са друге стране, превођење постаје комплексније, управо јер захтева познавање различитих значења таквих речи и, кад је преводилаштво у питању, налажење правог еквивалента из низа значења које полисемична лексема поседује.

Ипак, управо семантичко богатство оваквих лексема може да доведе и до неадекватне комуникације са једне стране, као и до проблема при превођењу са друге.

2. Полисемија у теорији и настави

2.1. Полисемија у теорији

Да бисмо мало детаљније говорили о полисемичним лексемама у руском и српском језику, као и о њиховој заступљености у оба језика, морамо да се осврнемо на термин полисемија.

Тумачење феномена полисемије развијало се и мењало у складу са настанком и развојем различитих праваца у лингвистици, а у оквиру њих и различитих теорија лексичке семантике (Халас Поповић, 2017).

Према Д. Е. Розентаљу, И. Б. Голубу и М. А. Тељенковој (1994), полисемија је способност да нека лексичка јединица има више значења.

Поред једнозначних речи, у руском и српском језику има много речи које имају два или више значења. Тако, реч *трубка* у руском језику се не употребљава само као назив инструмента, него и као назив предмета који има облик трубе (*медицинская трубка*), такође и за означавање предмета „дула“ (*курительная трубка*), и за означавање телефонске слушалице (*Алексей прикрыл трубку рукой*).

Присутност неколико значења код речи је вишезначност речи или полисемија. Вишезначност речи, односно полисемичност, најчешће се реализује у говору, тј. контекст појашњава једно од конкретних значења полисемичне речи (Розентаљ, 1979). Дакле, полисемија се може уочити тада када се реч употреби у реченици и онда се у односу на контекст реченице одређује значење те речи. Да би се дошло до најужег контекста, потребно је објаснити нијансе значења вишезначних речи, на пример:

*тихий*₁ *голос* – *негромкий* (*тихи глас* – *тих, негласан*),
*тихий*₂ *нрав* – *спокойный* (*тиха нарав* – *мирна*),
*тихая*₃ *езда* – *медленная* (*тиха возња* – *спора*),
*тихая*₄ *погода* – *безветренная* (*тихо време* – *без ветра*),
*тихое*₅ *дыхание* – *равное* (*тихо дисање* – *равномерно*) итд.

Овде је минимални контекст синтагма која дозвољава да се разграниче значења речи *тихий* (Розенталь, 1994).

Премк (1997) тврди да је полисемија, односно вишезначност, способност лексеме да се испољи у више значења, да има више семантичких реализација. Та способност својствена је свим семантичким лексемама, свим лексемама општег лексичког фонда.

Она такође сматра да је вишезначност последица богатства основног семантичког садржаја, богатства семантичких елемената у њему. Семантички елементи су индуктори за асоцијације које омогућавају развитак нових семантичких реализација једне лексеме. Да би се ова индукција реализовала, потребно је појављивање, употреба лексеме у новој комуникацијској ситуацији, у новом, другачијем контексту (Премк, 1997).

Према Ј. Д. Апресјану, како сматра М. Ивић, «полисемија речи А чија су значења a_i и a_j назваће се регуларном уколико у датом језику постоји бар још једна реч Б чија се значења b_i и b_j разликују међусобно управо онако како се између себе разликују значења a_i и a_j , а при том нити је a_i синонимично са b_i нити a_j са b_j » (М. Ивић, 1982).

Згуста (1991) закључује да је полисемија увек тврд орах за лексикографа, јер он мора изучавати полисемију из перспективе „чисте“ семантике, анализирањем значења изолованих речи, али и из перспективе граматичких и семантичких комбинација речи.

Разна значења полисемичне лексеме повезана су међусобно и образују семантичку структуру речи. Свака полисемична лексема има једно основно или главно значење, а остала значења изведена су од главног значења. То главно или основно значење увек је прво у речницима, а после тог значења по бројевима следе изведена значења (Розенталь, 1994).

Значења изведена од главног значења полисемичне лексеме називају се преносна значења (Розенталь, 1979). Тако је, на пример, право значење придева *острый* – оштар – „наоштрен, који добро реже (коље) (*острый нож, острая игла*) (оштар нож, оштра игла), а преносна су проицљив (*острый ум, глаз*) (оштар ум, оштро око), „који јако утиче на укус, мирис“ (*острый соус, запах*) (оштар сос, мирис) и др.

У реченици *Во дворе стояла пустая бочка* (*У дворишту је било празно буре*), реч *пустая* (*празно*) употребљена је у основном значењу, а у реченици *Опять мечты, опять любовь в пустой груди бунтуют на просторе* (Л.) (И поново се снови, и поново се љубав у празним грудима побуњују у пространству) – у преносном.

Узета реч ван контекста се усваја у свом основном значењу, у којем најчешће функционише у говору. Изведена значења појављују се само у

синтагмама са другим речима. Тако је са глаголом *ходить*: *Пила так и ходит* (Како је пила, тако и хода). Лако можемо да запазимо разлике значења глагола *ходить* у говору; на пример:

Часы ходят верно. Сат иде тачно.

Серебро и медь ходят как разменные монеты. Сребро и бакар служе као ситан новац.

*ходить*₁ – „ићи, али означава кретање које се не врши у исто време или у исто правцу кретања“;

Ходить в очках. Носити наочаре.

Ходить с бородой. Носити браду.

*ходить*₂ – „ићи одевен у нечему, носити нешто, имати некакав спољашњи изглед“;

Весь день хожу грустный. Цео дан сам тужан.

*ходить*₃ – „бити неко, испуњавати неке обавезе, бити у неком стању (разг.)“;

Ходить за ребёнком. Чувати дете.

*ходить*₄ – „водити бригу о некоме (разг.)“;

Лошадь ходит под седлом. Коњ носи седло.

*ходить*₅ – „упрећи, водити животиње (1. и 2. лице се не употребљава)“;

Мостки ходят под ногами. Мостићи се љуљају под ногама.

*ходить*₆ – „лелујање, колебање, љуљање (разг.)“;

Ребёнок ходит на горшок. Дете врши нужду на ноши.

*ходить*₇ – „испразнити се, мокрити (разг.)“.

Розентаљ (1994) закључује да реч добија вишезначност у процесу историјског развоја језика, коју одражавају промене у друштву и природи и тиме се уједно наше мишљење обогаћује новим појмовима. Обим речника било ког језика у некој мери је ограничен. Богаћење лексичког фонда често је резултат увећавања броја значења раније познатих, изумирања једних и стварања нових. То доводи не само до квантитативних промена, него и до квалитативних промена у лексици. Сагласни смо са овим мишљењем, управо због тога што је језик жива материја која константно има потребу за развојем.

Сем тога, првобитно једнозначна реч може временом да добије нова значења. Тако је реч *форум* – трг у Старом Риму, где се одржавао народни скуп, скоро добила ново значење – широки, представнички скуп: *всемирный форум молодёжи* (светски омладински форум), *форум писателей* (форум писаца). Настала су нова значења код речи *кладовая* (складиште), *манеж* (јахаоница), *новоселье* (нов стан), *рубеж* (граница) и др. (Розентаљ, 1979). Наравно, узрок појављивања нових значења код једнозначних лексема поткрепљен је вањезичким факторима.

У праву је Розентаљ када потенцира да развој стварања нових значења речи не проистиче само од вањезичких фактора, него може бити условљен и лингвистичким факторима, због чега речи имају способност да се употребљавају у преносним значењима. Називи могу да се преносе са једног предмета на други ако ти предмети имају заједничке одлике. У лексичком

значењу речи не одржавају све диференцијалне одлике именованог предмета, него само оне које су скренуле пажњу на себе у тренутку номинације. На тај начин, многи предмети имају заједничке везе које могу да служе за основу асоцијативног зближавања тих предмета и преношења назива са једног од њих на други (Розентал, 1994). То се најчешће дешава са именицама и придевима. Овде, свакако, спадају и глаголи као једна од најфреквентнијих врста речи.

Иако данас полисемичне лексеме имају одређен број значења, није то коначни резултат. То значи да због константног развоја језика неке полисемичне лексеме могу добити нова значења, или их пак могу изгубити, односно нека значења ће постати архаизми ако изгубе употребу у савременом језику.

2.2. Полисемија у настави

Усвајање огромне лексичке залихе у настави не може проћи стихијски. Један од најважнијих задатака развоја говора у школи је организовање израде речника и управљање процесима обogaћивања речника код ученика. Ова линија обogaћивања речника, тј. усвајања нових, раније непознатих речи постиже се путем прибављања речника. Потребно је свакодневно усвајање 4–6 нових речничких јединица како би се то обogaћивање речника постигло код ученика.

Ученици различитих разреда основних школа не могу имати исти степен знања страног језика. У вези са тим, што се тиче полисемије, ученици већ од нижих разреда уче једноставније изразе да би касније у вишим редима могли да постигну одређени ниво знања страног језика. На тај начин ученици оно што су стекли повезују са новим градивом. Тако додају и друга значења полисемичних речи. То им може помоћи да при учењу руског језика као страног језика увиде сличности и разлике са српским језиком.

Постављањем питања полисемије као преводилачког проблема, морамо нагласити да преводилац прво мора одлично владати језицима, како језика оригинала, тако и језика на који се преводи. Мора пратити развојне токове оба језика, мора одредити адекватан контекст. То је веома битно код полисемије. Свака нијанса значења унутар полисемичне лексеме има одговарајући контекст. Приликом превођења код полисемичних лексема користимо само значење које захтева контекст. Тако семантичко богатство полисемичних речи омогућује избор и прецизирање значења речи наведене у оригиналу, дајући могућност најправилнијег преношења на језик превода.

Потом, сунув емучто-то за *рукав*, он отворилдверь, и смотритель, сам не помнякак, очутился на улице.

Пушкин (1964) 263

-рукав, -а м, мн. -а, -ов

После тога му ћушну нешто у **зрукавље** и отвори врата, те се управник, ни сам не знајући како, обрете на улици.

А. С. Пушкин (1956) 119

1. рукав; платье с длинными ~ами засучить ~а;
 2. *геогр.* рукавац: ~ реки;
 3. *тех.* црево с, цев ж; ~ пожарный;
- ◇ делать *что* спустя ~а

-зарукавље с одозго заврнут део рукава; део рукава од доњег краја до лакта

Из наведеног примера можемо закључити да је преводаца изабрао значење које је адекватно оригиналу, а такође у сагласности са контекстом. Узећемо још неки пример:

Взявшись хлопотать об издании Повестей И. П. Белкина, предлагаемыхныне *публике*, мы желали к оним присовокупить хотя краткое жизне описание покойного автора и темот части справедливому любопытству *любителей* отечественной словесности.
Пушкин (1964) 224

Лативши се посла око издавања Приповедака И. П. Бјелкина које сада пружамо **публици**, желели смо да им прикључимо животопис покојнога писца, ма и укратко, да бисмо тако бар донекле задовољили оправдану радозналост **љубитеља** домаће књижевности.
А. С. Пушкин (1956) 55

публика, -иж

1. публика; театральная позоришна публика; читающая читалачка публика
2. разг. друштво с, компанија; разношёрстная разнолико друштво

-публика ж (дат. -ци) лат.

1. мањи или већи скуп људи (жена, деце) који се негде налазе као посетиоци, гледаоци, слушаоци.
2. народ, пук.
Изр. читалачка, позоришна, књижевна ~ људи са *склоношћу за читање, за позоришна приказивања, за књижевност*

У наведеном примеру и у руском и у српском језику имамо полисемичне лексеме: *публика*/ **публика**. У наведеном примеру обе лексеме имају прво значење.

любитель, -я, м.

1. чего и с неопр. човек који има склоност, страст према нечему: любитель музыки;
2. човек који се бави неким послом, али не као професионалац:
Садовод-любитель

-љубитель м онај који воли некога или нешто, обожаватељ, поклоник, пријатељ:
~ уметности, ~ природе.

Воћар-аматер

У овом примеру у руском језику имамо полисемичну лексему **любитель**, која се користи у првом значењу. Преводаца је употребио реч **љубитель**, која није полисемична лексема у српском. То показује да лексема не мора бити полисемична и у језику превода иако је у оригиналу полисемична. То зависи од природе лексеме у датом језику.

Ови примери били су употребљени у настави, односно ученицима је задато да преведу полисемичну реч са руског на српски језик. Сви ученици су употребили прво значење полисемичне речи јер нису знали да су те речи полисемичне и да имају још значења поред тих основних. То нам показује то што су при учењу страних језика у основној школи полисемичне лексеме углавном приказане у уџбеницима у њиховом основном облику. На крају сваког уџбеника постоји речник у коме ову тврдњу можемо уочити.

На пример, када ученици у настави усвајају непознате речи, а оне су полисемичне лексеме, они углавном усвајају једно од многобројних значења. Да бисмо ученицима што боље приближили полисемичну лексему, морамо приказати сва значења једне полисемичне лексеме.

Узмимо за пример реч *месяц*, која има следећа значења:

1) јединица бројања времена по сунчевом календару, једнака једној дванаестини године (од 28 до 31 дана); рок од 30 дана, *календарный м.* (*январь, февраль, март и тд.*);

2) тридесет дана, посвећених неком друштвеном догађају, пропаганди нечега, месечник;

3) диск месеца или његов део.

У српском језику такође имамо полисемичне лексеме. Погледајмо значења речи *земља*:

1) а) (Земља) планета на којој живимо.

б) место, простор живота и људске делатности, свет.

2) а) површина Земље непокривена водом, копно, сухо: на води и на земљи.

б) површина тла, граница Земљине коре и ваздуха, зрака: над земљом и под земљом.

в) тло, земљиште, подлога на којој живимо; земљиште као подлога пољопривредне делатности.

г) (понекад у мн.) територија, простор за обраду, искоришћавање, земљиште као имовина, власништво: приватна ~, општинска ~.

д) сипка, трошна материја по Земљиној кори: песковита ~, порцуланска ~, расквашена ~.

3) држава или већа географска или административна област.

На овај начин ученици запажају да у оба језика једна реч може имати више значења. Полисемија се конкретизује при превођењу, а која ће значења употребити, то зависи од контекста реченице.

Поред тога, док изучавају страни језик, ученици развијају способност да извуку контекст тако што обogaђују свој лексички фонд страних речи. Контекст је у овом случају уско повезан са полисемијом, која је и предмет овог рада.

У настави руског језика не смемо занемарити полисемију, већ је морамо што више применити како би ученици обогатили вокабулар. Најзанимљивија метода за усвајање оваквог градива јесте путем различитих игара речима. Препорука је да овакве игре речима углавном примене након теоријског дела часа. Професори користе разноврсне игре јер су тада уче-

ници растерећени од константног и напорног мисаоног процеса, а игре управо и служе да се утврди већ научно градиво без икаквих потешкоћа. Пракса је показала да се овом методом најлакше усваја градиво.

Поред тога, професори могу осмислити варијацију занимљивих граматичких вежби у којима би се утврдило знање полисемичних речи у руском и српском језику.

3. Закључак

Полисемија је централни лексички механизам у организацији лексичког система; она је заснована на способности лексеме да се реализује у више значења. Отуда полисемија захтева комплексно проучавање са лексиколошког аспекта. За преводиоца је веома битно да познаје нијансе значења полисемичних лексема језика оригинала и језика превода. Увек мора да води рачуна да правилно употреби адекватно значење у конкретном контексту како превод не би изгубио смисао оригинала.

Полисемичне речи захтевају посебну пажњу приликом изучавања у настави управо због тога што су често разлог разних неразумевања уколико саговорници исту реч разумеју различито.

Истичемо да се вишезначност најчешће развија код речи које су најфреквентније у говору. Такође, треба узети у обзир и ове две чињенице – прва је: полисемичне лексеме имају тенденцију ка проширивању и стварању нових значења, а друга: једнозначне речи због вањјезичких фактора временом могу добити нова значења, чиме се моносемична лексема преображава у полисемичну.

Што се тиче полисемије у настави, пре свега, најбитније је стално обогаћивање речника ученика, односно лексичког фонда страних речи, а оно се постиже тако што се стално, али постепено надограђују нови појмови који се повезују са већ усвојеним. Управо се употребом полисемичних речи у настави страног језика омогућује ученицима да касније користе тај страни језик у свакодневном животу, али и да то стечено знање употребе за упоређивање са својим матерњим језиком.

Као што смо већ напоменули, у настави руског језика не смемо занемарити полисемију, чак је морамо што више примењивати како би ученици богатали свој вокабулар. Захваљујући разним и иновативним методама, професори могу обогатити примену полисемије у својој настави и на тај начин могу омогућити својим ученицима да правилно примењују полисемију у руском језику.

Литература

1. Апресян Ю. Д. (1974). *Лексическая семантика*. Москва: Синонимические средства языка.
2. Ивић, М. (1982). „О регуларној полисемији“ у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси. *Лексикографија и лексикологија*, Зборник реферата, Београд – Нови Сад, 77.
3. Премк, Д. Г. (1997). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, стр. 38–42.
4. Пушкин, А. С. (1964). *Сочинения*, том третий. Москва: Художественная литература.
5. Пушкин, А. С. (1956). *Пушкинова проза*. Превео Божидар Ковачевић. Београд: Култура.
6. *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI*. (1990). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
7. Розенталь, Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. (1994). *Современный русский язык*. Москва: Международные отношения, 30–32.
8. Розенталь, Д. Э. (1979). *Современный русский язык, часть 1*. Москва: Высшая школа, 10.
9. Станковић, Б. (2009). *Руско-српски речник*. Нови Сад: ИК Прометеј.
10. Халас Поповић, А. (2017). *Увод у лексичку полисемију*. Нови Сад, 100.
11. Шмелев, Д. Н. (1964). *Очерки по семасиологии русского языка*. Москва.
12. Шмелев, Д. Н. (1977). *Современный русский язык*. Москва: Просвещение.
13. Zgusta, L. (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.
14. <https://slovarozhegova.ru/19.05.2019>.

Katarina Mikić

POLYSEMY AS LEXICOGRAPHIC AND TRANSLATION PROBLEM IN RUSSIAN LANGUAGE IN TEACHING

Summary: *In this paper, we will first present the theoretical lexicological views of polysemy. Polysemy, lexicographic and translation phenomena are examined in Russian and Serbian language based on examples from stories „Belkin's stories“ A.S. Pushkin. Afterwards, in this paper, the problems in studying Russian language as a foreign language by the students of the fifth to eighth grade of elementary school are being pointed out. The aim of the paper is to research the possibilities that could be used in teaching students to learn Russian as a foreign language and getting into the essence of language in order to distinguish the similarities and differences between Serbian and Russian languages as easy as possible. In addition, this paper aims to make it easier for many Russian language professors and displays an adequate approach to polysemy in teaching. The character of polysemic lexemes is compared in Russian and Serbian language and based on that comparison, certain conclusions are drawn. We came to two facts; the first is: polysemic lexemes tend to expand and create new meanings and another, unambiguous words over time can, due to extrinsic factors, get new meanings, thereby transforming the monosemic lexeme into polysemic.*

Key words: *polysemy, lexeme, Russian language, Serbian language, teaching.*

Примљено: 23. 01. 2020. године.

Одобрено за штампу: 18. 02. 2020. године.

Марија МИЛОСАВЉЕВИЋ
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

УДК 811.163.41'367.623
811.163.41'37
- оригинални научни рад -

РАЗУМЕВАЊЕ ОДАБРАНИХ ПРИДЕВА ПРОСТОРНИХ ОДНОСА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: *Предмет рада јесте анализа просторних придева у српском језику. Циљ истраживања јесте да установимо како посматране лексеме развијају и просторна и непросторна значења, односно на које се све начине видови човековог искуства концептуализују у просторним терминима и због чега је то тако. Примењена је метода вербалних асоцијација, анкетирано је педесеторо испитаника и њихови одговори су анализирани. Пошло се од претпоставке да се код придева просторних односа просторна значења јављају у већем броју у односу на апстрактна значења. Резултати анкете потврдили су ову хипотезу. Међутим, придеви просторних односа, осим што развијају значења која припадају просторном домену, у знатној мери развијају и значења која припадају апстрактном домену.*

Кључне речи: *деиктички просторни придеви, просторна локализација, вербалне асоцијације, колокације, полисемија.*

Увод

У раду се анализира концептуализација придева просторних односа помоћу вербалних асоцијација које су добијене путем анкете са асоцијативним тестовима. Придеви којима се може означити просторни однос представљају велику групу и због тога их је немогуће у целини обрадити у оквиру једног рада. Одлучили смо се за анализу подсистема деиктичких просторних придева у српском језику. Придеви које обрађујемо су: *висок, низак, доњи, горњи, десни, леви, први, последњи*. Циљ истраживања је установити како посматране лексеме развијају и просторна и непросторна значења, односно на које се све начине видови човековог искуства концептуализују у просторним терминима и због чега је то тако. Полазимо од претпоставке да се код придева просторних односа просторна значења јављају у већем броју у односу на апстрактна значења. Очекујемо да ће већина семантичких карактеристика бити повезана са категоријом простора и простирања. С обзиром на

* marija.millosavljevic@gmail.com

то да се у упитнику тражи да се на задати придев као стимулус одговори именицом, очекујемо да ће у великом броју случајева везе између стимулуса и реакције бити колокације, односно учестали спојеви речи. Колокација је „синтагматски лексички спој двеју или више аутосемантичних лексема, устројен према морфосинтаксичким правилима српског језика, с већим или мањим степеном постојаности и међусобне везаности елемената, условљених језичким и ванјезичким, културно-историјским и друштвеним датостима“ (Дражић, 2014: 73). У српском језику спој придева и именице представља веома бројну групу колокација.

Предмет истраживања јесте семантичка група придева са значењем положаја у простору у односу на неки други ентитет. „Придевима овог типа исказује се положај који предметни појмови заузимају у простору један у односу на други (положај се утврђује тек у међусобном односу појмова), што имплицира присуство статичке реципрочности. Статичка реципрочност јесте посебна врста просторног односа у којем и локализатор и објекат локализације на исти начин учествују у конституисању датог односа“ (Киш, 2016: 135). Теоријску основу истраживања чини теорија семантичких локализација. Ова теорија примењена је на дати језички подсистем деиктичких придева са просторним значењем.

Истраживање није фокусирано само на домен простора, већ подразумева утврђивање појмовног садржаја који је доступан посматраним лексемама у домену простора и у апстрактним доменима. Поред физичког, постоје и друге врсте простора које се метонимијски и метафорички на њега надовезују. Конкретно-просторна значења и облици њиховог изражавања претходе (и структурно условљавају) многе апстрактније језичке садржаје и њихове облике.

Категорија простора обухвата развијене подсистеме језичких јединица различитих нивоа, заступљене у свим реченичним члановима и у скоро свим врстама речи. Придеви са просторним значењем представљају један од подсистема за изражавање семантичке категорије простора. „Однос између појмова у просторном смислу означен придевима подразумева исказивање врсте контакта који појмови остварују или положаја у простору који један појам заузима у односу на други“ (Киш, 2016: 123).

Димензиони придеви обављају функцију приписивања просторних карактеристика објектима за које се употребљавају и као такви представљају дефинисани семантички домен (Rasulić, 2004: 9). „Просторно искуство није ни онтолошки ни структурно једнообразни домен већ представља континуум који почиње једноставним чулним сазнањем, а на чијем се крају налазе комплексни обрасци унутар којих долази до интеракције чулног и натчулног садржаја“ (Miljković, 2018: 517).

Деиктички придеви са просторним значењем

У систему средстава за изражавање просторних односа придеви заузимају значајно место, упућујући на својства и карактеристике објеката важне за просторну оријентацију носилаца језика (облик, величина, прости-

рање, положај у простору у односу на неку референтну тачку). Критеријум по којем бисмо просторне придеве могли поделити на деиктичке (упућивачке) и недеиктичке јесте начин означавања просторних денотата: упућивање или непосредна номинација.

Главна карактеристика деиксе јесте упућивање. „Деикса је општи термин којим се означавају све оне језичке јединице којима се врши показивање и упућивање“ (Antonić, 2001: 310). Деиктичност се не тумачи „увек на исти начин, али се њена суштина у свим тумачењима може свести на упућивање на знаковне репрезентанте одређених денотата или непосредно на неке незнаковне елементе објективне стварности“ (Piper, 1983: 20). Упућивање је по својој природи оријентација некога у односу на нешто (или некога) и представља један вид локализације.

Просторна деикса открива на који начин говорници поимају и изражавају своју локацију и локацију људи и ствари на које упућују у својим исказима. „У просторну деиксу сврставамо оне речи помоћу којих вршимо локацију неког предмета, лица или објекта у простору у односу на неки други објекат који представља центар просторне координације“ (Адамовић, 2017: 13).

Може се говорити о субјективној и општој деикси. Код субјективне деиксе центар координације је говорник – субјекат говорног акта, а деиктичка реч карактерише објекат у односу на локацију говорног лица. Код опште деиксе центар координације представља лице или предмет које није говорник, а деиктичка реч може своју упућивачку функцију да реализује у односу на било који објекат у одређеној ситуацији, а не само у односу на говорника (Адамовић, 2017: 14). Просторне придеве могуће је поделити на придеве са основним значењем простирања (*висок, низак*) и придеве са основним значењем положаја (*горњи, доњи, десни, леви*). Ови придеви спадају у просторне придеве опште деиксе.

Теорија семантичких локализација

Пипер предлаже модел локализације као принципа структурирања и функционисања граматичких и семантичких категорија. Термин *локализам* устаљен је као терминолошка ознака за све теорије семантичких локализација, односно за интерпретације језичких појава као таквих које су у основи просторне природе или као таквих које је најцелисходније тумачити у терминима просторних метафора. Локализам није најбоље терминолошко решење за теорије семантичких локализација пре свега зато што је у њиховој основи идеја простора (лат. *spatium*), а не места (лат. *locus*), као и због тога што могу да га прате нетерминолошке конотације о *локалном* као нечем периферном, споредном, ограниченом (Piper, 1997: 16). Најближи појмовном садржају који покрива термин „локализам“ био би терминолошки израз *теорија семантичких локализација*.

Концептуални апарат теорије семантичких локализација обухвата појмове у вези са оријентационом страном у локализацији (интралокализација и екстралокализација, хоризонтална и вертикална локализација, прок-

сималност и дисталност) (Pranjković, 2010: 2). Такође обухвата и оне појмове који се односе на усмереност промене места у простору (аблативност, адлативност, перлативност) или одсуство усмерености (локативност), укључујући ту и неке друге појмове, као што је елементарни ситуативни оквир семантичке категорије простора (локализатор, објекат локализације и оријентир).

Објекат локализације је ентитет који се просторно одређује, локализатор је ентитет којим се просторно одређује објекат локализације, а однос у простору између објекта локализације и локализатора јесте оријентир. У том аспекту просторног одређивања објекта локализације највећу улогу у његовом одређивању у односу на простор има оријентир, па се такав однос може назвати оријентационим односом. „Два најопштија типа оријентира су унутрашњи оријентир (инхерентни део локализатора) и спољашњи оријентир (продужени локализатор, тј. део простора одређен неким делом локализатора помоћу којег се локализује неки трећи део простора)“ (Piper, 1997: 22). Ова опозиција може се представити и као опозиција непосредна – посредна локализација.

Непосредна локализација може бити одређена унутрашњошћу локализатора или његовом површином. За посредну локализацију релевантан је пре свега критеријум нивоа, односно положаја објекта локализације у односу на локализатор, тако да можемо говорити о хоризонталној локализованости (фронталној или латералној) и вертикалној локализованости (горња или доња страна локализатора). Тамо где је објекат локализације у нивоу локализатора релевантна опозиција је локализованост предњом или задњом страном, односно локализованост бочном (левом или десном) страном локализатора. Тамо где је објекат локализације изван нивоа локализатора опозиција је горња, односно доња страна локализатора. За посредну локализованост релевантан је и квантитативни критеријум – број локализатора/ страна локализатора или степен растојања. Растојање између локализатора и објекта локализације, које конкретизује оријентир, може бити мање или веће, што се у терминима теорије семантичких локализација означава као проксималност и дисталност (Адамовић, 2017: 32).

Полисемантичка структура

Сплету односа између језика, мишљења и простора прилазимо из угла вишезначности просторних термина у језику. Вишезначност или полисемија је „способност лексеме да се реализује у више значења, да има више семантичких реализација. И ова је способност својствена свим семантичким лексемама, свим лексемама лексичког фонда“ (Гортан-Премк, 1997: 38). У српској лексиколошкој терминологији термин полисемија има два значења. „Под полисемијом се подразумева вишезначност, способност лексеме да има више значења, али, истовремено, тај термин представља заједничко име за четири најчешћа механизма којима се вишезначност остварује, а то су метафора, метонимија, синегдоха и платисемија“ (Драгићевић, 2007: 129).

Полисемантичка структура јесте скуп свих значења једне лексеме. Састоји се из примарног (основног) значења или примарне семантичке реализације, и секундарних значења или секундарних семантичких реализација. Основно значење одређује се из психолошке перспективе и то је оно значење на које већина говорника једног језика помисли ако им се одређена реч предочи изоловано. Семантички примарна су она значења из којих настаје већина секундарних значења у оквиру једне полисемантичке структуре.

Категорија простора има посебан статус у систему семантичких категорија. Конфигурација категорије простора у природном језику испољава се у начину на који је простор у слици света неког језика семантички рашчлањен помоћу просторних придева и других просторних израза. У вези са придевима Апресјан наводи пример за метафоричку регуларну полисемију: виши/нижи степен *x*-а – пожељна/непожељна оцена. Изрази са просторним значењем имају семантички потенцијал означавања непросторних односа, на пример *висок/низак* (*човек – мисао*), *дубок/плитак* (*река – филозофија*), *широк/узак* (*улица – погледи*). У већини случајева придеву који означава виши степен својства одговара пожељно значење, а придеву који означава нижи степен својства одговара непожељно значење (Драгићевић, 2007: 169).

Метода вербалних асоцијација

Вербалне асоцијације припадају категорији „пројективних техника“ (Spiteri, 2002: 25). Оне садрже важне аспекте значења или семантичке репрезентације речи (Deyne and Storms, 2008: 198). Асоцијације се могу поделити на дискретне и континуиране. Ако се од говорника тражи да на реч-драж реагују само једном речју, такав одговор се назива дискретном асоцијацијом. Ако се од испитаника очекује да на стимулус одговоре већим бројем речи које им падну на памет, реакције се називају континуираним асоцијацијама. Асоцијације се још деле на контролисане и слободне. Контролисане асоцијације представљају реакције испитаника које су усмерене истраживачевим захтевима. Ти захтеви могу се односити на врсту речи којој треба да припада реакција или на неки семантички однос који треба да постоји између стимулуса и реакције. Слободне асоцијације јављају се као одговор у случају када нема никаквог ограничења у избору лексике која може бити одговор на постављену реч-драж.

Вербалне асоцијације одражавају начин на који се чувају и повезују речи у менталном лексикону (Perpard, 2012: 5). Уколико се стимулусом изражава појам који се јавља у пару или има антоним, најчешћа асоцијација је реч која је други члан пара или антоним. Асоцијативне везе заснивају се и на координацији, колокацији, надређености и синонимији.

Рајна Драгићевић (2010) указује на могућности примене методе вербалних асоцијација и представља истраживања спроведена употребом ове методе. У једном од тестова контролисаних асоцијација од испитаника се тражи да уз придеве са значењем људских особина наведу именицу са зна-

чењем особе којој те особине припадају (Драгићевић, 2001: 175–176). Овај тест је специфичан у том смислу што се од испитаника очекује синтагматска реакција. Асоцијативни тестови се примењују и у испитивању антониције, и то тестови слободних асоцијација и тестови контролисаних асоцијација (Марковић, 1993). У *Асоцијативном речнику српскога језика* (Пипер, Драгићевић, Стефановић, 2005) употребљени су тестови слободних асоцијација. Од испитаника се тражи да на сваки задати стимулус напишу прву реч која им падне на памет. Као стимулси су задате именице, глаголи, придеви, прилози.

Истражујемо концептуализацију простора употребом анкете и асоцијативним приступом, применом контролисаних асоцијација. Желимо да утврдимо савремено стање у језику када је у питању концептуализација придева просторних односа, а асоцијативни метод је најпогоднија за такву врсту анализе, с обзиром на то да пружа непосредне резултате.

Анкетирани су студенти Филозофског факултета Универзитета у Нишу, старости од двадесет до тридесет година; укупно 50 испитаника, и то 43 женског и 7 мушког пола. Упитнике су попуњавали академске 2013/2014. године, када су похађали трећу годину на групи за српски језик и књижевност. Сви студенти су из Ниша и југоисточне Србије. Испитаници су анонимни, с обзиром на то да је идентитет испитаника ирелевантан за ово лингвистичко истраживање. Сматрамо да се анализом говора младих, образованих људи, најбоље може утврдити савремено стање у језику.

Анкета је конципирана тако што су наведени придеви које анализирамо. Од испитаника се тражи да на линији допишу по пет именица: *Висок*, -а, -о може бити _____, *Низак*, -а, -о може бити _____, *Доњи*, -а, -е може бити _____, *Горњи*, -а, -е може бити _____, *Десни*, -а, -о може бити _____, *Леви*, -а, -о може бити _____, *Први*, -а, -о може бити _____, *Последњи*, -а, -е може бити _____. Очекујемо да ће бити наведене именице којима ћемо установити како наведене лексеме развијају и просторна и непросторна значења.

Анализа придева просторних односа на материјалу из анкете

Дајемо листу добијених одговора на асоцијативни захтев у анкети.¹

На задати придев *висок*² у одговорима испитаника проналазимо именице које означавају ентитете који одређују простирање и положај, као и именице којима се означава апстрактни домен. Именице које се односе на простирање су најбројније. Међу њима се највише јављају оне које означавају човека, такве су: *човек* (37), *жена* (29), *дете* (18), *девојка* (5), *дечак* (3), *момак* (3), *мушкарац* (2), *девојчица* (1), *мајка* (1), *младић* (1). Затим следе именице којима се означавају грађевине: *зграда* (25), *кућа* (8), *бандера* (2), *стуб* (2), *кула* (1), *мост* (1), *палата* (1). Следеће по бројности су именице

¹ У загради је приказано колико се пута одређена именица појављује као асоцијација.

² Овај придев смо задали у неодређеном виду. Централно место у раду Милојевић Миладиновић (2017) представља категорија придевског вида.

којима се означава дрвеће коме је вертикално простирање релевантно перцептивно својство: *дрво* (24), *бор* (3), *јела* (3), *багрем* (1), *врба* (1), *стабло* (1), *топола* (1), *храст* (1). Следе именице помоћу којих се концептуализују делови пејзажа: *планина* (6), *брдо* (3), *гора* (1). Са по једним примером јављају се именице које означавају биљке: *биљка*, *трава*; и животиње: *жирафа*, *пас*. Налазимо и мањи број именица које се односе на делове намештаја: *полица* (2), *столица* (2), *клуба* (1), *ормар* (1), *сто* (1). Јавља се пример који се односи на ентитет који припада неком већем ентитету, и то је именица *чело* (4). Налазимо ентитете који могу бити сведени на две димензије³: *зид* (4), *врата* (1).

За концептуализацију положаја налазимо мали број примера: *небо* (5), *кров* (3), *табла* (3), *грана* (2), *плафон* (1), *под* (1), *постоље* (1), *препрека* (1), *прозор* (1).

Већи је број примера који се односе на просторно значење, али има и оних који се односе на апстрактни домен. Примери за означавање домена количине и броја су: *ниво* (3), *образовање* (2), *притисак* (2), *температура* (2), са по једним одговором јављају се именице: *зарада*, *интелигенција*, *коэффициент*, *плата*, *ризик*, *степен*. Налазимо само један пример који се односи на домен звука: *нота* (1). Апстрактни домен вредности потврђују следећи примери из анкете: *критеријум* (4), *просек* (2), са по једним одговором јављају се именице: *мишљење*, *морал*, *оцена*, *углед*. За домен развоја и сложености проналазимо примере: *мода* (2), *школа* (1). Апстрактни појмовни домен друштва потврђује само један пример: *положај* (1).

Као асоцијације на задати придев *низак* такође проналазимо именице којима се означавају простирање и положај, али има и оних којима се означава апстрактни домен. Именице које се односе на простирање јављају се у највећем броју. Највише је оних које означавају човека: *човек* (35), *жена* (26), *дете* (22), *девојка* (8), *дечак* (7), *момак* (4), *мушкарац* (2), са по једним одговором јављају се именице: *бака*, *девојчица*, *младић*, *ученик*, *учитељ*. Појам вертикалног простирања на основу метонимијске везе може се профилисати и за апстрактне појмове који се односе на висину човека, што се постиже помоћу именице *раст* (3), коју проналазимо као одговор у анкети. Јављају се именице: *патуљак* (5), *вилењак* (1), *хобит*(1); ове именице имају конкретно просторно значење и њима се означава висина одређених бића. Велики је број примера који се односе на грађевине: *кућа* (9), *зграда* (4), *мост* (4), *стуб* (3). Затим следе примери који се односе на предмете и делове намештаја: *сто* (8), *столица* (4), са по једним одговором јављају се именице: *јастук*, *орман*, *полица*, *шпорет*. Проналазимо примере који се односе на дрвеће: *дрво* (10), *пањ* (1). Примери за ентитете који могу бити сведени на две димензије су: *ограда* (5), *врата*(1). Налазимо примере именица којима се концептуализују делови пејзажа: *брдо* (3), *планина* (2), *шума* (1). Јављају се и примери који се односе на биљке: *трава* (4), *жбун* (2),

³ Реч је о ентитетима вертикалне оријентације код којих је димензија дебљине занемарљива у односу на дужину и висину.

растиње (2), биљка (1), ружа (1), цвет (1); и животиње: животиња (2), пас (2). За именицу *чаша* (1), која се појављује у анкети, карактеристична је инклинација ка наглашавању облика ентитета за чију концептуализацију висина сама по себи није карактеристично својство (Rasulić, 2004: 56).

Што се тиче положаја, и ту налазимо примере, али у знатно мањем броју. То су примери који се јављају само са по једним или два одговора: *плафон* (2), *тераса* (2), *грана*, *кров*, *лустер*, *њива*, *под*, *постоље*, *препрека*, *прозор*, *пут*, *стреја*, *табла*.

Апстрактни домен је заступљен у овој анкети, али са мањим бројем примера у односу на домен простора. Домен количине и броја потврђују примери: *притисак* (8), *ниво* (3), *температура* (3), *прираштај* (2), са по једним одговором јављају се именице: *зарада*, *интелигенција*, *наталитет*, *примања*, *процент*. Апстрактни домен вредности проналазимо у примерима: *критеријум* (4), *оцена* (4), *ударац* (4), *углед* (2), са по једним одговором јављају се именице: *мишљење*, *очекивања*, *просек*, *схватање*. Само је један пример који се односи на домен друштва: *статус* (2).

У оквиру вертикалне локализације имамо опозицију растојање од горње стране локализатора (*висок*), односно растојање од доње стране локализатора (*низак*). За разлику од просторних прилога *високо*, *ниско*, придеви са одговарајућим значењем (*висок*, *низак*), изражавају пре свега квалификацију у вези са локализацијом, а не саму локализацију, што показује податак да долазе у одговору на питање *какав?* (Адамовић, 2017: 132).

Придев *доњи* остварује просторна значења помоћу лексема: *спрат* (28), *део* (24), *полица* (18), *зуб* (17), *веш* (14), *ток* (10), *страна* (9), *пут* (8), *угао* (8), *улаз* (7), *фиока* (7), *прозор* (6), *линија* (5), *удови* (5), *вилаца* (4), *град* (4), *кућа* (4), *кревет* (4), *ред* (4), *село* (4), *соба* (3), *цеп* (3), *обала* (2), *праг* (2), *тераса* (2), *улица* (2), *усна* (2), са по једним одговором јављају се именице: *видик*, *врата*, *грана*, *граница*, *греда*, *дукс*, *залив*, *колона*, *крај*, *кутак*, *лига*, *поље*, *поткошуља*, *поток*, *предео*, *притока*, *простор*, *сат*, *свеска*, *слој*, *сто*, *ташина*, *трепавица*, *фар*. Помоћу свих ових именица концептуализације се полагај. Апстрактна значења остварују се помоћу лексема: *дом* (9), *притисак* (2), *сталез* (2), *ниво* (1). Примери који се односе на домен друштва су *дом*⁴ и *сталез*. Домен количине и броја остварује се у појмовима *притисак* и *ниво*. У анкети проналазимо примере којима се означавају имена градова и села: *Барбеш*, *Бријање*, *Врање*, *Јајина*, *Каменица*, *Комрен*, *Међурово* (са по једним одговором).

Просторна значења придев *горњи* остварује помоћу лексема: *спрат* (32), *део* (26), *зуб* (19), *полица* (17), *страна* (12), *вилаца* (10), *пут* (10), *прозор* (9), *угао* (8), *фиока* (8), *ток* (7), *цеп* (6), *кућа* (5), *линија* (5), *врата* (4), *град* (4), *тераса* (4), *ред* (3), *јакна* (2), *књига* (2), *село* (2), *соба* (2), *улаз* (2), *усна* (2), са по једним одговором јављају се именице: *греда*, *дугме*, *залив*, *ивица*, *капут*, *колона*, *кревет*, *море*, *мост*, *насеље*, *небо*, *облак*, *орман*, *поље*,

⁴ У дводомним парламентима постоје доњи и горњи дом. Доњи дом има законодавну функцију, док горњи дом има саветодавну и надзорну функцију.

поток, притока, простор, рајсферишлус, сат, стена, стуб, сунце, фар, флаша. Овим именицама концептуализације се положај. Апстрактна значења остварују се помоћу лексема: *дом* (8), *сталез* (3), *ниво* (2), *притисак* (2), са по једним одговором јављају се именице: *државник, поглед, положај.* Домен друштва проналазимо у примерима: *дом, сталез* и *државник.* Домен поређења потврђује пример *положај.* Примери за означавање домена количине и броја су: *ниво, притисак* и *поглед.* Јавља се неколико примера којима се означавају имена градова и села: *Бријање, Вакуф, Јајина, Матејевац, Међурово, Милановац* (са по једним одговором).

Вертикална оса паралелна је са правцем усправног положаја човека, а придеви који илуструју локализацију објекта по овој оси су *горњи* и *доњи.* Значење просторне локализованости према нивоу објекта локализације у односу на локализатор остварује се као значење вертикалне локализованости код које имамо разликовање с обзиром на то да ли је оријентир одређен горњом страном локализатора (*горњи*) или доњом страном локализатора (*доњи*), на пример: *горњи део, доњи део.* У зависности од лексичког састава синтаксичког модела у којем су употребљени, ови придеви могу значити позицију неког дела целине у односу на централни део те целине, тако да се њима означавају локализације у којима локализатор није неки цео објекат, него је локализатор централни део објекта у односу на неки други његов део (*горњи спрат, доњи спрат*).

Придев се не може употребити уместо прилога и када постоји могућност његове творбе од прилога, јер би та употреба изазвала промену значења синтагме. Синтагме *кућа доле* и *доња кућа* повезује опште заједничко значење, а то је просторно значење, међутим оне се међусобно разликују и супротстављају једна другој у следећем сегменту значења: прилогом се положај куће одређује према положају говорног лица, док се придевом положај куће одређује према некој другој говорном лицу ближој кући (Адамовић, 2017: 106).

На придев *десни* добијене су следеће асоцијације: *рука* (38), *страна* (30), *нога* (25), *угао* (14), *око* (12), *зуб* (9), *цеп* (8), *пут* (7), *крило* (6), *уво* (6), *бек* (5), *жмигавац* (5), *ретровизор* (5), *улица* (5), *део* (4), *скретање* (4), *длан* (3), *колона* (3), *правац* (3), *смер* (3), *хемисфера* (3), *цицела* (3), *врата* (2), *корак* (2), *кук* (2), *полица* (2), *поље* (2), *притока* (2), *прозор* (2), *прст* (2), *стуб* (2), *точак* (2), *трака* (2), са по једним одговором јављају се именице: *брк, бубрег, зид, излаз, колена, крај, ногавица, обрва, огледало, оквир, отвор, половина, пролаз, ребро, ред, рукав, светло, семафор, соба, сокак, стаза, ћошак, фар, фиока, шака, шоља.* Све ове лексеме указују на просторно значење. Помоћу ових именица концептуализације се положај. Јавља се само један пример лексеме којом се остварује непросторно значење, а то је именица *политичар* (1).

На придев *леви* добијене су следеће асоцијације: *рука* (34), *нога* (28), *страна* (24), *око* (15), *угао* (14), *жмигавац* (9), *уво* (8), *пут* (6), *бубрег* (5), *крило* (5), *скретање* (5), *улица* (5), *бек* (4), *длан* (4), *корак* (4), *прст* (4), *хемисфера* (4), *човек* (4), *зуб* (3), *комора* (3), *обала* (3), *смер* (3), *цицела* (3),

цеп (3), *део* (2), *колена* (2), *колона* (2), *кук* (2), *ногавица* (2), *образ* (2), *раме* (2), *ретровизор* (2), *рукав* (2), са по једним одговором јављају се именице: *излаз*, *клуна*, *коловоз*, *круг*, *место*, *окрет*, *отвор*, *полица*, *половина*, *правац*, *прозор*, *пролаз*, *путоказ*, *ребро*, *ред*, *рукавица*, *седиште*, *соба*, *стаза*, *столица*, *стопало*, *стуб*, *точак*, *фиока*, *шака*, *школа*. Наведене лексеме указују на просторно значење. Овим именицама концептуализује се положај. Уочавамо три лексеме којима се остварује непросторно значење: *сметало* (3), *опозиција* (1), *погрешно* (1).

У оквиру опште хоризонталне локализованости имамо и латералну локализованост. Латерална оса сече под правим углом вертикалну и чеону осу, а придеви који илуструју локализацију објекта по овој оси јесу *леви* и *десни*. За разумевање опозиције *леви/десни* битна је латерална (хоризонтална) оса, а оријентир упућује на локализацију објекта на леву, односно десну страну од локализатора. Када је реч о говорном лицу у одређивању леве и десне стране учествује анатомска грађа човека и стране се везују за положај леве и десне руке (Адамовић, 2017: 103). Када је реч о деловима тела (*лева нога*, *десна рука*), ови именски изрази односе се на делове тела који су парни (*дланови*, *очи*) или вишечлани (*прсти*, *зуби*).

Уместо прилога није могуће употребити придев који је настао од њега јер би таква употреба изазвала промену значења синтагме. Синтагма са прилозима *ципеле лево* и *ципеле десно* није синонимна са синтагмом *леве* и *десне ципеле*, јер у првом случају са прилозима имамо просторно значење (ципеле које се налазе с нечије леве и десне стране), а у другом придеви имају значење намене (ципеле за леву и ципеле за десну ногу). Такву ситуацију имамо у великом броју примера из упитника.

Просторна значења придева *први* могу бити остварена помоћу лексема: *дете* (18), *човек* (15), *жена* (9), *ред* (9), *девојка* (8), *спрат* (7), *дечко* (5), *степеник* (4), *такмичар* (4), *улаз* (4), *део* (3), *момак* (3), *ауто* (2), *играч* (2), *клуна* (2), *спортиста* (2), са по једним одговором јављају се именице: *воз*, *залогај*, *кандидат*, *кућа*, *певач*, *планета*, *станица*, *тенисер*, *тркач*, *ученик*, *учесник*, *школа*. Добијени примери односе се на концептуализацију положаја ентитета. Непросторна значења остварују се употребом следећих лексема: *награда* (14), *разред* (12), *љубав* (10), *пољубац* (10), *дама* (6), *састанак* (5), *дан* (4), *испит* (4), *место* (4), *победник* (4), *покушај* (4), *час* (4), *група* (3), *зуб* (3), *мај* (3), *поглед* (3), *задатак* (2), *искуство* (2), *месец* (2), *научник* (2), *ноћ* (2), *оцена* (2), *посао* (2), *рад* (2), *реч* (2), *телевизија* (2), са по једним одговором јављају се именице: *број*, *година*, *екскурзија*, *информација*, *истражитељ*, *мајстор*, *медаља*, *министар*, *муж*, *нада*, *низ*, *одговор*, *одељење*, *писац*, *писмо*, *пласман*, *почетак*, *председник*, *разлог*, *раскид*, *растанак*, *сат*, *семестар*, *слово*, *снег*, *степен*, *страна*, *том*. Међутим, у зависности од контекста, и лексеме за које смо навели да имају просторно могу имати и непросторно значење.

Просторна значења придева *последњи* могу бити остварена помоћу лексема: *воз* (22), *ред* (10), *спрат* (9), *човек* (7), *парче* (5), *клуна* (4), *кућа* (4), *степеник* (4), *спортиста* (2), *такмичар* (2), *учесник* (2), са по једним одго-

вором јављају се именице: *брдо, девојка, дрво, играч, кључ, коњ, ливада, путник, рупа, ученик, флаша, чаша, чекалац*. Наведеним примерима концептуализује се положај ентитета. Непросторна значења остварују се употребом следећих лексема: *час (10), шанса (10), екскурзија (8), жеља (8), испит (8), дан (7), станица (6), сусрет (6), поздрав (5), понуда (5), реч (5), одлука (4), разред (4), година (3), губитник (3), загрљај (3), место (3), песма (3), пољубац (3), страница (3), трка (3), залогај (2), испраћај (2), месец (2), недеља (2), ноћ (2), прилика (2), ствар (2), улица (2)*, са по једним одговором јављају се именице: *бедник, боем, вече, време, гутљај, дах, додир, избор, изговор, исповест, јадник, јутро, карика, круг, лузер, магарац, мисао, мода, муж, награда, низ, одредиште, опомена, писмо, поглед, полугође, помисао, пратња, пример, путања, ратник, слово, том, тренутак, уздисај, успомена, филм, шампион, шетња*. Међутим, и у овом случају контекст има значајну улогу. Наведене лексеме са просторним значењем могу имати непросторно значење у зависности од контекста у коме се нађу.

У оквиру фронталне локализованости придеви *први* и *последњи* образују опозицију локализованост предњом страном локализатора (*први ред*) и локализованост задњом страном локализатора (*последњи ред*). Придев *први* означава почетни ентитет у неком реду који је најближи говорнику. Придев *последњи* у просторној употреби има значење „апсолутног краја“. Без обзира да ли је реч о хоризонталној или вертикалној оријентацији у простору ентитет означен као последњи максимално је удаљен од говорника (Адамовић, 2017: 101). Пример *последњи спрат* има значење „највиши спрат“, а *последњи степен* у зависности од тачке гледишта може да буде или највиши или најнижи, али максимално удаљен од говорника на вертикалној оси.

Деиктички придеви поседују извесну тенденцију да образују устаљене изразе са именицама. Веза између стимулуса и реакције често је у виду колокације. За сваки придев из анкете проналазимо одговоре који ово потврђују. Примери се односе и на просторно и на астрактно значење, неки од њих су: *висока школа; ниска примања, низак ударац; доњи веш; горњи сталеж; десна хемисфера; лево сметало; прва љубав, први пољубац, прво место, први поглед; последњи воз, последња шанса, последња жеља, последња прилика*.

Закључна разматрања

Анализирајући резултате анкете, запазили смо да су асоцијације анкетираних студената разноврсне. На понуђене придеве као стимулусе, студенти су давали различите именице као асоцијације. Примећујемо да посматране лексеме развијају и просторна и непросторна значења. За све понуђене придеве добили смо асоцијације које се односе на просторни домен, али и оне које припадају апстрактном домену. Знатно је више одговора којима се одређује домен простора.

Примећујемо да придеви *висок* и *низак* имају просторна, али и апстрактна значења. Овим придевима одређују се простирање и положај, али и апстрактни домен. У анкети налазимо највећи број примера који се односе на простирање и знатно мањи број придева који се односе на положај. Такође, проналазимо лексеме помоћу којих се остварује апстрактни домен значења. Ових лексема мање је у односу на оне које се односе на просторно значење. Непросторно значење профилише се у апстрактним доменима као што су: количина, односно број, звук, вредност, развој и сложеност, друштво.

Придеви *доњи* и *горњи* могу имати просторно значење и она која припадају апстрактном домену. Добијено је много мање примера оних лексема којима се остварује апстрактни домен. Непросторно значење профилише се у апстрактним доменима као што су: друштво, поређење, количина, односно број. Проналазимо и примере у којима су задати придеви саставни делови географских имена и назива.

Придевима *десни* и *леви* у највећем броју случајева остварује се просторно значење. За придев *десни* налазимо само један пример који се односи на непросторно значење, а за придев *леви* налазимо три таква примера. Можемо закључити да је код ових придева знатно израженији просторни од непросторног домена.

Придеви *први* и *последњи* су специфични. У анкети смо пронашли примере којима би се могло остварити просторно значење, али је више оних којима се остварује непросторно значење. У случају ових придева контекст има значајну улогу. У зависности од контекста у коме се посматрају ови придеви, и оне лексеме којима се остварује просторно могу имати непросторно значење.

Примећујемо да се у већини случајева код антонимских парова анализираних придева јављају исте именице као асоцијације. На пример, код придева *висок/низак* то су именице: *човек, жена, дете, дрво*; код придева *доњи/горњи*: *спрат, део, полица, зуб, страна*; код придева *десни/леви*: *рука, страна, нога, око*; код придева *први/последњи*: *ред, час, испит, човек*. Ово су примери само најфреквентнијих именица. У свим паровима антонимских придева јавља се велики број истих именица као асоцијација. То показује да један исти ентитет може заузимати различита места у простору.

На основу резултата анкете, закључујемо да придеви просторних односа развијају значења која припадају просторном домену, али и значења која припадају апстрактном домену. Резултати анкете показују да се код придева просторних односа просторна значења јављају у већем броју у односу на апстрактна.

Литература

1. Адамовић, М. (2017). *Придеви са просторним значењем у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет.
2. Antoniћ, I. (2001). *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
3. Гортан-Премк, Д. (1997). *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека јужнословенског филолога.
4. Deune, S. and Storms, G. (2008). Word associations: Norms for 1,424 Dutch words in a continuous task, *Behavior Research Methods* 40. 1, 198–205.
5. Драгићевић, Р. (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека јужнословенског филолога.
6. Драгићевић, Р. (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
7. Драгићевић, Р. (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за Српски језик и књижевност Србије.
8. Држић, Ј. (2014). *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
9. Киш, Н. (2016). *Допуне придева у савременом српском језику*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.
10. Марковић, Р. (1994). О неправим антонимима на материјалу Вукових пословица. У: *Јужнословенски филолог*, L, Београд, 209–218.
11. Милојевић Миладиновић, М. (2017). *Придеви и придевске заменице са семантичког и морфолошког аспекта*. Докторска дисертација. Крагујевац: ФИЛУМ.
12. Miljković, V. (2018). Kognitivne sheme i prostorno iskustvo: slučaj predloga *na* u savremenom srpskom jeziku: U: Lopičić, V., Mišić Ilić, B. (ur.): *Jezik, književnost, prostor*. Niš: Filozofski fakultet, 505–519.
13. Peppard, J. (2012). *Exploring the relationship between word-association and learners' lexical development*. Преузето 1.9.1019. са <http://www.bhamlive1.bham.ac.uk/Documents/college-artslaw/cels/essays/lexis/PeppardMod2.pdf>. Retrieved on 1.
14. Piper, P. (1983). *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnost.
15. Piper, P. (1997). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
16. Пипер, П., Драгићевић, Р., Стефановић, М. (2005). *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига.
17. Pranjković, I. (2010). *Prostorna značenja u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. Preuzeto 14.9.2019. sa: http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokumenti/anagram/Pranjkovic_Prostorna.pdf
18. Rasulić, K. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
19. Spiteri, L. (2002). Word association testing and thesaurus construction: Defining inter-term relationships. *Proceedings of the 30th Annual Conference of the Canadian Association for Information Science*, 24–33.

UNDERSTANDING OF CERTAIN SPATIAL ADJECTIVES
IN SERBIAN LANGUAGE

Summary: *The subject of the thesis is the analysis of the adjectives of spatial relationships in Serbian language. The aim of the research is to identify how observed lexemes develop both spatial and nonspatial meanings, i.e. what are the methods in which aspects of human experience can be conceptualized in spatial terms, and why it is so. The method of verbal associations is used, fifty respondents are surveyed and their responses were analyzed. We started with the assumption that spatial adjectives occur more frequently with spatial meaning as compared to the abstract meaning. Results of the survey have confirmed this hypothesis. However, spatial adjectives besides that they develop meanings that belong to a spatial domain, they also develop meanings that frequently belong to an abstract domain.*

Key words: *deictic spatial adjectives, spatial localization, verbal associations, collocation, polysemy.*

Милена ДЕКИЋ
ОШ „Јован Јовановић Змај“, Врање

УДК 821.163.41-32 Домановић Р.
- стручни рад -

СКАЗ У СЕОСКИМ ПРИПОВЕТКАМА РАДОЈА ДОМАНОВИЋА

Сажетак: *Рад се бави објашњењем значења термина сказ. Наглашава примену ове приповедне технике у делима српских реалиста. Извршено је позиционирање приповедака са сеоском тематиком у књижевном опусу Радоја Домановића уз мишљење критичара о овом, раном Домановићевом стваралаштву. Детаљно и на примерима анализиран је сказ у поменутиим приповеткама. Илузија усменог причања у писаној књижевности утиче на стил, те се анализирају спонтаност, неусиљеност, неочекиваност разговорног стила. Домановићева инспирисаност свакодневним људима и збивањима уклапа се тематски у реалистичку поетику, што директно утиче на стил, локализовање радње и избор јунака. Указано је на компактност временског плана. Сказ се употребљава када аутори желе да учврсте миметичку раван приче, што доводи до удајања наратора, јавља се нови наратор-сведок, а у раду су разматрани и уводни и уведени приповедач.*

Кључне речи: *сказ, сеоске приповетке, стил, приповедач.*

Увод

Како би се анализирала употреба сказа код Домановића, потребно је најпре дефинисати сам појам „сказ“. Порекло речи је у руском језику, а значи причу, приповедање о савременом или скорашњем догађају, најчешће из сопственог искуства. Овај термин у науку о књижевности 1924. године уводи Борис Ејхенбаум у свом есеју *Како је направљен Гогољев „Шињел“*. Јован Делић понудио је превод за термин сказ: „...тај Ејхенбаумов термин најбоље би се и могао превести Настасијевићевом жанровском ознаком за сопствену прозу – казивање (причање, приповиједање)“ (Делић, 1994: 152).

Сказ представља начин приповедања који ствара илузију усменог казивања у уметничкој књижевности. Тежиште се пребацује са фабуле на саму реч, на причање. Ејхенбаум (1970: 243) у *Илузији приповедања* каже да је Гогољ „почео од бајки и ставио их у уста Рудог Панка“. Управо то стављање речи у уста другоме, илузија живе речи која се приписује лику у

* milenadmihajlovic@gmail.com

делу, јесте суштина сказа. Приповедање се „формира од живих говорних представа и говорних емоција“ и садржи поступак говорне мимике, артикулације и „звучне покрете“ (Ејхенбаум, 1970: 247).

Тања Поповић систематизује Ејхенбаумљеву поделу сказа на интерпретативни и наративни. „Интерпретативни означава непосредно преношење, имитацију или стилизацију говорне речи, која може бити део управног говора и тада се користи као средство карактеризације јунака, или пак као део ауторске нарације, где има функцију да дочара одређену ситуацију. Интерпретативни сказ се може заснивати на 1) звучној семантици, која подразумева: коришћење етимолошких фигура, говора дијалеката, или каламбур тј. игру речи; 2) језичком опонашању, помоћу којег се говором подражавају или приказују мимика, гестови и покрети јунака; 3) стилизацији говора, када јунак говори у свом дијалекту, што мора бити пропраћено коментарима приповедача, чиме се уједно остварује дистанца између приказаног и оног који приказује, реципира дело; 4) илузији приповедања, која се постиже помоћу уметнутих речи, узречица, анегдота, који немају никакве везе са главном темом. Наративни сказ одређује композицију дела и остварује се помоћу неколико различитих поступака. Један од њих је стална промена тона приповедања, која је спроведена на свим нивоима“ (Поповић, 2007: 675). Када се говори о сказу код Домановића, мисли се на интерпретативни сказ.

Употреба сказа ствара изворну приповедну ситуацију. Тежиште се помера са фабуле на само казивање, а присуство слушаоца је обавезно. Јован Делић упућује на мишљење М. Дрозде, који дефинише сказ као „приповиједање у форми неконвенционалног усменог говора, при чему то приповиједање није копија тога говора него његова стилизација. У том приповедању је уочљива оријентација на пар учесника у комуникацији, на формалног адресанта и формалног адресата, на казивача и слушаоца“. Комуникациону ситуацију у сказу Делић представља ланчано: „Постоји, дакле, комуникативна маска сказа. Текст фактички пише писац, али га формално приповиједа казивач формалном адресату, слушаоцу, иако је он – тај текст – фактички намијењен читаоцу. Успостављен је овај комуникациони ланац:

фактички адресант (писац) – формални адресант (казивач) – предмет казивања – формални адресат (слушалац) – фактички адресат (читалац)“ (Делић, 1994: 153).

Приповедач у сказу покушава да успостави сопствену легитимност унутар текста, чинећи то језиком и стилем народног приповедача.

Еволуција сказа у српском реализму

„Казивање/сказ постоји од најдавнијих времена као приповиједање посредством усменог приповиједача (фикционални лик): *Одисеја*, *Кентерберијске приче*, *Декамерон*. Као тражени поступак (манир), међутим, развија се у реалистички оријентисаним текстовима (Пушкин, Гогољ, код нас Грчић, Лазаревић, све до наших дана)“ (Иванић, Вукићевић, 2007: 423).

Дуга је и богата традиција усмене књижевности у нашем народу, па нам оправдано и природно делује тежња наших раних реалиста да преточе усмену реч и мисао у писано стварање. На том путу, у реализму се све више почиње користити начин приповедања ослоњен на фолклорни модел, са особитом стилизацијом, да би се током епохе реализма и постепено удаљавао од фолклорног модела. „Приповедач-лик се шездесетих и седамдесетих година 19. века све чешће доводио у аналошку везу са стварним животом у којем постоје одређене ситуације у којима се приповеда, у којем постоје људи који су склони приповедању и они који су склони слушању (Вук Врчевић, С. М. Љубиша, М. Глишић). Зато, нарочито у словенским књижевностима у којима је усмена традиција била још увек жива, не зачуђује пролиферација сказа и покушај „озвучавања“ писаног текста опонашањем приповедачке технике карактеристичне за усмену комуникацију“ (Иванић, Вукићевић, 2007: 234).

Откада се у нашој књижевности први пут појавио (код Врчевића), овај облик приповедања се мења, развија и надограђује. „Сказ се у реалистичкој приповеци потврдио као књижевни поступак ширих могућности од фолклорног сказа – као поступак којим се фолклорни сказ опонашао (Глишић, Веселиновић), мењао (Глишић, Лазаревић) и превазилазио укључивањем нефолклорног садржаја (Л. Лазаревић, С. Матавуљ). Од оријентације на усмени говор, он је постао шира оријентација писаног текста на туђи говор“ (Иванић, Вукићевић, 2007: 274).

Еволуција сказа, појачавање илузије усменог приповедања код реалиста, донело је и удаљавање од фолклорне нарације и тематике. Природно, јер причање о обичним стварима, свакодневици (која се променила у односу на време настанка усмене књижевности), носи нове комуникацијске ситуације. Касније у реализму, уведени наратор сказа уступиће место аутобиографском приповедачу у првом лицу јединине. Домановић је поседовао изузетан говорнички дар. Његовој поетици причања погодовала је техника сказа. Он је чест поступак код Домановића, користи га у свим периодима стварања. Домановићев фиктивни адресант је сасвим приближен стварном. Фиктивни слушалац је неименован и неиндивидуализован. Његово присуство се само повремено наслућује у казивачевом тону, односно у дискретној оријентацији на усмени говор. Формални адресат (фиктивни слушалац) готово да се ничим не издваја од читаоца, стварног адресата. Обликовна и поетичка начела у складу су са поетиком реализма, док је са стилем ситуација сложенија. Приповедач је реалистичан, у околностима које су такође реалистичне, као и хронотопи у којима га срећемо. Развој Домановићевог сказа иде ка што слабијој конкретизацији догађаја, избегавању локализације, неименовању и неперсонализовању уводног казивача и слушалаца, развоју разговора међу јунацима науштрб говора издвојеног јунака. Теме су животне, уводе различите карактере и углавном несрећне судбине описаних ликова. Причања су о свакодневним догађајима српског сељака. Различити облици свакодневне комуникације међу ликовима директно утичу на организовање форме.

Сеоске приповетке у контексту Домановићевог стваралаштва

Радоје Домановић улази у књижевност са приповеткама са села. Присећање на доба детињства у свакоме рађа носталгију, па не чуди ни Домановићево носталгично сећање на дане проведене на селу, где је рођен и одрастао, а одакле носи и повезаност са епском културном традицијом. Као двадесетогодишњак, 1893. године, Домановић у новосадском *Јавору* објављује приповетку *Рођендан*. Многе његове приповетке расуте су по часописима *Дело*, *Искра*, *Одјек...* Ствара укупно петнаест година, до 1908. године, када у Народном позоришту чита последње написано дело: „Сећање на Милована Ђ. Глишића“.

Прве две збирке приповедака изашле су му у Пожаревцу 1899. године. Последње четири приповетке обједињене су и објављене 1903. и 1905. године у *Српском књижевном гласнику* под називом: *Из забележака са села*. Подела на „Слике са села“ и „Слике из градског живота“ традиционална је тематска подела Домановићевих приповедака коју је према тематици/ грађи начинио Димитрије Вученов 1959. године.

Горан Максимовић (2000: 13) о сеоским причама говори као о „несатиричним приповијеткама“, сврставајући их у почетно поглавље, „Озбиљни Домановић“, и констатујући: „У маловарошкој средини Домановића напоре до и подједнако интересују колективне нарави, притајене страсти, неконтролисани себичности, трагикомичне илузије, економска и социјална раслојавања, као и судбина појединца, његова стремљења, баналне навике, монотона свакодневница, или трагичко несугласје интимног и блазираног, личног и колективног доживљаја свијета“.

Нема неслагања у критици око мишљења да сеоске приповетке по квалитету далеко заостају за каснијим Домановићевим приповеткама. Ђорђе Јовановић (1949: 94) запажа: „Као сеоски приповедач, Домановић је више изданак сеоске приповетке, него ли њен носилац“ и престрого констатује да Домановић „као сеоски приповедач представља дегенерацију српске приповетке“. Видосав Стевановић констатује да је „Домановић закаснио за последње узлете сеоске приповетке“.

Војислав Ђурић осећа извесну недоследност у приказивању сеоског живота, јер је Домановић у себи носио два села. „Једно је гледао детињим очима и друго које је видео као зрео човек. Прво је било идилично, налик на Веселиновићево, онакво какво се може учинити у раним годинама живота, када се иза раскошних сеоских боја не види црна мука и невоља. Друго је било станиште богаташа и сиромаша, газда и наполичара или надничара, клупко класних супротности и судара, обитавалиште великог броја унесрећених, унакажених, изгладнелих, отупелих свакојаким недаћама измождених људи“ (Ђурић, 1948: XI).

Сеоска тематика се готово исцрпла током реализма, а сеоске приповетке Радоја Домановића представљају њен последњи трзај. Мало је дубљих анализа и приказа Домановићевих сеоских приповедака. Сатира коју је писао бацила их је у засенак. Иако слабијег квалитета од каснијих остварења, оне

имају извесну вредност и заслужују пажњу. Приповетке са села хронолошки уводе Домановића у књижевност и откривају читаоцима његов таленат наговештавајући будућа остварења. Водећи се поделом фолклорног модела приповедања коју даје Душан Иванић (2002: 10), сеоске приповетке Радоја Домановића уврстићемо у „секундарни фолклорни модел приповиједања“.

Вредна пажње су виђења Јована Скерлића (како самог Домановића, тако и његовог дела), а издвајамо следеће: „Још као врло млад, Домановић је отпочео писати. У ђачким круговима он је био познат као човек који лепо и занимљиво уме да прича, и од његових причања у старој собици „Побратимства“ до штампања у књижевним и политичким листовима био је само један корак. Прво се огледао сатирама и политичким козеријама које су излазиле у „Одјеку“, и које су одмах привукле пажњу на младог писца. Његове приповетке из сеоског живота биле су пристојне, али ништа особито, и поред њих Домановић никада не би дошао до гласа који је уживао“ (Скерлић, 1920: 243).

Несумњиво је дар за причањем допринео квалитету Домановићевог израза. Лична способност изражајног казивања и читања од велике је помоћи писцима који се опредељују за сказ. Ејхенбаум (1970: 247) наводи сећање кнеза Оболенског на Гогоља: „Гогољ је мајсторски читао: не само да му је свака реч била разговетна, већ је он мењајући често интонацију тиме постигао да она постане шаролика, да слушаоци осете и најмање нијансе идеја“.

Начини опонашања усменог приповедача

У Домановићевим сеоским приповеткама инсистира се на саговорнику. Услед тога, усмени стил долази у службу писаном. Транспоноване усменог у писани стил врши се на разне начине: песмом, бајком, анегдотом...

„Служећи се лирском песмом као заменом за говорни жанр – нпр. удварање – реалистички писци су постизали и ефекат метафоричног говора, али и задржавали недвосмисленост директног исказа” (Иванић, Вукићевић, 2007: 393).

У сеоским приповеткама Радоја Домановића наилазимо на песму која саопштава емоције. Издвајамо стихове:

„Тамна ноћи пуна ти си мрака,
срце моје још пуније јада.” („Из бележака са села“, стр. 98)¹,

„Јој нешто ми се памет померава,
канда ми се нова дика јавља...”

„Румен ти је кљун,
голубе, ју голубице...” („Кића“, стр. 112).

Поред опонашања усменог приповедача уз помоћ песме, код Домановића проналазимо примере опонашања преко микрожанрова. Наилазимо на: анегдоте: Леково пијанство и „пут“ у Крагујевац (*Ловчев записник*), Гучов риболов (из истоимене приповетке), изреке: „...живе за два света“ (*Кића*),

¹ Сви цитати из приповедака дати су према издању *Сабраних дела Радоја Домановића*, књига прва, Крагујевац 2009.

пословице: „Тако је то, децо, *на млађима свет остаје*“
псовке: „Тако славу ти твоју“ (*Браћа*, стр. 252)
и пошалице: „Изучио би ти чколе да `оће буре за тобом“ (*Поред ватре*), које одлично осликавају народски хумор.

Показатељи мимезе усмене речи у писани текст су и:

- говорни маниризми и фразеологизми, нпр: „О, часни га не убио!“, „Натема га било, као зграновит!“ (*Кућа*, стр. 112, 113), „Извео је децу на пут“, „Свака ме мука једе!“ (*Браћа*, стр. 242).

- препознатљива поређења: „Е, вала богу, деца су, брате, к`о свака деца“ и „дрхти као прут“ (*Поред ватре*, стр. 60, 64), „как`а мати, так`а кћи“, „вредна као кртица“ (*Најтежа осуда*), „мрак као тесто“, „зла је ка`рис“ (*Браћа*, стр. 247);

- деиксе: вала, еј, деде, де, бре, дер, то, тад, сад, оваквих ...

Уочава се много узвика (аи, ух, ала), узречица, поштапалица...

Особине Домановићевог сказа

Читав стилско-реторички план текста усмерен је на тежњу ка усменој стилизацији како би се тиме употпунила илузија усмености. Долази до стилских померања у језику на свим нивоима јер се реалистички стил прожима са стилем усмене књижевности и са некњижевним, разговорним стилем.

У приповеткама је чест разговорни стил. Својства разговорног стила су спонтаност, неусиљеност, неочекиваност. Причањима о животним проблемима и свакодневним ситуацијама додатно се фингира животна непоследност, односно стимулише се илузија усмености. Бирајући да пише о свакодневним људима и збивањима, уклапа се тематски у реалистичку поезију, што директно утиче на стил. Понегде се уочавају и назнаке романтичарских стилских црта – у идиличним описима села и природе, али има и иронијског односа управо према идеализацији села. Реалистички су и именовање и идентификација јунака, тежња ка објективности, локализовање радње (ме`ана, пивница, кућа представљају животни, реални хронотоп) и јунака, као и начин њиховог представљања.

Пишући о селу, Домановић пише онако како се у њему говори, постижући уверљивост аутентичношћу и разноврсношћу језика. Ејхенбаум (1970: 244) каже да „прави уметник речи носи у себи примитивну али органску снагу живог приповедања“. Код Домановића осећамо ту снагу. Реч је активна, интонирана, изражена лексиком која је богата, народна. Могу се уочити анахронизми и туђице (чибук, чабрењак, бакрач, плајваз). Приповедачеве монологе често пресецају дијалог или полилог, који је отворен и једноставан, тече лако и природно. Исприповедани сегменти снажнији су од дијалогских. Показатељи дијалога су искази типа: *на ви видите, ето тако, дакле...* Дијалози могу открити социјални статус учесника у њему, како по теми о којој причају, тако и по начину на који то чине. Домановић покушава да стилизује говор лика с обзиром на његову друштвену улогу. Посебно је карактеристична стилизација говора капуташа, који је најчешће и наратор,

јер се говором диференцира од сељака, нпр. Домановићев сељак каже: „љуцки“, а капуташ: „људски“. Сељаци употребљавају глаголе попут: оку-ражити, шулапити, изести... Глагол „стати“ користи се у значењу „почети“: „Море да станем ја да причам моје муке – започео Никола“ (*Поред ватре*, стр. 59). Посебно су живописне речи и ономатопејизовани изрази које Домановићеви ликови користе када говоре о животињама: „...вркаче под кровом гаџасти голубови“, „...ћурка кауче, а у обору ришка по какво пупаво прасе...“, пас је *мундура* (стр. 233) „*нпрушкају* се кокоши“ (стр. 235) и читав низ глаголских именица: „Ту је *каукање, кукурекање, какотање, пијукање, квоцање*“ (*Браћа*, стр. 243).

У жељи да што боље визуализује и дочара изглед сељака-казивача, подробно описује њихову одећу, користећи речи које су сада потпуно изашле из употребе. Окупљени у кући Мате Илића (*Поред ватре*, стр. 55), „Сви су били у сукненим гуњама, чакширама и дебелим вуненим марамама око врата“. Кићин портрет након описа зимског, употпуњава описом летњег одела: „...Лети је носио то исто, без *памуклије*, а на глави куповни шешир с широким ободом, а некад се виђао у гаџама и танкој, лепо убраној кошуљи, што зову *на ождреље*, а кошуља толико умочена у модрило (вешплав) да се плави као чивит. На кошуљи су *вормети*, повијене *таслице* на рукавима, и *колир од шифона* поштиркани и испеглани. Место *зубуна* увек прслук, и то раскопчан, а на прслuku челични ланац (сат није имао) и око врата дугачак гајтан који спреда задева за појас“ (*Кућа*, стр. 109).

Осим онога што чини и садржине онога што говори, јунака карактерише и начин на који говори. Графичким ознакама се „дочарава“ глас усменог приповедача. Помоћу њих читалац може да осети ритам и интонацију говора. Приповедачев стриц Вићентије у свађи и љутини изговара: „Да посечеш калеме... И то у твојој авлији ја сам калемии!...Да посечеш!...Пробај!“. Знак узвика у комбинацији са трима тачкама указује на експресивност изговореног и интензивирање емоција. Његов страх је дочаран графостилемама, речцама и везницима: „кад му попретио отац „па само чини пу, па...а...“ а не уме, вели, ни речи да каже“ (*Браћа*, стр. 255, 257).

„Употребом повратних глагола говорења (прича се, говори се) са причаоца (који је остао анониман), интересовање се померало на саму причу“ (Иванић, Вукићевић, 2007: 283). И код Домановића редовно наилазимо на повратне глаголе говорења, који поткрепљују веродостојност приче и употпуњују представу о усменој речи. Пратећи глаголе говорења можемо запазити и промену говорника, јер ови глаголу упућују на причаоца.

Што се тиче синтаксе глаголских облика, илузија усмености се стимулише и употребом неправих (релативних) значења глаголских облика. Честа је употреба имперфекта (*гођаху, сеђаше, гледаше...*), али и аориста („Кад ја наиђох, он прекиде разговор, поздрави се са мном, али ме не познаде“) (*Кућа*, стр. 114).

„Аористом се, аналогно стилској фигури, приповедни догађај интензивирао, јер се оно што се догодило „приближавало“ тренутку када је било доживљено“ (Иванић, Вукићевић, 2007: 398). Поред аориста и имперфекта,

наилазимо и на неправу, релативна значења императива, футура I („Кад на пример довлаче жито, и она *ће се ту наћи...*“ (*Баба-Стана*)), „Увек *ће* ми, кад дође, *донети* чега...“ (*А хлеба!*...) и приповедачког презента: „...*искочим* на пут, па *поћем* онамо кроз Перину њиву *да препречим...*“ (*Успомене из детињства*). Коришћен је и крњи перфекат: „... пред светог Саву, *наредио* најстаријем сину...“ (*Смрт*, стр. 25). И инфинитив се може ефектно употребити: „Мени се одсеку ноге, па ни *маћи* преко прага“ (*Браћа*, стр. 233).

Говор Домановићевих ликова садржи наведене изражајне облике који су нетипични за индиректни, а карактеристични за директни говор. Опонашање фолклорног модела приповедања је на високом нивоу. Радоје Домановић испољава изузетну вештину при опису природе и сељака који у њој егзистирају природно. Посебно се истиче смисао за добро запажен и изабран детаљ. У писању са слике села прелази се на конкретнији опис амбијента, а тек затим на портрет јунака. Преусмерава се на рација са приче на приповедача, на саму комуникативну ситуацију и на одређен хронотоп причања. Хронотоп приче је након (*Браћа*, *Најтежа осуда*) или на прекинутом путу (*Поред ватре*), пред механом (*Гучов риболов*), у дућану (*Разорена срећа*) или у лову (*Ловчев записник*). У приповеци *Поред ватре* хронотоп је детаљно насликан, а у свим осталим само именован.

Временски план у казу је прилично компактан. Оријентисаност на причање остварује утицај на временски план текста, двоструко:

1) приповедање се одвија сада (што наратор поткрепљује коментарима или речцама: ево, баш, ето, сад, погледајте...);

2) догађај претходи причи, тј. прошлост као тема сказа.

Оквирни приповедач примењује линеарни распоред, док уведени приповедачи користе ретроспекцију са поштовањем редоследа одвијања догађаја. Ретка су одступања оквирног приповедача, када користи да скрене пажњу на себе, ширећи перспективу и уводећи инстанцу са највишим наративним идентитетом. Илузија обраћања некоме ко постоји као слушалац или саговорник учвршћује се и преко коментара. Коментари уведеног приповедача су чести и представљају спајање два наративна нивоа, мешање у исприповедано, уплитање којим се подстиче прича, сумира, образлаже, дочарава, генерализује, интерпретира, обраћа уводном приповедачу-записивачу или слушаоцима.

Сказ се употребљава када аутори желе да учврсте миметичку равну приче, зато долази до удвајања наратора, уводном наратору се прикључује наратор-сведок. Пратимо, дакле, два приповедача, један је оквирни, примарни приповедач, а други се уводи техником сказа и прича свој или туђ догађај, који постаје мотивска основа. Некада су то само уметнуте епизоде. Фокализатор је уведени наратор. Почетни, уводни наратор постаје посредник између приповедача и читалаца, упутивши на говор лика који је увео. Он редовно полаже рачуне о томе одакле му прича, где ју је и од кога чуо. Најчешће долази у село (из којег је отишао у младости, ради посете пријатељу или услед болести), где упознаје ликове о којима оставља запис. Уводни наратор је редовно и записивач. Домановић примењује и поступак уокви-

равања – унутар приче једног казивача (уведеног од стране наратора) јавља се прича другог казивача, сведока. Формални адресант бива дуплиран. Овакву структуру примењује у *Ловчевом записнику* – Лекова прича и у *Гучовом риболову* – Петрово сведочење.

Говорећи о оквирном приповедачу код Домановића, Снежана Милосављевић Милић (1999: 94) примећује два облика приповедања у 1. л. јд: „Тако се у већем броју приповедака појављује ЈА-форма приповедања, и то у два устаљена облика 1) када приповедач у 1. лицу прича о нечему што је доживео или о догађајима којима је сам присуствовао или о личности која је на приповедача оставила утисак: *Позориште у паланци*, *Поклон краљу* (само у епилошком делу), *Ловчев записник*, *У сеоској механи*, *Слава*, *Певачев Ускрс...* 2) Другу групу чине приповетке са дуплираном ЈА-формом коју карактерише оквирна структура и удвајање приповедача. На почетку, у оквирном делу приче, јавља се приповедач у 1. лицу, који ће, као посредник, изнети читаоцима причу коју прича други, унутрашњи приповедач, такође у 1. лицу. Оквирни приповедач је, дакле, сведок испричаног, и он ће то назначити мање или више експлицитно. Ово је жанровски устаљени бинарни модел приповедања у коме се могу јавити различите варијације које се тичу типа и функције оквирног приповедача. Овој групи припадају *Из белешака са села*, *Браћа*, *Идеалиста*, *Разорена срећа*, *Поред ватре*, *Гучов риболов*, *Митрополитов мачор*.“

Приповедач, попут казивача из усмене традиције, тежи успостављању и емотивне везе са слушаоцем, тј. читаоцем; уводни приповедач је увек у првом лицу једнине. Формални адресат-слушалац је у једнини у обрађеним приповеткама, једино се у приповеци *Поред ватре* формални адресант (сваки од казивача појединачно) обраћа групи слушалаца. Најчешће нас уводни наратор, анониман и формално издвојен, само уводи у причу, не оглашавајући се након тога. Уводни наратор је највиши наративни ауторитет, изнад приче и уведеног причаоца. Он никада не даје свој портрет, нити казује ишта о себи. Једино открива околности сусрета са уведеним приповедачем (због болести је у селу, на путу, у механи...), који детаљно портретише (нпр. у *Најтежој осуди*: „У том изиђе газда из механе, омален, врло угојен човек са плавим брчићима, плавим лицем и светлим малим очима неке шућмурасте боје. На глави му шубара, испод које вире праменови неочешљане косе. Одело му је само гаће и дугачка бела кошуља, лепо убрана, а запасан широким вуненим тканицама; на плећима сукнено јелече, а на ногама сукненидизлуци преко којих су шарене подвезице и каиши од опанака. Назва ми бога и пошто разабра ко сам и откуд идем, седе до мене за сто“, стр. 151). Домановић, дакле, много више пажње посвећује ономе ко прича причу, него ономе ко је преноси. Уведени приповедач (такође у 1. лицу једнине) заузима доминантну улогу приповедајући своју причу. Њему припада специфична наративна функција. Иако се уведени приповедач труди да створи илузију објективности на много начина, у емоционалној равни запажамо његову ангажованост. Услед уплетености, учествовања у догађају и потребе да критикује, коју не успева (или не жели) да савлада, онемогуће-

на му је непристрасност. Приповедач је обичан сељак, никада имућан и увек мушкарац. Иако старац као приповедач подразумева искуство и гарантује истинитост, код Домановића је приповедач средњих година. Причање се усредсређује на оно што је поучно или забавно. Уведени приповедач-сведок преноси само оно што види, само спољашње у јунацима, а слушаоцу, тј. читаоцу, оставља да проникне у душу јунака.

Завршетак

Избор сказа за облик приповедања утиче на: стил, избор и концепцију јунака, композицију структуру приче, заплет, перспективу, време. На тематском плану, сказ као форма нема ограничења.

Мајсторски изабрани детаљи Домановићевих сеоских приповедака граде дивне пејзаже и портрете, али у композицији има недостатака. Различите су и упечатљиве судбине јунака, али су неспорне и извесне мањкавости, нпр. недовршеност ликова. Писац остаје на спољашњој слици и на ономе што се на основу манифестног може закључити о унутрашњем човековом доживљавању, без продирања у психички свет ликова. Нема шире разрађене фабуле.

Критичари који у анализама нису заобишли ове приповетке, истинци су да оне нису донеле ништа ново, придајући им мали значај. Војислав Ђурић (1948: XIV) стаје у одбрану пред негативном критиком, својим утиском да Домановић за сеоске приповетке „није имао не дара него времена“ и да „Домановићу није недостајао таленат за овакву приповетку, али његов борбени темперамент вукао га је сатири, која је неупоредиво убојнија“. Војислав Максимовић (1999: 184), говорећи о приповеци „Поред ватре“, пише: „Права је штета што ова приповијетка није завршена или није у целини сачувана“. Ова констатација и „жал“ могу се односити на велики број сеоских приповедака. Недовршеност приповедака баца велику сенку и на она сјајна места у њима где долази до изражаја Домановићев таленат.

Сеоске приповетке имају одређену вредност. Стил ових Домановићевих приповедака је богат, а сказ као форма има непосредан утицај на њега. Можемо приметити да се у Домановићевим сеоским приповеткама осећа присуство фолклорног, реалистичког и разговорног стила.

Домановићеве сложени наративни поступци отварају многа питања за анализу и представљају потенцијал за будућа проучавања.

Литература

1. Вукићевић, Д., Иванић, Д. (2007). *Ка поетици српског реализма*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
2. Вукићевић, Д. (2003). *Огледи о српском реализму*. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“.
3. *Глишић и Домановић 1908–2008*. Зборник радова. Београд: САНУ, 2009.

4. Делић, Ј. (1994). Облици сказа у Настасијевићевој збирци *Из тамног вилајета*. У: Петковић, Н. (ур.): *Поетика Момчила Настасијевића, Поетика српске књижевности 3*. Београд: Културнопросветна заједница Србије, 151–174.
5. Ђурић, В. (1948). Предговор у: *Радоје Домановић – одабране приповетке*. Београд: Ново поколење.
6. Ејхенбаум, Б. (1970). „Илузија приповедања“ и „Како је направљен Гогољев Шињел“. У: Петров, А. (ур.): *Поетика руског формализма*. Београд.
7. Вученов, Д. (1959). Из села и паланке. У: *Радоје Домановић*. Београд: Нолит.
8. Иванић, Д. (1990). *Модели књижевног говора*. Београд: Нолит.
9. Иванић, Д. (2002). *Свијет и прича*. Београд: Народна књига Алфа.
10. Јовановић, Ђ. (1949). Радоје Домановић у своје добу и данашњици. У: *Студије и критике*. Београд: Просвета, 91–101.
11. Милосављевић Милић, С. (1999). Оквирни приповедач у приповеткама Радоја Домановића. У: *Књижевно дело Радоја Домановића – ново читање*. Зборник реферата са научног скупа у Нишу. Ниш: Филозофски факултет.
12. Максимовић, В. (1999). Сеоске слике Радоја Домановића. У: *Књижевно дело Радоја Домановића – ново читање*. Зборник реферата са научног скупа у Нишу. Ниш: Филозофски факултет.
13. Максимовић, Г. (2000). *Домановићев смијех*. Београд: Слободна књига.
14. Поповић, Т. (2007). *Речник књижевних термина*. Београд: Логос Арт.
15. Живковић, Д. (1986). *Речник књижевних термина*. Београд: Нолит.
16. Домановић, Р. (1948). *Одабране приповетке*. Београд: Ново поколење.
17. *Сабрана дела Радоја Домановића*, књига прва. Крагујевац, 2009.
18. Скерлић, Ј. (1920). *Писци и књиге*, IV књига. Београд: Геца Кон.

SKAZ IN THE RURAL NARRATIVES OF RADOJE DOMANOVIC

Summary: *Selection of skaz as a form of storytelling influences the style, selection and conception of the heroes, the composition and structure of the story, the plot, perspective, the time. On the thematic level, skaz as a form has no restrictions. Masterfully selected details of Domanovic's rural narratives build beautiful landscapes and portraits, but there are drawbacks in the composition. Heroes' fates are different and striking, but there are certain undeniable drawbacks, like, for example, sketchy, half-done characters of the story. The writer remains on the outside and on what can be inferred by the the manifest of person's inner experience, without penetrating the psychological world of the characters. There is no wider elaborated plot.*

Those critics who haven't avoided these narratives in their analyses emphasized that the narratives in question did not introduce anything new and thus gave them little importance.

The impression is that the author of these tales hasn't committed all the power of his talent to these tales, as Vojislav Djuric notes, "his fighting spirit was dragged by the satire which is far stronger and more impressive" (Djuric, XIV) Speaking about the short narrative called "Pored vatre "(Near the fire), Vojislav Maksimovic says: "It is a true shame that this narrative has never been completed or not fully preserved" ("Seoske slike Radoja Domanovica" p. 184). This statement can refer to a large number of rural short stories. Incompleteness of stories casts a big shadow even on those bright instances in which Domanovic's prominent talent comes to expression.

The value of Domanović's narratives with rural thematic is rich in style and skaz as a form has a direct influence on him. There is presence of folklore, as well as of realistic and conversational style. Domanovic's complex narrative procedures open many questions that need answer and represent the great potential for the future studies.

Key words: *skaz, narratives, style, storyteller.*

Катарина МИКИЋ
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

УДК 811.161.1'37
811.163.41'37
- стручни рад -

ПОЛИСЕМИЈА И ХОМОНИМИЈА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак. У овом раду испитује се заступљеност функција и фреквенција полисемичних лексема и хомонима на примерима из приповедака „Белкинове приче“ А. С. Пушкина (Пушкин, 1964) у руском и њиховом преводу на српски језик (Пушкин, 1956). Сем тога, разматра се и проблем разграничавања полисемичности и хомонимије. Конфронтационом анализом упоређује се какав је карактер датих полисемичних лексема и хомонима у изворнику, тј. руском језику и језику превода, тј. српском језику. На основу урађене анализе – уопштавања, као и утврђивања сличности и разлика између ова два језика на овом плану.

Кључне речи: лексикологија, полисемија, хомонимија, лексема, руски језик, српски језик.

Циљ овог рада јесте сагледавање односа полисемичности и хомонимије, односно сагледавање проблема разграничавања полисемичности и хомонимије са становишта лексикологије са једне и решавање проблема међусловенског превода ових лексичких јединица са друге стране.

У лексикологији је познато да је полисемија (грч. polysemos – вишезначан, са више значења /poly – много, sema – знак/), тј. многозначност, својство неке речи да има најмање два, али и више значења. Једноставније речено, полисемија је присутност у јединици језика више од једног значења. Тако у глаголу *идти* савремени речници руског језика издвајају од 25 до 40 значења, док се у српском језику у речницима срећу до 22 значења, не рачунајући изразе и фразеологизме (Величковић, 1993). Значење полисемичне лексеме зависи од споја са неком другом речи, тј. синтагме и контекста употребе у реченици, тексту или говорној комуникацији. Полисемичне лексеме имају, дакле, два или више значења, а сва та значења у датој лексеми међусобно су повезана и слична.

* kayamikic@gmail.com

Свака полисемична лексема мора имати главно, односно основно значење. Када је у питању полисемична лексема и када је она приказана ван било ког контекста, увек ћемо узимати у обзир то основно значење. По правилу, то основно значење дате полисемичне лексеме најфреквентније је у језичкој употреби.

Поред основног значења које има полисемична лексема, постоје и преносна значења која проистичу из тог главног основног значења и споја са неком другом речју. Њихова значења међусобно се разликују у нијанси. Немају неке драстичне разлике у значењима. Да би се одредила та преносна значења дате полисемичне лексеме, она мора бити приказана у одређеном контексту, мора да одговара датој комуникативној ситуацији (Розентал, 1994).

Код полисемије разна значења исте речи увек су међусобно повезана по смислу. Та повезаност може бити различита: основана или према сличности предмета који се називају једном речју, или према односу „део-целина“ (Розентал, 1979).

Глагол *ходити* има више значења, од којих ћемо издвојити овде нека најфреквентнија:

<i>человек ходит</i>	<i>човек иде/похађа</i>
<i>часы ходят</i>	<i>сат иде/ради</i>
<i>ходить в очках</i>	<i>носити наочаре</i>
<i>ходить за ребёнком</i>	<i>бринути се о детету</i>
<i>мостки ходят под ногами</i>	<i>мостиви се љуљају под ногама</i>
<i>лошадь ходит под седлом</i>	<i>коњ носи седло и др.</i>

Напред смо навели статистичке податке о броју значења глагола одређеног кретања *идти* у руском и српском језику. Такође, велики број значења изражава и глагол неодређеног кретања *ходити*. Глагол *ходити* мења значење, али остаје та иста реч зато што њена разна значења имају, дакле, опште значење кретања.

То није случај са хомонимијом. Хомоними су речи које се графемски подударују, али у значењу има доста супротности, односно речи које звуче исто, али немају никакву међусобну повезаност по смислу (Розентал, 1979). Из тог разлога долази до грешака, јер се хомонимија врло често погрешно меша са полисемијом.

Сем тога, у руском језику постоје многе речи које исто звуче, али немају ничег заједничког у значењу. На пример: *пол* – „под“ и *пол* – „пол (мушки и женски)“, *бор* – „боровна шума“ и *бор* – „хемијски елемент“. Таквих речи има и у српском језику. На пример: *коса* – „длака на човечјој глави“, *коса* – „пољопривредно оруђе којим се коси“ и *коса* – „нагнута површина брега, планине“, *град* – „велико насељено место, административни, културни, трговачки и индустријски центар једног краја, области“ и *град* – лат. „степен, ступањ“, *град* – „смрзнуте капи кише које падају као зрна леда“.

Хомоними у језику настају из различитих разлога. Понекад се по звучности подударују позајмљене речи и руске речи; као што се реч *клуб* у значењу „организација, друштво“, која је дошла из енглеског језика (*club*),

подудара по звучности са старом руском речју *клуб* (клубыдыма) (Розентал, 1979). У другим случајевима долазе речи из разних језика са различитим значењима, али са истим изговором.

Шмељов (1977), на пример, потенцира да облици *читаю, читаешь, читает* итд. представљају промену једног истог глагола и да *стола, столу* итд. представљају промену именице *стол*, те да су *стол, стола, столу* иста реч која је изражена у различитим облицима као што су *читать, читаю, читал* облици исте речи. Треба истаћи да већина лингвиста не исказује сумњу у истоветност речи, али се наилази и на супротна мишљења.

Сматра се да и најмања сумња у значење речи ту реч чини другом речју, па даје као пример реч *верста*, наводећи да у том случају може означавати меру за дужину, али и да реч *верста* може имати и значење *узраст*, као и значење *пар* (Шмелёв, 1977). Та тачка гледишта по том питању није добила признање, јер постоји низ случајева када је спорно да ли се ради о облицима исте речи или о различитим речима.

Премк (1997) пак истиче да хомонимија није систематска појава. То је само чињеница у лексичком систему. Она је постојање и могућност постојања двају или више диверзних семантичких садржаја у формално, по спољашњем изгледу, истоме облику.

Прво питање је – шта је то диверзни семантички однос? То је однос између двају или више семантичких садржаја који се не могу један са другим довести у семантичку везу ни што се семског садржаја тиче, ни што се мотивационих асоцијативних веза тиче.

Друго питање је – шта је то формално, по спољашњем изгледу исти облик? То је облик који се, што се спољашњих карактеристика (морфолошких и прозодијских) тиче, поклапа са каквим у лексичком систему постојећим обликом (творбено рашчлањивим и семантички објашњивим), односно који се поклапа са неком лексемом (Премк, 1997). Питање хомонимије је питање идентификовања посебних јединица лексичког фонда.

Премк закључује да је проблем односа полисемије и хомонимије заправо питање идентификације лексема као посебних елемената лексичког система. Једно је неоспорно – и полисемија и хомонимија јесу факта језичке синхронизације. Према томе, и критеријуми за њихово одређивање морају бити засновани на елементима који су евидентни у синхронизацијском значењу. И ти су елементи семантички – примарно и морфолошки – секундарно (Премк, 1997). Ми се у случају полисемије и хомонимије стриктно држимо семантичког елемента.

Из оригинала приповедака А. С. Пушкина *Белкинове приче* (*Повести Белкина*) и превода Божидара Ковачевића на српски језик екскерпирани су полисемичне лексеме и хомоними који припадају именицама. Овим смо хтели да утврдимо који је однос полисемије и хомонимије између руског и српског језика на тако малом језичком материјалу. Упоредивањем примера из руског и српског језика регистровали смо:

- а) полисемичне лексеме у руском језику и полисемичне лексеме у српском језику:

стена, **-ы** ак. стену, *мн.* стены, стен, стенамж.

1. вертикални део зграде, просторије;
2. висока ограда;
3. *прен.* у бици, песничењу: тесан, збијен ред људи;
4. *прен., јд., чего.* збијена маса нечега која образује преграду, завесу;
5. *прен.* оно што је немогуће савладати, надвладати.

зид *м* (лок. зиду; *мн.* зидови, *ген.* зидова)

1. а. усправни, окомити део зграде на коме лежи кров зграде и који преграђује њен унутрашњи простор;
 - б. ограда (обично од камена или цигле, опеке);
 - в. *фиг.* преграда, препрека;
 2. страна суда, посуде, цев и сл.
- Изра.* бити затворен (из)међу, (у) четири (кућна, собна) зида не излазити из куће, међу свет; блед као ~ потпуно блед; блед као крпа; бобом (боб) о ~ в. уз боб (*изр.*); дотерати, догурати.

У овом примеру смо забележили да је руска реч **стена** полисемична лексема која има пет значења, док је њен еквивалент на српском језику **зид** такође полисемичан и има три значења.

месџ, **-а**, *м* *мн.* -ы, -ев, -ам

1. јединица бројања времена по сунчевом календару, једнака једној дванаестини године (од 28 до 31 дана); рок од 30 дана, календарный *м.* (јанвар, фебруар, март и тд.);
2. тридесет дана, посвећених неком друштвеном догађају, пропаганди нечега, месечник;
3. диск месеца или његов део.

месец, *ијек.* **мјесец**, *м* (*мн.* месеци)

1. *астр.* а. (Месец) крупно небеско тело најближе Земљи, природни Земљин сателит;
- б. сателит ма које планете;
2. а. амблем, симбол муслиманства или неке муслиманске земље у облику Месечева српа; *фиг.* муслиманство, муслимански свет;
- б. украс у облику Месечева српа;
3. в. месечина;
4. а. утврђени, у нашем календару приближно дванаести део календарске године, према којему се одређују датуми;
- б. период од тридесет или приближно тридесет дана (почев од било којег датума); период до истог датума у наредном календарском месецу.

Полисемична лексема **месџ** у руском језику има три значења, у српском језику полисемична лексема **месец** има седам значења.

б) хомониме у руском језику и хомониме у српском језику:

брак¹, **-а**, *м.*

1. породичан супружнички однос између мушкарца и жене: вступить

брак¹ *м* (лок. браку; *мн.* бракови)

- законита заједница мушкарца и жене; *фиг.* уједињење, заједница.

в брак, церковный брак, гражданский брак, незарегистрированный брак;

2. хришћански обред склапања брака

П *прид.* брачный, -ая, -ое. Брачный союз.

Овде је у руском језику реч **брак**¹ хомоним који има два значења, док је у српском језику њен еквивалент такође хомоним, али за разлику од руског, у српском језику има само једно значење.

стол¹, -а, м.

1. предмет намештаја у облику широке хоризонталне даске на ногама: обеденный, письменный, рабочий, кухонный, садовый стол. Сестъ за стол переговоров (*прен.*: почети равноправне преговоре).

2. предмет специјалне опреме или део сталка сличног облика: операционный стол;

3. *јд.* јело, храна;

4. одсек у институцији или институција који се бави неким специјалним пословима: адресный стол, справочный стол.

сто¹, стола м = стол

1. предмет собног намештаја у облику широке, хоризонталне даске или плоче на једној ноzi или на више ногу, за којим се седи, једе, ради и др. \ дрвени ~, камени ~л кухињски ~, писаћи ~, операциони ~, радни ~, ~ за расклапање;

2. *фиг.* а. јело које се налази на столу;

б. они који седе за столом;

3. столица, столац;

4. а. у православној цркви висок четвороугли део намештаја који стоји посред олтара;

б. сличан део црквеног намештаја око кога воде младенце при обреду венчања;

в. почасно седиште владике и других угледних верника у православној цркви;

5. свечана владаочева столица, престо;

6. *спорт.* гимнастичка справа за прескоке у облику даске, обложене платном или кожом, са четири ноге;

7. установа (црквена и световна) која се бави неким нарочитим пословима;

8. *геол.* преисторијска гробница из млађег каменог доба.

Приказани пример из руског језика **стол**¹ је хомоним који садржи четири значења. У српском језику хомоним **сто**¹ садржи осам значења.

- в) полисемичне лексеме у руском језику и моносемичну лексему у српском језику:

манеж, -а, м.

1. место или специјална велика зграда за јахање коња, такође и специјални терен за дресирање животиња: манеж дляобучения служебных собак;

2. циркуска арена;

3. велика затворена просторија за спортске игре, за бављење гимнастиком, лако атлетиком;

4. мала преносна справа за учење ходања деце.

П *прид.* манежный, -ая, -ое (к 1, 2 и 3 знач.). Манежная езда.

У руском језику полисемична лексема **манеж** садржи четири значења, док је реч **манеж**, односно њен еквивалент у српском језику, моносемична лексема.

- г) полисемичне хомониме у руском језику и моносемичну лексему у српском језику:

охотник², -а, м

1. онај који се добровољно јавља за испуњење неког посла;

2. до *чег*о или с *неодр.* човек који је склон нечему, љубитељ нечега (*разг.*);

3. на *что*. онај који жели да добије нешто (*разг.*).

У наведеном примеру из руског језика реч **охотник**² је полисемичан хомоним који има три значења, док је реч **љубитељ** у српском језику моносемична лексема и одговара другом значењу у руском језику из наведеног примера.

- д) полисемичне хомониме у руском језику и полисемичну лексему у српском језику:

совет¹, -а м

1. мишљење које је исказано по неком поводу како да се поступи, да се уради; наставление, указание;

2. заједничко разматрање нечега, саветовање за такво разматрање;

3. *чег*о назив разних колегијалних органа;

4. споразум, пријатељство (*заст.*).

манеж, -ежа м и **манежа** ж *фр.*

школа јахања, коњаничко вежбалиште, јахаоница, јахалиште.

љубитељ м, онај који воли некога или нешто, обожаватељ, поклоник, пријатељ.

савет, *ијек.* **савјет**, м

1. мишљење, препорука шта и како треба радити или како поступити у одређеном случају;

2. а. размена мишљења, договор, већање о неком спорном питању, саветовање;

б. скуп лица која о нечему већају;

3. скуп особа истога звања, веће, колегијум;

4. саветодавни одбор при некој установи;
5. орган самоуправљања преко којег радници остварују право управљања радном организацијом (ово је архаизам).

Запажамо да је реч **совет**¹ у руском језику полисемичан хомоним и да има четири значења, а да је реч **савет** у српском језику полисемична лексема која садржи пет значења.

ђ) полисемичну лексему у руском језику и полисемични хомоним у српском језику:

полк, -а *м*, *лок.* о -е, в -у

1. војн. део војске који улази у састав дивизије или бригаде: пехотный ~ пешадијски пук, стрелковый ~ стрелачки пук;
2. *прен., кого (чегу).* маса, мноштво, гомила, гужва (*разг.*). Целый полк посетителей. *Нашего полку прибыло (*разг.*). – Постало нас је више.

пук¹ *м* (*мн. пуци и војн. пукови*)

1. (само *јд.*) а. (често с атрибутом „прости“) радни, трудбенички слојеви становништва једне земље, државе, у експлоататорским земљама угњетавани слојеви;
- б. мноштво људи повезаних међу собом каквим заједничким обележјем (територијалним, социјалним и сл.);
2. становници, житељи једне земље, државе, народ;
3. велика количина, мноштво животиња (птица или инсеката);
4. *војн.* самостална војна јединица, већа од батаљона, која улази у састав бригаде и дивизије, пуковнија, регимента.

У овом примеру запажамо да је реч **полк** у руском језику полисемична лексема и она има два значења, али је у српском језику реч **пук**¹ полисемичан хомоним и има четири значења.

е) међујезичке хомониме у оба словенска језика:

Гроб

могила

воскресенье

неделя

враг

чёрт

слово

буква

семья

фамилия

щeka

образ

мртвачки сандук

гроб

недеља (*дан у седмици*)

недеља, *седмица*

непријатељ

враг, *ђаво*

реч

слово

породица, **фамилија**

презиме

образ

икона

мороз
мразь
пот
зной
искусство
опыт
живот
жизнь

мраз
смеће, ђубре, гад
зној
врућина
уметност
искуство
трбух, стомак
живот итд.

У овим примерима приказали смо међујезичке хомониме у руском и српском језику, односно речи које звуче исто у оба језика, међутим не представљају иста значења. Ова посебна категорија веома често доводи у заблуду када се изучавају руски и српски језик и зато се мора водити рачуна када су овакве речи у питању. Остали међујезички хомоними нису ушли у овај рад.

Истичемо да су примери лексема у српском језику заправо преводи са руског језика и да је то био избор преводиоца, односно, не мора нужно значити да тај превод у потпуности одговара оригиналу. У том случају има минималних омашки што се тиче адекватног одабира значења превода.

Када је у питању полисемија и хомонимија веома је битан контекст како би се издвојило одговарајуће значење. Поред тога, битно је истаћи да лексема које су издвојене ван контекста неће имати полисемичан карактер.

У закључку треба истаћи да су појмови полисемија и хомонимија једни од главних појмова лексикологије, који се иначе врло често погрешно сматрају истим појмовима. Полисемичност, односно вишезначност означава својство неке речи да има више значења и та значења су међусобно повезана у нијансама значења. Свака полисемична лексема има своје основно, главно значење и остала значења која су изведена од тог главног значења, док су хомоними речи које звуче исто, али немају међусобну повезаност у значењу.

Упоређивањем примера полисемичних лексема и хомонима у руском и српском језику дошли смо до закључка да их више има у употреби у руском језику због укупног језичког фонда руског језика, мада ни српски језик не заостаје за руским што се тиче употребе полисемичних лексема и хомонима.

У будућности ће се вероватно појављивати све више полисемичних лексема и хомонима, с обзиром на развој руског и српског језика и прилив нових значења речи.

Литература

1. Величковић, Д. (1993). *Руски језик I за студенте филозофског факултета*. Ниш: Универзитет у Нишу, 185.
2. Премк, Д. Г. (1997). *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 150–157.
3. Пушкин, А. С. (1964). *Сочинения*, том третий. Москва: Художественная литература.

4. Пушкин, А. С. (1956). *Пушкинова проза*. Прев. Ковачевић, Б. Београд: Култура.
5. *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI*. (1990). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
6. Розенталь, Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. (1994). *Современный русский язык*. Москва: Международные отношения.
7. Розенталь, Д. Э. (1979). *Современный русский язык*, часть 1. Москва: Высшая школа, 14–15.
8. Шмелев, Д. Н. (1977). *Современный русский язык*. Москва: Просвещение, 68–69.
9. <https://slovarozhegova.ru/> 19.05.2019.

Katarina Mikić

POLYSEMY AND HOMONYMY IN RUSSIAN AND SERBIAN LANGUAGE

Summary: *This paper examines the representation of functions and frequencies of polysemic lexemes and homonyms on examples from the stories of „Belkin's stories“ A. S. Pushkin, in Russian language and their translation into Serbian language (Božidar Kovačević). In addition, the problem of delimiting polysemy and homonymy is also being considered. By the collision analysis, the nature of the given polysemic lexemes and homonyms in the original is compared. Russian language and the language of the translation, ie. Serbian language. Based on the analysis made – generalization, as well as the determination of the similarities and differences between these two languages in this plan.*

Key words: *lexicology, polysemy, homonymy, lexeme, Russian language, Serbian language.*

УПУТСТВО АУТОРИМА

Часопис *Годишњак Педагошког факултета* објављује теоријске радове, прегледне радове и изворне истраживачке радове, из научних и уметничких области релевантних за образовни и васпитни процес у школи. Поред тога, *Годишњак* објављују и актуелне стручне радове, преведене радове, тематске библиографије, извештаје, стручне информације и струковне вести. За објављивање у *Годишњаку* прихватају се искључиво оригинални радови који нису претходно објављивани и нису истовремено поднети за објављивање негде другде, што аутор гарантује слањем рада. Препоручује се да радови имају једног аутора. Сви радови се рецензирају. Рукописи се шаљу електронском поштом или на диску и не враћају се. Саставни део пријаве рада за публикавање у *Годишњаку Педагошког факултета у Врању* је и потписана изјава о ауторству, којом, између осталог, аутор потврђује сагласност да се наведени рад објави у штампаној и електронској форми, у складу са уређивачком политиком часописа.

Адреса редакције је:

Педагошки факултет у Врању
Врање, Партизанска 14

e-mail:godisnjakvranje@gmail.com

Рад приложен за објављивање треба да буде припремљен према стандардима *Годишњака* како би био укључен у процедуру рецензирања.

НЕОДГОВАРАЈУЋЕ ПРИПРЕМЉЕНИ РУКОПИСИ НЕ УЛАЗЕ У ПРОЦЕДУРУ ОБЈАВЉИВАЊА.

Стандарди за припрему рада

Обим и фонт

Рад треба да буде написан у текст процесору Microsoft Word, фонтом Times New Roman величине 12 тачака, **ЋИРИЛИЦОМ**, са проредом 1,5. Максимални обим рада је 16 страна (два ауторска табака).

Наслов рада

Изнад наслова рада пише се име аутора и институција у којој ради. Уз име аутора треба ставити фусноту која садржи електронску адресу аутора. Уколико рад потиче из докторске или магистарске тезе у фусноти треба да стоји и назив тезе, место и факултет на којем је одбрањена. За радове који потичу из истраживачких пројеката треба навести назив и број пројекта, финансијера и институцију у којој се реализује.

Пример:

Јанко ЈАНКОВИЋ
Педагошки факултет у Врању
Универзитета у Нишу

МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИСТУП НАСТАВИ У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ

Сажетак

Сажетак дужине **150–250 РЕЧИ** налази се на почетку рада и садржи циљ рада, примењене методе, главне резултате и закључке.

Кључне речи

Кључне речи (највише до пет речи) наводе се иза сажетка.

Апстракт/Summary

Апстракт дужине **150–300 РЕЧИ** налази се на крају рада и садржи резултате и закључке. Подразумева се превод Апстракта и кључних речи на неки од светских језика.

Основни текст

Радове треба писати језгровито, разумљивим стилем и логичким редом који, по правилу, укључује уводни део с одређењем циља или проблема рада, опис методологије, приказ добијених резултата, као и дискусију резултата са закључцима и импликацијама.

Референце у тексту

Имена страних аутора у тексту се наводе у српској транскрипцији, фонетским писањем презимена, или (и) у оригиналу, уз годину публикавања рада, нпр. Пијаже (Piaget, 1960). Када су два аутора рада, наводе се презимена оба, док се у случају већег броја аутора наводи презиме првог и скраћеница „и сар.“ или „etal.“

Цитати

Сваки цитат, без обзира на дужину, треба да прати референца са бројем стране. За сваки цитат дужи од 350 знакова аутор мора да има и да приложи писмено одобрење власника ауторских права.

Списак литературе

На крају текста треба приложити списак литературе која је навођена у тексту као и списак секундарне литературе са највише 15 библиографских јединица. Библиографска јединица књиге пише се у **АРА стилу** и садржи презиме и иницијале имена аутора, годину издања, наслов књиге (курзивом), место издања и издавача.

Нпр: Јанковић, Ј. (1993). *Настава у млађим разредима основне школе*. Врање: Учитељски факултет у Врању.

Поглавље у књизи наводи се на следећи начин:

Хавелка, Н. (2001). Уџбеник и различите концепције образовања и наставе. У: Требјешанин, Б. и Лазаревић, Д. (ур.): *Савремени основношколски уџбеник*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Чланак у часопису наводи се на следећи начин:

презиме аутора, почетно слово имена, година издања (у загради), наслов чланка, пуно име часописа (курзивом), волумен, број и странице.

Нпр: Радовановић, И. (1994). Ставови ученика према особинама наставника физичког васпитања, *Физичка култура*. Београд, 48, 3, 223–229.

Web документ

име аутора, година, назив документа (курзивом), датум када је сајт посећен, интернет адреса сајта.

Нпр: Degelman, D. (2000). *APA StyleEssentialis*. Retrieved May 18, 2000. from WWW: <http://www.vanguard.edu/psychology/apa.pdf>

Када се исти аутор наводи више пута поштује се редослед година у којима су радови публиковани. Уколико се наводи већи број радова истог аутора публикованих у истој години, радови треба да буду означени словима уз годину издања нпр. 2008а, 2008б...

Навођење необјављених радова није пожељно, а уколико је неопходно треба навести што потпуније податке о извору.

Слике и табеле

Слике (цртежи, графикони, схеме) и табеле се могу приложити у дигиталном формату. Свака илустрација и табела мора бити разумљива и без читања текста, односно, мора имати редни број, наслов и легенду (објашњења ознака, шифара и скраћеница). **Приказивање истих података табеларно и графички није дозвољено.**

Статистички подаци

Резултати статистичких тестова треба да буду дати на следећи начин: **$F=25.35$, $df=1,9$, $p <.001$** или **$F(1,9)=25,35$, $p <.001$** и слично за друге тестове. За уобичајене статистичке показатеље не треба наводити формуле и референце.

Годишњак Педагошког факултета у Врању, категорисан од стране матичних одбора Министарства просвете, науке и технолошког развоја као часопис националног значаја, садржи елементе којима се потврђује квалитет часописа. Опремљеност чланака садржи следеће елементе:

- наслов рада на српском језику и на другим светским језицима;
- сажетак на српском и на другим светским језицима;
- кључне речи на српском и на другим светским језицима;
- уредничку класификацију рада;
- назив и код пројекта у оквиру којег је рад настао;
- комплетну ауторску афилијацију;
- датум пријема и прихватања рада, или датум коначне верзије;
- јавни списак извршних рецензената (имена осталих 20 рецензената позната су извршним рецензентима и уреднику часописа);
- број рецензената у односу на број радова је 2;
- редакцију часописа чине истакнути научници из више земаља;
- уређивање је транспарентно и у складу са датим прописима...

Годишњак Педагошког факултета у Врању отворен је за сарадњу и садржи знатан број радова иностраних аутора. Такође, знатан број референци су рецентног и иностраног карактера. *Годишњак* садржи и радове домаћих аутора који су на енглеском и на неком од светских језика.

УРЕДНИШТВО ЧАСОПИСА ПОШТУЈЕ НАУЧНУ И МЕТОДОЛОШКУ ОЗБИЉНОСТ, ШТО ОЧЕКУЈЕ И ОД АУТОРА РАДОВА.

ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ У ВРАЊУ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

ГОДИШЊАК ПЕДАГОШКОГ ФАКУЛТЕТА У ВРАЊУ

Технички уредник
Ненад Дејковић

Корице
Проф. др Сунчица Денић

Коректор
Сузана Златановић

e-mail: godisnjakvranje@gmail.com

Штампа
„ДАС систем“, Врање

Тираж
100

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

378(497.11)

ГОДИШЊАК Педагошког факултета у Врању / главни и одговорни уредник Ивана Тасић Митић. - Год. 7 (2016)-
. - Врање: Педагошки факултет, Универзитета у Нишу, 2016-
(Врање: ДАС систем). - 25 cm

Годишње. - Је наставак: Годишњак Учитељског факултета у Врању = ISSN 1820-3396
ISSN 2466-3905 = Годишњак Педагошког факултета у Врању
COBISS.SR-ID 221686284